

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БАС ПРОКУРАТУРАСЫНЫҢ
ЖАНЫНДАҒЫ ҚҰҚЫҚ ҚОРҒАУ ОРГАНДАРЫНЫҢ АКАДЕМИЯСЫ**

ҚАРСАҚБАЕВ МЕЙРАМ ТӨЛЕНБИҰЛЫ

**ХАБАР-ОШАРСЫЗ ЖОҒАЛҒАН ТҮЛҒАЛАРДЫ АНЫҚТАУ
БОЙЫНША ЖЕДЕЛ-ІЗДЕСТІРУДІ ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУДІН ӨЗЕКТІ
МӘСЕЛЕЛЕРІ**

Бейіндік бағыттағы «7М12301 құқық қорғау қызметі» мамандығы бойынша
заң ғылымдарының магистрлік дәрежесін алуға арналған жоба

Ғылыми жетекшісі:

Августхан Сырым Августханұлы
арнайы заң пәндері кафедрасының
аға оқытушысы, заң ғылымдарының
кандидаты

Косшы-2021 ж.

РЕЗЮМЕ

В настоящей работе автор рассматривает актуальные вопросы оперативно-розыскного обеспечения по установлению без вести пропавших граждан.

В работе дан ряд рекомендаций по совершенствованию оперативно-розыскной деятельности по розыску безвести пропавших граждан. Структура диссертации обусловлена целью и задачами исследования и из введения, двух разделов, охватывающих шесть подразделов, заключения, списка использованной литературы и приложений.

ТҮЙІНДЕМЕ

Осы жұмыста автор хабар-ошарсыз жоғалған тұлғаларды анықтау бойынша жедел-ізвестіруді қамтамасыз етудің өзекті мәселелерін қарайды.

Жұмыста іздеу бойынша жедел-ізвестіру қызметін жетілдіру бойынша бірқатар ұсыныстар берілген. Диссертацияның құрылымы Зерттеудің мақсаты мен міндеттеріне және кіріспеден, алты бөлімнен тұратын екі бөлімнен, қорытындыдан, пайдаланылған әдебиеттер мен қосымшалардың тізімінен тұрады.

RESUME

In this paper, the author examines the current issues of operational search support for the identification of missing citizens.

The paper provides a number of recommendations for improving operational-search activities in the search for missing persons. The structure of the dissertation is determined by the purpose and objectives of the research and consists of an introduction, two sections covering six subsections, a conclusion, a list of references and appendices.

Қарсақбаев Мейрам Төленбиұлы

Қысқарту белгісі:

Қазақстан Республикасының Конституциясы ҚР Конституциясы;

Жедел іздестіру қағидалары ЖІҚ;

Қылмыстық процесуалдық кодексі ҚПК;

Қылмыстық кодексі ҚК;

Қылмыстық іс жүргізу кодексінің ҚІЖК;

Азаматтық кодексі АҚ.

Жоспары:

Кіріспе..... 3-6 бет.

1 тарау. ХАБАР-ОШАРСЫЗ ЖОҒАЛҒАН АДАМДАРДЫ
ІЗДЕСТІРУДІҢ ТҮСІНІГІ, МӘНІ ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕЛУІ.

1.1. Хабар-ошарсыз жоғалған тұлғаларды іздестіру ұғымы және
мәні..... 10-22 бет.

1.2. Қазақстан Республикасында хабар-ошарсыз жоғалған адамдарды
іздестіруді құқықтық реттеу..... 23-37 бет.

2 тарау. ХАБАР-ОШАРСЫЗ ЖОҒАЛҒАНДАРДЫ АНЫҚТАУДЫ
ЖЕДЕЛ-ІЗДЕСТІРУ ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ

2.1 хабар-ошарсыз кеткен адамдарды іздестіру субъектілерінің өзара
іс-қимыл мәселелері.....38-49 бет.

2.2. Хабар-ошарсыз кеткен адамдарды іздестіруге бағытталған жедел-
іздестіру іс-шараларының проблемалары..... 50-56 бет.

Қорытынды..... 57-62 бет.

Дисертациялық зерттеу нәтижелерін практикаға енгізу АКТІСІ.....63 бет.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі..... 64-69 бет.

КІРІСПЕ

Зерттеу тақырыбының өзектілігі.

Конституция Тәуелсіз Қазақстан Республикасын жаңа саяси және экономикалық жүйені қалыптастыруға бағытталған демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет деп жариялады.

Халықаралық-құқықтық актілердің басымдығын мойындай отырып, Конституция адамды, оның өмірін, құқықтары мен бостандықтарын заңмен бекітті.

Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 4 шілдедегі Жаңа қылмыстық іс жүргізу кодексінің қабылдануымен және 2015 жылғы 1 қаңтардан бастап күшіне енуімен көптеген оқулылықтардың орны толтырылып, қойылған мақсаттарды тиімді іске асыруға бағытталған жаңа институттар енгізілді, және қылмыстық іс жүргізу – сондай-ақ қылмыстық сот ісін жүргізу саласына тартылған барлық қатысушылардың заңды құқықтары мен мүдделерінің бұзылуына жол бермеу мақсатында, бірақ қылмыстық сот ісін жүргізуде заңнаманы және оны қолдану практикасын жетілдіру мақсатында неғұрлым терең ғылыми зерделеуді және ұғынуды талап ететін проблемалар бар екенін атап өткен жөн.

«Хабар-ошарсыз кеткен адамдар туралы» ТМД Модельдік Заңының 4-бабының 2-тармағында былай делінген: «хабар-ошарсыз кеткен адам өмір сүруге және қауіпсіздікке, соның салдарынан оның жоғалу мән-жайлары Мұқият тексерілуге құқылы» [1,1].

Хабар-ошарсыз жоғалған адамдарды іздестіруді құқықтық реттеудің негізі Қазақстан Республикасының Конституциясы болып табылады, өйткені дәл осы Негізгі Заң Мемлекеттің адам құқықтары мен бостандықтарын ең жоғары құндылығы деп таниды, сондай-ақ азаматтардың заң алдындағы теңдігін, адам құқықтарын қамтамасыз ету саласындағы халықаралық құқық нормаларын сақтауды, жеке өмірге қол сұқпаушылық, жеке және отбасылық құпия құқығын қамтамасыз етуді және т.б. белгілейді.

Хабар-ошарсыз кеткен адамдарға қатысты жағдайға қатысты конституциялық ережелер мемлекеттік құрылымдарды бірінші кезекте жоғалып кеткен адамдар құрбан болған қылмыстық қол сұғушылықтан қорғауды қажет етуі мүмкін деген ұстанымнан іздеуді ұйымдастыруға міндеттейді. Сонымен қатар, хабар-ошарсыз жоғалғандарды іздеу жоғалған адамның туыстары мен басқа да жақын адамдарының мүдделерін қорғау құралы болып табылады. Ақырында, із-түзсіз жоғалғандарды іздестіру жасалған қылмыстық құқық бұзушылықтарды анықтау және олардың зиянды салдарын жою тұрғысынан мемлекеттің мүдделеріне қызмет етеді.

Ішкі істер органдарының жедел бөлімшелері қызметінің маңызды бағыттарының бірі-хабар-ошарсыз жоғалған адамдарды іздеу, қызметтің бұл түрі, ең алдымен, жалпы қылмысқа және жеке тұлғаға қарсы қылмыстарға

қарсы күрес болып табылады. Алайда, бұл барлық хабар-ошарсыз кеткен адамдар түрлі қылмыстардың құрбандары болды дегенді білдірмейді. Дегенмен, жоғалып кеткен адамдарды іздестіру жазаның бұлтартпастығы қағидасын іске асыруды қамтамасыз етеді, сондай-ақ жеке адамға қарсы қылмыстардың кешігуін азайтуға ықпал етеді.

Құқық қорғау органдары хабар-ошарсыз кеткен адамдарды іздестіруді осы адамдарға қатысты жасалған қылмыстардың алдын алу, жолын кесу немесе ашу мақсатында ғана жүзеге асырмайтынын атап өткен жөн. Бұл қызмет жоғалған адамдардың отбасының мүддесі үшін жүзеге асырылады. Адамның белгісіз жоғалуы оның жақындары үшін қайғылы жағдай болып табылады, бұл оларды рухани теңдіктен айырады. Әрине, мемлекеттік құрылымдардың көмегінсіз жоғалған адамның отбасына тиісті іздеуді өз бетінше жүргізу мүмкін емес.

Жыл сайын барлық мемлекеттерде көптеген адамдар жоғалып кетеді. Қазақстан Республикасы да ерекшелік емес.

«2008 жылдың басынан бастап 2010 жылға дейін елде хабар-ошарсыз кеткен адамдардың саны тез төмендеді, бірақ 2011 жылдан бастап қайтадан өсе бастады. Мәселен, 2008 жылы іздеуде 3365 адам, 2009 жылы 2595 адам, 2010 жылы — 2202 адам, 2011 жылы – 2473 адам, ал 2012 жылы жоғалғандардың жалпы саны 2838 адамға дейін өсті. Ең қайғылы статистика 2015 жылы тіркелді. Содан кейін үш мыңға жуық жоғалған 448 адам табылмады, ал 253 адам қайтыс болды. 2019 жылы 2361 адам жоғалып кетті, оның 251-і жоғалған табылған жоқ, ал 176-сы қайтыс болды. Келтірілген ақпараттар төменде кесте түрінде берілген.

Жалпы, статистикаға сәйкес, 2015 жылдан бастап 2019 жылға дейін 13 085 адамды іздеу туралы жарияланды, олардың 1066-ы өлі деп табылды, ал 1716-сы әлі табылған жоқ» [2,1].

Кесте

жылдар	Хабар-ошарсыз жоғалғандар	Мекен жайы анықталғандар	Мәйіт болып табылғандар	Мекен жайы анықталмағандар
2008	3365	3112	24	229
2009	2595	2243	13	339
2010	2202	2106	9	87
2011	2473	2210	13	250
2012	1942	1724	8	210
2013	2417	2260	17	140
2014	1441	1044	16	81
2015	2284	2092	7	185
2016	2119	1926	18	175
2017	1216	1056	11	149
2018	2176	1899	24	253
2019	1432	1263	12	157

2020	2299	1969	17	313
------	------	------	----	-----

Мәселен, Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының Құқықтық статистика және арнайы есепке алу жөніндегі комитетінің деректері бойынша 2020 жылғы қазан айының соңында «2 299 хабар-ошарсыз кеткен адам бар, ең көп хабар-ошарсыз кеткен адам Алматы қаласында (327), Алматы облысында (303), Қарағанды облысында (246) және Шығыс Қазақстан облысында (224).

Көбінесе әртүрлі жағдайларда 30 жастан 49 жасқа дейінгі ер адамдар (76%) жоғалады.

Сонымен, олар үйден кетіп, оралмады (1753), автокөлікпен жоғалып кеткендер саны (74), жұмыстан кеткендер (35)» [3, 1].

Мемлекеттік қызметтің кез-келген түрі сияқты, хабар-ошарсыз жоғалған адамдарды іздеу құқықтық реттеу және теориялық шолу саласында.

Соңғы жылдары құқық қорғау органдарының қылмыстық іс жүргізу және жедел іздестіру қызметін реттейтін нормативтік-құқықтық кешеннің толық жаңартылуына байланысты хабар-ошарсыз кеткен адамдарды іздестіру қызметінің құқықтық негізін де, оны теориялық тұрғыдан қайта қарастыруды да жаңа зерттеу қажет болды.

Зерттеу тақырыбының ғылыми әзірлену дәрежесі. Хабар-ошарсыз кеткен адамдарды анықтау бойынша жедел-іздестіру қамтамасыз ету мәселелері жедел-іздестіру қызметі саласындағы көптеген зерттеушілердің ғылыми еңбектерінде жария етілді.

Бұл тақырыпты А.В. Рясков, А.И. Мещерин, Р.В. Сидорякин, Ч.М. Исмаилов, А.В. Котязов, Ю.В. Астафьев, Д.А. Гринева, Б.П. Смагоринский, Д.А. Морозова, Д.Ф. Флория, С.В. Екимцев, А.И. Тамбовцев, В.В. Зинковский, В.А. Лукашов және басқалар қарастырды.

Диссертациялық зерттеудің мақсаты хабар-ошарсыз жоғалғандарды және оларды іздестіріп мекен жайларын анықтауды жедел-іздестіру қызметімен қамтамасыз етудің теориялық және практикалық мәселелерін шешу болып табылады.

Мақсатқа жету үшін келесі міндеттері анықталады:

- із-түзсіз жоғалған адамдарды іздестірудің ұғымы мен мәні туралы мәселелерді қарау;

- Қазақстан Республикасында хабар-ошарсыз жоғалған адамдарды іздестіруді құқықтық реттеу туралы мәселелерді зерттеу;

- хабар-ошарсыз кеткен адамдарды іздестіру субъектілерінің өзара іс-қимыл мәселелерін қарау;

- хабар-ошарсыз кеткен адамдарды іздестіруге бағытталған жедел-іздестіру іс-шараларының проблемаларын анықтау.

Зерттеу объектісі хабар-ошарсыз кеткен адамдарды анықтау жөніндегі заңнаманы қолдану нәтижесінде қалыптасқан қоғамдық қатынастар болып табылады.

Зерттеу пәні. Халықаралық құқықтық актілер, Қазақстан Республикасының хабар-ошарсыз кеткен адамдарды іздестіру туралы заңнамасы, сондай-ақ оларды қолдану практикасы болып табылады.

Зерттеудің нормативтік базасы. Қазақстан Республикасының Конституциясын, қылмыстық іс жүргізу кодекі, жедел-іздестіру заңнаманы, азаматтық заңнаманы, Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының нормативтік қаулыларын, Бас прокурордың бұйрықтары мен нұсқауларын, Қазақстан Республикасы Үкіметінің және әртүрлі ведомстволарының хабар-ошарсыз кеткен адамдарды іздестіруді регламенттейтін заңға тәуелді нормативтік актілерін қамтиды.

Зерттеудің теориялық негізін біз таңдаған тақырыпқа арналған отандық және шетелдік ғалымдардың ғылыми зерттеулерінің нәтижелерін құрайды.

Зерттеудің әдіснамалық негізі практикалық және теориялық қызметтің бірлігіне негізделген материалистік диалектиканың әмбебап әдісін және объективті шындықты танудың жеке-ғылыми әдістерін қамтиды: салыстырмалы-құқықтық талдау; жүйелік-құрылымдық; нақты-социологиялық және ғылыми зерттеудің басқа да әдістері.

Зерттеу кезеңдері, күтілетін нәтижелер және оларды енгізу мен апробациялаудың болжамды бағыттары. Диссертациялық зерттеудің нәтижелері қылмыстық құқықты және заң саласындағы жоғары оқу орындарында жедел-іздестіру қызметінің негіздерін оқытуда, сондай-ақ бастапқы даярлау, жоғарылату жүйесінде сенімді теориялық және әдістемелік материал бола алады, ішкі істер жедел құрылымдық органдары қызметкерлерінің, прокурорлардың, судьялардың, адвокаттардың біліктілігі мен қайта даярлаудан өтуін қамтамасыз етеді.

Қорғауға шығарылатын ережелер:

1. ҚР ҚІЖК-нің 7-бабын 59-тармағымен мынадай редакцияда толықтыру орынды: «хабар - ошарсыз кеткен адам-тұратын жері белгісіз және белгісіз себептермен оның кенеттен жоғалып кеткені туралы Құқық қорғау органдарына арыз немесе хабарлама келіп түскен»;

2. адамдардың хабар-ошарсыз жоғалып кету фактілерін тергеудің тиімділігін арттыру және олардың орналасқан жерін тез анықтау не осы адамдарға қатысты жасалған қылмыстарды ашу үшін адамдардың хабар-ошарсыз жоғалып кетуі туралы хабарламаларды қарау тәртібі туралы бірыңғай нұсқаулық әзірлеу орынды болар еді, онда сотқа дейінгі іс жүргізуді жүзеге асыратын адамның да, жедел бөлімшелер қызметкерлерінің де іс-әрекеттерінің міндетті алгоритмін бекіту керек еді;

3. ішкі істер органдарының барлық аумақтық бөлімшелерінде құрамына неғұрлым тәжірибелі тергеушілер, сондай-ақ жоғары технологиялар саласындағы жұмысқа маманданған қызметкерлер, полиграфпен жұмыс

істейтін қызметкерлер кіретін тұрақты, мамандандырылған жедел-тергеу тобын құрған орынды;

4. статистикалық есептілік бланкілерінде «із-түзсіз жоғалған іздестірілген адамдар саны» деген бағанды көздеу қажет»;

5. жеке ЖІШ жүргізу және жалпы адамдардың хабар-ошарсыз жоғалып кету фактілері бойынша іздестіру қызметін жүргізу жөнінде әдістемелік ұсынымдар әзірлеу қажет;

6. «жедел-іздестіру қызметі туралы» Қазақстан Республикасы Заңының 14-4-бабының 1-бөлігі мынадай мазмұндағы мәтінмен толықтырылсын: «қажет болған жағдайларда Ақпараттық жүйелерді пайдалану маманды тарта отырып жүзеге асырылуы мүмкін».

7. қазіргі заманғы ақпараттық жүйелерді тиімді пайдалану мақсатында құқық қорғау органдарының жедел бөлімшелерінің қызметкерлері үшін осы жүйелерді пайдалану жөніндегі нұсқаулықты әзірлеу қажет.

1 тарау. ХАБАР-ОШАРСЫЗ ЖОҒАЛҒАН АДАМДАРДЫ ІЗДЕСТІРУДІҢ ТҮСІНІГІ, МӘНІ ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕЛУІ.

1.1. Хабар-ошарсыз жоғалған адамдарды іздеу түсінігі мен мәні.

Жыл сайын барлық мемлекеттерде көптеген адамдар жоғалып кетеді. Қазақстан Республикасы да ерекшелік емес.

«2008 жылдың басынан бастап 2010 жылға дейін елде хабар-ошарсыз кеткен адамдардың саны тез төмендеді, бірақ 2011 жылдан бастап қайтадан өсе бастады. Мәселен, 2008 жылы іздеуде 3365 адам, 2009 жылы-2595 адам, 2010 жылы — 2202 адам, 2011 жылы-2473 адам, ал 2012 жылы

дейін 13 085 адамды іздеу туралы жарияланды, олардың 1066-ы өлі деп табылды, ал 1716-сы әлі табылған жоқ» [2, 1].

Мәселен, Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының Құқықтық статистика және арнайы есепке алу жөніндегі комитетінің деректері жоғалғандардың жалпы саны 2838 адамға дейін өсті. Ең қайғылы статистика 2015 жылы тіркелді. Содан кейін үш мыңға жуық жоғалған 448 адам табылмады, ал 253 адам қайтыс болды. 2019 жылы 2361 адам жоғалып кетті, оның 251-і жоғалған жоқ, ал 176-сы қайтыс болды.

Жалпы, статистикаға сәйкес, 2015 жылдан бастап 2019 жылға бойынша 2020 жылғы қазан айының соңында «2 299 хабар-ошарсыз кеткен адам бар, ең көп хабар-ошарсыз кеткен адам Алматы қаласында (327), Алматы облысында (303), Қарағанды облысында (246) және Шығыс Қазақстан облысында (224).

Көбінесе әртүрлі жағдайларда 30 жастан 49 жасқа дейінгі ер адамдар (76%) жоғалады.

Сонымен, олар үйден кетіп, оралмады (1753), автокөлікпен жоғалып кетті (74), жұмыстан кетті (35)» [3, 1].

Мемлекеттік қызметтің кез-келген түрі сияқты, хабар-ошарсыз жоғалған адамдарды іздеу құқықтық реттеу және теориялық шолу саласында.

Құқықтық реттеу адамның өмірі, денсаулығы мен бостандығы заңмен қорғалатындығынан туындайды. Адамның белгісіз жоғалуы адамның заңмен қорғалатын құқықтары мен мүдделеріне заңсыз қол сұғумен байланысты болуы мүмкін. Оның жағдайы туралы тұлғадан шығатын ақпараттың болмауы.

Сонымен қатар, адамның белгісіз жоғалып кету фактісі бойынша іс-әрекет нәтижесінде пайда болатын қатынастарды реттейтін нормативтік ережелер жиынтығы қолданыстағы заңнамалық базаны жетілдіруге әкелуі мүмкін терең теориялық түсінуді қажет етеді.

Зерттеуге арналған мәселені қарастырмас бұрын, біздің ойымызша, алдымен оның негізгі терминдерінің түсінігі мен мәнін түсіну керек. Оларға «хабар-ошарсыз кеткен адам» термині және «іздеу» термині жатады.

«Хабар-ошарсыз кеткен адам» термині қылмыстық, қылмыстық іс жүргізу, жедел-ізвестіру сияқты құқық салаларында, криминалистік ғылымда

және құқық қорғау қызметінің практикасында пайдаланылады. Алайда, бірде-бір құқықтық актіде осы термин ұғымының ресми түсіндірмесі жоқ.

Әрине, бұл ереже маңызды заңнамалық алшақтық болып табылады, өйткені құқықтық салада қабылданғандай, маңызды заңды мағынасы бар терминдер олардың мазмұндық жағынан ресми түсіндіруді алады. Бұл барлық сияқты біркелкі түсіндіру мен қолдануды қамтамасыз етеді

Көріп отырғанымыздай, қарастырылатын терминдер құқықтың әртүрлі салаларында және ғылымның тиісті салаларында қолданылады. Бұл ұғымдардың ресми анықтамасының болмауы олардың әртүрлі оқылуына әкелуі мүмкін.

Мысалы, Қазақстан Республикасы Қылмыстық іс жүргізу кодексінің (*бұдан әрі-ҚР ҚІЖК*) 180-бабында сотқа дейінгі тергеп-тексерудің басталуына қылмыстық құқық бұзушылық белгілерін көрсететін жеткілікті деректер, оның ішінде адамның хабар-ошарсыз жоғалып кетуі туралы деректер себеп болады [4].

«Жедел-іздістіру қызметі туралы» Қазақстан Республикасының Заңы жедел-іздістіру қызметінің міндеттерінің қатарында хабар-ошарсыз жоғалған адамдарды іздістіруді атайды.

«Дактилоскопиялық және геномдық тіркеу туралы» 2016 жылғы 30 желтоқсандағы Қазақстан Республикасының Заңы хабар-ошарсыз кеткен азаматтардың биологиялық туыстарын міндетті геномдық тіркеуге жататын адамдар қатарында атайды.

Айта кету керек, біз зерттелетін термин қолданылатын тиісті құқық салаларының негізгі ережелерін ғана анықтадық. Бұл терминнің қолданылуы басқа құқық нормаларында бар екенін білдіреді.

Сонымен қатар, бұл термин әртүрлі ведомстволық бұйрықтарда, құқық қорғау органдарының нұсқауларында қолданылады.

Қарастырылып отырған терминді түсіндіру келесі халықаралық құқықтық актілерде қамтылғанын атап өткен жөн.

Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығына қатысушы мемлекеттердің Парламентаралық Ассамблеясы қабылдаған 2008 жылғы 25 қарашадағы «хабар – ошарсыз кеткен адамдар туралы» модельдік заңда: «хабар - ошарсыз кеткен адам-тұрғылықты жері туыстарына белгісіз және (немесе) сенімді ақпарат негізінде және ұлттық заңнамаға сәйкес (мемлекет) халықаралық немесе халықаралық емес қарулы қақтығысқа. Ел ішіндегі зорлық-зомбылық немесе тәртіпсіздік жағдайына байланысты хабар-ошарсыз кеткен адам деп жарияланған адам» [5].

2010 жылғы 5 желтоқсандағы Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығына қатысушы мемлекеттердің адамдарды мемлекетаралық іздістіру туралы 1 - баптың д) тармағындағы шарты мынадай түсіндірмені қамтиды: «хабар - ошарсыз кеткен адам-құзыретті органға жоғалып кету туралы өтініш немесе хабарлама келіп түскен, адам» [6].

Бірінші халықаралық құжат «хабар-ошарсыз кеткен адамдар» ұғымын халықаралық немесе халықаралық емес әскери қақтығыстардың пайда болуымен байланыстырады.

Шынында да, бір мемлекеттің ішінде пайда болған халықаралық немесе әскери қақтығыстарға байланысты адамдардың жоғалып кететіні белгілі. Сонымен, Шешенстандағы, Таулы Қарабақтағы және т.б. әскери қақтығыстың салдарынан көптеген адамдар хабар-ошарсыз кеткенін бәрі біледі.

Алайда, адамдар халықаралық немесе халықаралық емес қарулы қақтығыстармен немесе қоғамдағы әлеуметтік толқулармен ешқандай байланыссыз жоғалып кетеді.

Адамдардың жоғалуы сыртқы тыныш, күнделікті орта аясында орын алады. Көбінесе жоғалып кетуден бұрын отбасылық қақтығыстар болмайды. Ақын, бұл түсініктеме қарастырылып отырған тұжырымдаманың барлық мазмұнын қамти алмайды.

Однако, по нашему мнению, не следует ситуацию военных конфликтов отождествлять с ситуацией, при которых люди безвестно исчезают при отсутствии военных конфликтов, в мирной социальной обстановке.

Соңғы жағдайда адамдар халықаралық немесе халықаралық емес қарулы қақтығыстармен немесе қоғамдағы әлеуметтік толқулармен ешқандай байланыссыз жоғалып кетеді. Адамдардың жоғалуы сыртқы тыныш, күнделікті орта аясында орын алады. Көбінесе жойылу тіпті семадан бұрын болмайды

Екінші халықаралық құжаттағы түсініктеме тым қысқа, сондықтан қарастырылып отырған фразадағы барлық сипаттамалық белгілерді көрсете алмайды.

«Хабар-ошарсыз кеткен адам» ұғымын барлық салалар ресми түрде қабылдаған құқықтың болмауы, біздің ойымызша, оны әр түрлі түсіндіруге және практикалық қызметте қолдануға әкелуі мүмкін маңызды заңнамалық алшақтық болып табылады. Бұл тұжырымдаманың құқықтық салаларда және құқық қолдану практикасында жүруімен байланысты, мұнда қолданылатын терминдерді біржақты түсіндіру айтарлықтай құқықтық мәнге ие.

Қарастырылып отырған термин бірнеше сөздердің тіркесімі болғандықтан, біз орыс тілінің түсіндірме сөздіктерінің көмегіне жүгіне алмаймыз. Дегенмен, оның жеке компоненттерін қарастыруға болады. Орыс тілінің түсіндірме сөздігінде С.И. Ожегова мен Н.Ю. Шведова жоғалып кеткен адам – «қайда жоғалып кеткені белгісіз; көрінбейтін немесе естілмейтін; жоғалған, қайтыс болған, қайтыс болған», белгісіз болмауы – «ешкімге белгісіз», «белгісіз жерде болу», белгісіз болмауы – «ешкімге белгісіз», «белгісіз жерде болу» [7, 36, 280, 534].

Орыс тілінің қазіргі түсіндірме сөздігінде «белгісіз» сөзі «ақпарат жоқ адам» деп түсіндіріледі. «Жоғалу» сөзі «қайда жоғалып кету белгісіз, қайда екені белгісіз; көзге көрінетін, қол жетімді болуды тоқтату; көзден ғайып болу; ешкімге көрінбейтін кез-келген жерде қозғалу; жоғалту; өмір сүруді тоқтату,

мерзімінен бұрын өлу (кез-келген бақытсыздықтың, зорлық-зомбылықтың салдарынан)» [8, 130; 7, 1088].

«Жоғалған» және «белгісіз» сөздерінің жалпы мағынасы шамамен сәйкес келеді – бұл адамның жоғалып кетуі, оның тұратын жері ешкімге белгісіз.

Ғылыми әлемде «із-түзсіз жоғалған адам» терминінің алғашқы анықтамасын 1949 жылы Н.Терзиев жасаған. Автор белгісіз жоғалуды адамның өлімімен тікелей байланыстырады, өйткені оның пікірінше, олар «қылмыстық шабуылдың объектісіне айналуы, өзін-өзі өлтіруі немесе апаттың құрбаны болуы мүмкін» деп рұқсат етілген [9, 183].

Бұл анықтама, ең алдымен, өте қысқа, апелляциялық емес. Осыған байланысты бұл анықтама әмбебап деп таныла алмайды, яғни ол қарастырылып отырған құбылысқа тән барлық белгілерді көрсетпейді. Автор қандай да бір себептермен белгісіз жоғалуды адамның өлімімен байланыстырады. Сонымен қатар, хабар-ошарсыз кеткендердің бәрі бірдей қылмыстың құрбаны бола бермейтіні белгілі.

Оларды байланыстыруға болмайды хабар-ошарсыз жоғалуы міндетті түрде осы адамның қаза болуына. 1968 жылы В.М. Шванков тұжырымдаған анықтама соншалықты үмітсіз емес және бұл адамдардың қайтыс болуы мүмкін деген болжамдар айтылмайды. [10, 5].

Шынында да, жойылу себептерінің белгісіздігі-бұл құбылыстың басты ерекшелігі. Бұл белгі, біріншіден, бірінші автордың тұжырымдарымен салыстырғанда соншалықты категориялық емес; екіншіден, ол жоғалып кеткен адамның еркін жоққа шығармайды, өйткені түсініксіздік нәтиже беруі мүмкін

Адамдардың жоғалуының барлық фактілері бойынша анықталатын екінші мәселе-іздеу кезінде оның орналасқан жерін тез арада анықтау.

1986 жылы В.Г. Камыш жасаған талқыланған терминнің анықтамасы одан да оптимистік болып табылады. Бұл автор В.М. Шванков берген алдыңғы анықтаманы толықтырды және белгісіз жоғалуды жоғалып кеткен адамның немесе басқа адамдардың еркімен байланыстырды, оған сәйкес бұл адам «өзі туралы хабарлауға мүмкіндігі жоқ немесе басқа адамдар мен мекемелердің ол туралы мүдделі тұлғаларға хабарлауға мүмкіндігі, тілегі немесе қажеттілігі жоқ» [11, 46-47].

Біздің ойымызша, жоғалып кеткен адамның еркіне сілтеме өте орынды. Шынында да, өмірде адам өзінің барлық байланыстарын өз еркімен бұзады, оның ішінде: достық, туыстық, қызметтік. Адам тілеуге үзілуі барлық байланыс ниет білдіре отырып, құрт өзгертуге тұрмыс салты, алшақ өмір сүру жағдайларын, оның емес-тарауында, раздражали оның. Адамдар өздері үшін қажетсіз Жауапкершіліктен аулақ болғысы келетін қарапайым ортадан өз еркімен жоғалып кетуі мүмкін. Мысалы, бұл материалдық ауыртпалықтар (несиелер, жеке тұлғаларға қарыздар), әлеуметтік, отбасылық міндеттемелер (балаларды тәрбиелеуге немесе қарттарға немесе ауру ата-аналарға қамқорлық жасағысы келмеуі) болуы мүмкін. Себептер әр түрлі болуы мүмкін, әр жағдайда

жеке. Біздің ойымызша, оқиғалардың дамуының мұндай сценарийін ескермеу керек.

Осыны ескере отырып, азаматтық сот ісін жүргізу айналымына «Азаматты хабар-ошарсыз кетті деп тану» ұғымын енгізу қажеттілігі туындады.

Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2019 жылғы 31 мамырдағы «Азаматты хабар-ошарсыз кетті деп тану немесе қайтыс болды деп жариялау туралы істер бойынша сот практикасы туралы» нормативтік қаулысында «Азаматты хабар-ошарсыз кетті деп танудың қажетті шарты оның тұрғылықты жерінде ол туралы мәліметтердің бір жыл ішінде болмауы болып табылады» делінген [12].

Адамды хабар-ошарсыз кеткен немесе қайтыс болған деп тану басқа адамдардың құқықтары мен бостандықтарын қорғау қажеттілігінен туындайды, өйткені жоғалған адамдар басқа адамдардың құқықтары мен міндеттерімен байланысты белгілі бір құқықтардың немесе міндеттердің иелері болды.

Жоғарғы Сот жеке тұлғалар да, заңды тұлғалар да хабар-ошарсыз кеткен деп тануға мүдделі болуы мүмкін екенін түсіндіреді. Бұл адамдар үшін бұл шешім жеке мүліктік емес және мүліктік құқықтардың пайда болуымен, тоқтатылуымен немесе өзгеруімен байланысты [12].

Адамды хабар-ошарсыз кеткен деп сот арқылы тану үшін қажет кемелер:

- ішкі істер органдарынан хабар-ошарсыз кеткен адамдарды тіркеу туралы мәліметтерді талап етуге, сондай-ақ аталған адамдарға қатысты іздестіру істерінің бар-жоғын анықтауға;

- зейнетақы /жәрдемақы алу, жеке зейнетақы шоттарындағы ақша қаражатымен қандай да бір операцияларды жүзеге асыру туралы мәліметтерді белгілеу;

- тегін, атын, әкесінің атын өзгерту туралы ақпараттың болуын анықтау;

- тиісті мемлекеттік органдарға қажетті сұраныстар жіберу арқылы бұл адамдардың сотталғандар қатарында болуын, оларды қылмыстық немесе әкімшілік жауапкершілікке тарту фактілерін анықтау, іздестіру жариялау;

- іздестіріліп жатқан адамның денсаулық сақтау органдарында емделіп жатқан-жатпағанын тексеру;

- көліктік тасымалдауды жүзеге асыратын мекемелерде жоғалған адамның жол жүру билеттерін сатып алуы туралы мәліметтерді сұратуға;

- сотқа өтініш берудің алдындағы бір жыл ішінде жоқ адамның Мемлекеттік қызмет көрсетуге жүгінгені туралы мәліметтері, сондай-ақ жоғалған адам туралы, оның ішінде Қазақстан Республикасынан тыс жерлерге кету, азаматтығының ауысуы, қайтыс болуы, оған қатысты атқарушылық іс жүргізулердің болуы туралы өзге де ақпараты бар өзге де уәкілетті органдарда бар болуы және т.б. [12].

Бір сөзбен айтқанда, сот жоғалған адамды анықтау үшін барлық қажетті шараларды қабылдауы керек, сондай-ақ қажетті іздеу шараларын өтініш берушілер қабылдағанына көз жеткізуі керек.

Айта кету керек, сот адамды хабар-ошарсыз кеткен немесе қайтыс болған деп таныса да, заң шығарушы істің сәтті нәтижесін сақтайды.

ҚР АҚ 32-бабы қайтыс болды деп жарияланған адамның келуінің салдарын қарастырады. «Өлді деп жарияланған адам келген немесе оның болған жері анықталған жағдайда сот тиісті шешімнің күшін жояды. Азамат өзінің келу уақытына қарамастан, кез келген адамнан азамат қайтыс болды деп жарияланғаннан кейін осы адамға тегін өткен сақталған мүлікті қайтаруды талап ете алады» [13].

Сонымен қатар, амнезиямен ауыратын адам медициналық мекемеде болатын жағдайлар болуы мүмкін, алайда бұл мекеменің өкілдері оның жақындарына бұл туралы айта алмайды, өйткені олар оның жеке басын анықтай алмайды.

Алайда, біздің ойымызша, В.Г. Камыш көрсеткен белгілер жоғалып кеткен адамның, басқа адамдардың немесе мекемелердің мүдделі тұлғаларға хабарлау мүмкіндігінің жоқтығы, тілегі туралы В.М. Шванков ұсынған белгіге сіңіп кетеді: «бұл адамның жоғалып кету және болу себептерінің белгісіздігі».

Соңғы анықтамада позитивті - бұл тек жоғалған адамның өз еркінің ғана емес, басқа адамдардың да ерік-жігерінің көрсеткіші. Адамның белгісіз жоғалып кетуіне қатысты басқа адамдардың ерік-жігері осы басқа адамдар жоғалған адамның өзі туралы жақындарына хабарлауға жол бермейтін жағдайларда көрінуі мүмкін. Мұндай жағдайларға адамдарды күштеп ұстау жатады. Бұл ұстаудың мақсаты адамды еңбек, жыныстық немесе өзге де қанау болуы мүмкін.

В.М. Аتماжитов пен В.А. Лукашов 1987 жылы алдыңғы анықтамаларға айтарлықтай белгі енгізді – бұл «кенеттен жойылу» [14, 12].

Айтпақшы, бұл адамның қылмыстың құрбаны болуы мүмкін деген күдіктерді түсіндіруден гөрі, оның туыстары құқық қорғау органдарына жүгінеді. Мысалы, адам жақында жақын болашаққа жоспарларын айтты, бірлескен, отбасылық іс-шараларға қатысуға ниет білдірді, достарымен, туыстарымен және т.б. кездесу өткізді. Кенеттен, жоспарларын өзгерту туралы түсіндірместен, басқа көрінетін себептерсіз ол әлеуметтік байланыстар өрісінен жоғалады.

«Кенеттен» жоғалған адамның өзі де, оның жақын ортасы да болған оқиғаларды көрегендіктің жоқтығын көрсетеді. Оның үстіне бұл тосын оқиғалар адамдардың қызметімен де, табиғат күштерімен де, сондай-ақ жағымсыз жағдайлардың кездейсоқ сәйкес келуімен де байланысты болуы мүмкін.

«Кенеттен» төтенше, ерекше нәрсе болғанын көрсетеді. Бұл тосын жағдайдың мазмұны белгісіз болғандықтан, адам бұл туралы ешкімге хабарлай алмады, содан кейін оқиғалардың ең нашар сценарийін қабылдауға негіз бар, яғни жазатайым оқиға болды немесе жоғалған адамға қатысты қылмыс жасалды деп болжауға негіз бар.

И.И. Басецкий мен В.С. Гайдельцовтың пікірінше, талқыланған анықтаманы міндетті түрде «ішкі істер және прокуратура органдарына өтініштер мен хабарламалар» қабылдау сияқты белгімен толықтыру керек [15, 4].

Бір жағынан, осы авторлармен келісу керек, өйткені мұндай хабарлама мен мәлімдеме болмаған жағдайда адамның жоғалу фактісін анықтау қиын. Кез-келген адамның ең жақын қарым-қатынасы-оның отбасы. Отбасы болмаған кезде оның достары немесе әріптестері ең жақын қарым-қатынас шеңбері болып табылады. Қалай болғанда да, тұлғаның белгісіз жоғалуы фактісі оның жақын ортасының шеңберіне кіретін адамдарды анықтайды. Олар әдетте құқық қорғау органдарына адамның жоғалуы туралы өтініш береді.

Екінші жағынан, адам өзінің әдеттегі әлеуметтік кеңістігінен кенеттен жоғалып кетуі мүмкін, бірақ ешкім бұл туралы Құқық қорғау органдарына хабарламайды. Бұл әртүрлі себептерге байланысты болуы мүмкін. Мысалы, бұл жалғыз адам немесе қоғамға қарсы өмір салтын жүргізетін адам (маскүнемдер, нашақорлар) немесе белгілі бір тұрғылықты жері жоқ адам (үйсіз).

Алайда, құқық қорғау органдарына түсу адамның белгісіз жоғалып кетуі туралы өтініш, біздің ойымызша, «хабар-ошарсыз кеткен адам» ұғымының белгілерінің бірі ретінде қарастырылуы керек.

Осылайша, халықаралық құқықтық актілер мен ғылыми әдебиеттердегі «хабар-ошарсыз кеткен адам» ұғымдарының анықтамаларын талдау оның негізгі белгілерін анықтауға мүмкіндік береді:

- адамның қайда екендігі оның туыстарына белгісіз;
- осы тұлғаның жоғалу және болатын жерінің белгісіз себептері;
- кенеттен жойылу;
- адамның өзі туралы хабарлауға мүмкіндігі жоқ немесе мұндай мүмкіндік жоқ, оның қалауы бар;
- басқа адамдардың немесе мекемелердің жоғалған адам туралы мүдделі тұлғаларға хабарлау мүмкіндігінің, тілегінің, қажеттілігінің болмауы;
- құзыретті органға тұлғаға қатысты жоғалып кету туралы өтініш немесе хабарлама келіп түсті.

Бұрын атап өткеніміздей, «хабар-ошарсыз кеткен адам» термині құқықтың түрлі салаларында қолданылады. Осыған байланысты осы терминнің ұғымы қандай құқықтық актіде ресми түсіндірілуі керек деген сұрақ туындайды.

Біздің пікірімізше, ҚР ҚІЖК 180-бабы 1-бөлігінің 1) тармақшасына сәйкес адамның хабар-ошарсыз кеткені туралы арыз немесе хабарлама сотқа дейінгі тергеп-тексерудің басталуына себеп болып табылатындықтан, одан әрі адамды іздестіру сотқа дейінгі қылмыстық іс жүргізу шеңберінде жүзеге асырылады, жоғалып кеткен адамды іздестіру бойынша негізгі жүктемені

анықтау органдары мен тергеуші көтереді, осы ұғымды түсіндіру ҚР ҚІЖК-де орналастырылуы тиіс.

Баяндалғанның негізінде ҚР ҚІЖК-нің 7-бабын 59-тармақпен толықтыруды орынды деп санаймыз: «хабар-ошарсыз кеткен адам-тұратын жері белгісіз және белгісіз себептермен оның кенеттен жоғалып кеткені туралы Құқық қорғау органдарына арыз немесе хабар келіп түскен адам».

Орыс тілінің қазіргі түсіндірме сөздігінде С.И.Ожегова мен Н.Ю.Шведова, көптеген қазіргі еңбектердегідей, «іздеу» ұғымы өте шектеулі деп саналады – «іздеу, біреуді іздеу, бір затты іздеу, іздеуге шығу, іздеу жұмысы (іссапармен іздеуге шығу)», онда іздеу жұмыстары соттан жалтарған айыпталушылардың, сотталған адамдардың, сондай-ақ хабар - ошарсыз кеткен адамдардың орналасқан жерін анықтау үшін арнайы органдардың қызметі болып табылады [16, 418].

Құқықтық әдебиетте тар және кең мағынада іздеу тұжырымдамасының анықтамалары қабылданған.

«Тар мағынада іздеу — белгілі бір топтық және жеке белгілері бойынша нақты, жеке анықталған объектіні іздеу (белгілі бір күдіктіні немесе айыпталушыны, нақты ұрланған мүлікті іздеу)» [17, 240-243].

Тармағынада іздеу дараланған, яғни белгілі бір объектіге байланысты, ол адамдар (күдіктілер, айыпталушылар, хабар-ошарсыз жоғалған), ұрланған мүлік бола алады.

Т.А. Ткачуктың пікірінше, «терминнің кең мағынасында іздеу - бұл қазіргі уақытта белгісіз заттарды, жеке анықталған белгілерді (оқиға орнындағы қылмыстың іздері және т.б.) анықтауға бағытталған іздеу қызметі» [18, 5].

Бұл автор қандай да бір себептермен іздеуді тек объектілердің орналасуын анықтаумен байланыстырады. Алайда, біздің зерттеуіміздің аясында іздеу адамдарға, оның ішінде хабар-ошарсыз кеткендерге қатысты жүргізіледі.

Профессор А.Г. Лекарь іздестіруді «жасырынған қылмыскерлерді іздестіру, қылмыстардың алдын алу және ашу мақсатында негізінен жасырын құралдар мен әдістермен жүзеге асырылатын барлау (іздестіру) іс-шараларының жүйесі ретінде» анықтайды [19, 25].

Бұл анықтамадан екі кемшілікті көріп отырмыз.

Олардың біріншісі автордың іздеу ұғымын тек жасырынған қылмыскерлерді анықтау қызметімен байланыстыратындығымен байланысты, ал жоғалып кеткендер, мысалы, қылмыскерлер емес. Сонымен қатар, іздеуде тек адамдар ғана емес.

Екінші жетілсіздірік бұл анықтамада, біздің ойымызша, қарастырылып отырған іздеу түріне қатысты, жасырын құралдар мен әдістерге сілтеме қажет емес. Олар, әрине, іздеу қызметіне кіреді, бірақ басым емес. Хабар-ошарсыз жоғалған адамдарды іздеуге қатысты дауысты дыбыстар мен әдістер басым болып табылады.

Бұл жағдайда авторлар іздеу анықтамасына тар мағынада түсінілетін іздеуге тікелей байланысты әрекеттерді қосады.

Бұл дұрыс емес деп айтуға болмайды. Алайда, біздің ойымызша, «іздеу» терминін кеңінен түсіну үшін «әрекет» сөзін қосу дұрыс болады. Бұл жағдайда «іздігіру қызметі» Мемлекет ұйымдастырған іс-шаралардың белгілерін алады.

Ал «іздеу» термині тар мағынада кез-келген адамның ізденетін объектілердің орналасқан жерін анықтау үшін әдеттегі іздеу қызметі ретінде қабылданады.

Белгілі болғандай, іздігіру ұғымы жедел-іздігіру саласынан басқа, қылмыстық іс жүргізу саласында және криминалистикада қолданылады.

Мәселен, мысалы, криминалистикада және ЖІҚ теориясында іздеу келесі объектілерді іздеумен байланысты:

«а) адамдар-күдіктілер, айыпталушылар, сондай-ақ белгісіз бағытта кеткен жәбірленушілер мен куәлар;

б) жануарлар (мысалы, ұрланған және жасырылған);

в) өлген адамдардың, жоғалған немесе сойылған малдың мәйіттері, олардың бөліктері, қалдықтары;

г) қылмыскерлер ұрлаған, дайындаған, сатып алған, пайдаланған, өзгерткен, сатқан, сақтаған немесе тасымалдаған заттар, өнеркәсіптік бұйымдар, құжаттар, ақша, басқа да құндылықтар және зерттелетін оқиға үшін маңызы бар немесе болуы мүмкін басқа да объектілер» [20, 135].

Қылмыстық іс жүргізу құқығы теориясының өкілдері іздеу ұғымын «анықтаушының, тергеу әрекеттерін, тергеу әрекеттерін, іздеу және жедел іздігіру шараларын жүзеге асыратын, тұрған жері белгісіз айыпталушыны табуға бағытталған үйлестірілген қызметімен» байланыстырады [21, 95].

Қылмыстық іс жүргізу құқығын зерттеушілер іздеу ұғымын «орналасқан жері белгісіз айыпталушыны анықтауға бағытталған тергеу әрекеттерін, іздігіру және жедел іздігіру шараларын жүзеге асыратын анықтаушының, тергеушінің және анықтау органдарының келісілген қызметімен» байланыстырады [21, 95].

Қылмыстық құқықтары теориясының өскіндері іздеу ұғымын «онықтаушының, тергеу әрекеттерінің, іздеу және жоспарлау бағдарламасы» деп аталады. [95].

Шынында да, қылмыстық істерді тергеу барысында жүргізілген іздеу тек күдіктілердің, айыпталушылардың, сотталушылардың орналасқан жерін іздеумен байланысты. Қылмыстық процесс басқа қатысушыларды іздеумен айналыспайды.

Қылмыстық процесте ұрланған мүлікті, істі дұрыс шешу үшін маңызды дәлелдерді іздеу орын алады. Алайда, мұндай жағдайларда, бұл іс-әрекет, тіпті адамдар дәлел көзі ретінде әрекет етсе де, іздеу деп аталмайды. Мысалы, қылмыстық құқық бұзушылық куәгерлерін анықтау үшін тергеуші жедел

қызметкерлерге жеке тапсырма береді. Алайда, бұл жағдайда басқа терминдер қолданылады (іздеу, анықтау, анықтау).

Бұл іздестірілген куәгерлердің ешқандай ерекшелігі жоқ екендігіне байланысты. Іздеу ұйымдастырушылары олардың қалай көрінетінін білмейді. Бұл адамдар тергеліп жатқан қылмыстық іс үшін елеулі мәні бар нақты деректерге ие болуына байланысты жедел қызығушылық танытады.

Қылмыстық процесте іздеу ұғымы белгілі бір құқықтық мағынаға ие. Мәселен, ҚР ҚІЖК 292-бабына сәйкес «күдіктіге қатысты оның іс-әрекетін саралау туралы қаулы шығарылғаннан кейін, сондай-ақ айыпталушыға қатысты іздеу жариялануы мүмкін» [4].

Бұл жағдайда, біріншіден, бұл адамдардың іс жүргізу мәртебесі күдікті немесе айыпталушы ретінде анықталады; екіншіден, олардың жоғалу себебі түсінікті-бұл қылмыстық жауапкершілікке тартудан әдейі жалтару.

Қылмыстық іс жүргізу іздеуінің басты айырмашылығы-оның мақсаты - қылмыстық жауапкершілікке тарту түріндегі қылмыстық іс жүргізу мәжбүрлеу перспективасы.

Кейбір ғалымдар іздеу түсінігін кеңінен түсіндіруге қарсы және оның мазмұнын құқық қорғау органдарына белгілі объектілерді іздеумен шектейді: жасырын қылмыскерлер [22, 90-91], хабар-ошарсыз кеткен адамдар және іздеушілердің басқа санаттары.

Т.Н. Алешкинаның ұстанымы қызықты, ол «іздеу объектісінің белгіленген жеке сенімділігі оның міндетті шарты» деп санайды және ол «іздеуді іздеуден ажыратудың негізгі өлшемі болып табылады» [23, 13].

Бұл тұжырыммен келісуге болады. Шынында да, іздеуде жүрген адамның декларациясы болған жағдайларда, іздестіруді бастаған адамдар іздеуде тұрған адамның айқын ажырататын белгілерінің тізбесіне ие. Әдетте индикативті ақпаратқа адамның қандай киімде болғандығы, сыртқы түрінің деректері: бойы, дене бітімі, көзінің түсі, тыртықтардың болуы, туу белгілері, физиологиялық ақаулар немесе сипаттамалар және т.б. Сонымен қатар, қосымшада іздеуде тұрған адамның бетінің фотографиялық суреті бар.

Іздеу жүргізілген кезде, көп жағдайда іздеушілерде тек болжамды белгілер болады. Сонымен қатар, мысалы, куәгерлерді іздеу сыртқы белгілермен емес, қылмыстық оқиғаның оқиғаларымен немесе жағдайларымен және т.б. байланысты.

Бұл мәлімдемемен келісуге болады. Шынында да, іздеу жарияланған жағдайда, іздеуді бастаған адамдар ізделетін объектінің айқын белгілерінің тізіміне ие болады. Іздеу болған кезде, көп жағдайда іздеушілерде тек болжамды белгілер болады.

Мысалы, қылмыстық іс шеңберінде жасалған қылмыстың барлық мән-жайларын анықтауға ықпал ететін нақты деректерді іздеу жүзеге асырылады. Алайда, бұл адамдардың ешқайсысы ізделетін фактілердің қандай екенін нақты білмейді. Өздеріңіз білетіндей, қылмыстың іздері әр түрлі болуы мүмкін және кейде мүлдем керемет нысандар мен жерлерде кездеседі.

Ғылымның түрлі салалары жаңа ғылыми жаңалықтарды іздестіруде. Бұл жағдайда ғалымдар тек гипотезаларға ие және бұл күрделі таным процесі арқылы дәлелдеуді қажет етеді. Нәтижесінде барлық гипотеза расталмайды.

В.Родионовтың пікірінше, «іздеу» ұғымы көп нәрсені қамтиды, бірақ іздеу оның мәні болды және қалады [24, 11].

П.Е. Бөкейханов «адамды іздеу, мәні бойынша, оның әкімшілік-аумақтық бөліністің қандай да бір деңгейі шегінде болуы туралы белгілі бір ықтималдықпен бағалауға мүмкіндік беретін мәліметтерді кезең-кезеңімен іздеу болып табылады» деген ұстанымды ұстанады [25, 16].

Шынында да, іздеу барысында іздеудегі адамның тұрған жеріне, оның ниетіне, қарым-қатынас шеңберіне, қалдырған іздеріне және т.б. қатысты ақпарат жиналады.

Бұл анықтама іздеу процесін оның динамикасында өте жақсы көрсетеді. Талап етілетін объект туралы белгілі бір мәліметтердің анықталуына қарай:

- іздеу бағыты таңдалады;
- қате нұсқалар жоғалады;
- жаңартылған іздеу жоспары жасалады.

Сол сияқты іздеу ізделетін объектінің орналасқан жерін анықтау жолында жүреді.

Р.С. Белкин «іздестіру» ұғымын «іздестіріліп жатқан адамды табу жөніндегі жедел іс-қимылдар жүйесі» ретінде анықтайды [26, 57].

Біз бұл идеяны қолдамаймыз, әсіресе егер автор «жедел әрекет ету жүйесі» бойынша анықтау органдарының жедел-іздестіру қызметін білдірсе. Хабар-ошарсыз кеткен адамдарды іздестіруге қарапайым азаматтар, еріктілер, қоғамдық бірлестіктер және т.б. қатыса алады.

Әрине, іздеу жалғыз және біртекті әрекет емес. Іздеу-бұл гетерогенді әрекеттер кешенінен тұратын әрекеттер жүйесі.

Айта кету керек, авторлар қолданатын «табу», «анықтау» өрнектері жалпыланған, нақты емес. Мәселен, мысалы, табу және анықтау белгілі бір ақпарат арқылы жүзеге асырылады, бұл анықтау немесе табу бар деп айтуға мүмкіндік береді. Сондықтан іздеу қызметінің мазмұны белгілер, қасиеттер, байланыстар мен қатынастар тікелей ізделетін объектіге жататындығын растайтын қажетті ақпаратты іздеуді құрайды.

Сондықтан, бетті іздеудің жедел әрекеттері айқын ақпараттық бағытқа ие. Басқаша айтқанда, жедел-іздестіру қызметі іздестіріліп жатқан адамның орналасқан жері туралы ақпаратты іздеуден тұрады.

Жедел-іздестіру қызметі осылайша мынадай элементтерді қамтиды:

- ақпаратты табу және жинау, оны үнемі толықтыру;
- жиналған ақпаратты зерттеу, оны жүйелеу, түзету, жалпылау;
- жиналған ақпаратты олардың маңыздылығы мен одан әрі пайдалану мүмкіндігі тұрғысынан талдау;
- деректерді мүдделі қызметтерге беру.

Т.А.Ткачук былай деп жазады: «іздеу және іздеу міндеттерінің ортақтығын, сондай-ақ олар бір уақытта шешілетінін ескере отырып, біздің ойымызша, қарастырылып отырған қызмет түрін іздеу және іздеу деп атаған дұрыс болар еді. Қазіргі көзқараста іздеу тек іздеу және іздеу әрекеттерін шебер жүйелі қолдану жағдайында сәтті жүзеге асырылуы мүмкін деп сеніммен айтуға болады» [27, 240-243].

Біз осы автордың пікірімен ортақтаспыз. Іздеу-іздеудің негізгі құралы, оның өзегін құрайды. Әрине, іздеу құралдарын жүйелі қолданусыз іздеу шараларының тиімділігін қамтамасыз ету мүмкін емес.

О.Э. Новак және Л.О. Новак ішкі істер органдарының іздестіру жұмысын «ІО жедел бөлімшелерінің іздестіріліп жатқан адамдарды табу, заңдар мен заңға тәуелді нормативтік актілерге негізделген және жедел-іздестіру іс-шараларын жүргізу құралдары мен әдістерін пайдалана отырып жүзеге асырылатын белгісіз азаматтардың жеке басын анықтау жөніндегі қызметі» ретінде анықтайды [28, 72-78].

Іздестіру-іздестіру іс-шараларының нормативтік негіздемесі құқық қорғау органдары жүзеге асыратын іздестірудің ажырамас белгісі болып табылады. Дәл осы белгі оның тиімділігін едәуір арттырады, өйткені іздеу жүйесіне кіретін бірқатар іс-шаралар мемлекеттік рұқсат беру күшімен және кейде мәжбүрлеумен қамтамасыз етіледі.

Бізге Д.Ф. Флоря және С.В. Екимцев тұжырымдаған мынадай анықтама ұнайды: «хабар - ошарсыз жоғалған адамдарды іздестіру-бұл іздестіру істері бойынша да, қылмыстық істер бойынша да жүзеге асырылатын, адамның қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін оның орналасқан жерін анықтауға бағытталған жедел-іздестіру және қылмыстық іс жүргізу қызметінің бағыты, сондай-ақ егер бұл іздестірілушінің заңды құқықтарына нұқсан келтірмесе, оның мүдделі органдарын, ұйымдарын және (немесе) азаматтарын» [29, 83-87]

Бұл анықтаманың артықшылығы, біздің ойымызша:

- іздестіру-іздестіру қызметінің кешенін шын мәнінде қалыптастыратын жедел-іздестіру және қылмыстық іс жүргізу шараларының үйлесімін көрсету;

- іздестіру-іздестіру іс-шараларының іздестіріліп жатқан адамның қауіпсіздігін қамтамасыз ету мақсаты бар екенін көрсету;

- іздестіріліп жатқан адамның мүдделі органдар мен адамдардың болатын жері туралы хабардар ету, егер бұл оның заңды құқықтарына нұқсан келтірмеген жағдайда ғана жүзеге асырылатындығын көрсету.

Қазақстан Республикасының Конституциясы былай деп жариялайды: «әркімнің жеке өміріне қол сұғылмауына, өзінің және отбасының құпиясы болуына, ар-намысы мен абыройлы атының қорғалуына құқығы бар Мемлекеттік органдар, қоғамдық бірлестіктер, лауазымды адамдар және бұқаралық ақпарат құралдары әрбір азаматқа өзінің құқықтары мен мүдделеріне қатысты құжаттармен, шешімдермен және ақпарат көздерімен танысу мүмкіндігін қамтамасыз етуге міндетті» [30].

Осыдан:

- біріншіден, адам белгісіз жоғалып кеткен жағдайларда, оның тұратын жерін табу үшін (айтпақшы, туыстарының бастамасы бойынша) құқық қорғау органдары іздестірілген адамның отбасылық, жеке қарым-қатынас саласына басып кіріп, оның жеке, отбасылық құпияларын білуге мәжбүр. Нәтижесінде адамның жоғарыда аталған конституциялық құқықтары бұзылады;

- екіншіден, іздестіру нәтижесінде табылған адам өзінің тұрғылықты жері туралы ақпаратты туыстарына және басқа жеке немесе заңды тұлғаларға белгісі келмейтін жағдай болуы мүмкін.

Осылайша, хабар-ошарсыз жоғалған адамды іздеудің мәні-орналасқан жері белгісіз адамның орналасқан жерін анықтауға бағытталған жедел-іздестіру және қылмыстық іс жүргізу шараларының кешені және белгісіз себептермен оның кенеттен жоғалып кетуі туралы Құқық қорғау органдарына өтініш немесе хабарлама келді.

1.2. Қазақстан Республикасында хабар-ошарсыз жоғалған адамдарды іздестіруді құқықтық реттеу

«Хабар-ошарсыз кеткен адамдар туралы» ТМД Модельдік Заңының 4-бабының 2-тармағында былай делінген: «хабар-ошарсыз кеткен адамның өмір сүруге және қауіпсіздікке құқығы бар, соның салдарынан оның жоғалу мән-жайлары мұқият тексерілуі тиіс» [1].

Аталған анықтамада аталған мемлекетаралық акт із-түзсіз жоғалғандарды іздестірудің басты негізі олардың өмірінің құндылығы және осы адамдардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету болып табылатындығын көрсетеді.

Хабар-ошарсыз жоғалған адамдарды іздестіруді құқықтық реттеудің негізі Қазақстан Республикасының Конституциясы болып табылады, өйткені дәл осы Негізгі Заң Мемлекеттің адам құқықтары мен бостандықтарын ең жоғары құндылығы деп таниды, сондай-ақ азаматтардың заң алдындағы теңдігін, адам құқықтарын қамтамасыз ету саласындағы халықаралық құқық нормаларын сақтауды, жеке өмірге қол сұқпаушылық, жеке және отбасылық құпия құқығын қамтамасыз етуді және т.б. белгілейді.

Хабар-ошарсыз кеткен адамдарға қатысты жағдайға қатысты конституциялық ережелер мемлекеттік құрылымдарды бірінші кезекте жоғалып кеткен адамдар құрбан болған қылмыстық қол сұғушылықтан қорғауды қажет етуі мүмкін деген ұстанымнан іздеуді ұйымдастыруға міндеттейді.

Сонымен қатар, хабар-ошарсыз жоғалғандарды іздеу жоғалған адамның туыстары мен басқа да жақын адамдарының мүдделерін қорғау құралы болып табылады. Ақырында, із-түзсіз жоғалғандарды іздестіру жасалған қылмыстық құқық бұзушылықтарды анықтау және олардың зиянды салдарын жою тұрғысынан мемлекеттің мүдделеріне қызмет етеді.

Адамның белгісіз жоғалып кетуі жоғалған адамның отбасы мүшелеріне моральдық зиян, психикалық азап әкеледі.

Сонымен, жоғалған адамдарды іздеу, жасалған қылмыстық құқық бұзушылықтарды анықтау және олардың зиянды салдарын жою тұрғысынан мемлекеттің мүддесіне қызмет етеді. Қылмыстың уақтылы ашылуы - қылмыстық әрекеттің жалғасу қаупін жоюдың ең жақсы алдын-алу шарасы екені белгілі. Қылмыстың жолын кесу, оның зиянды салдарын жою әлеуметтік қатынастардың тұрақтануына және әлеуметтік тепе-теңдік пен әділеттіліктің сақталуына ықпал етеді.

Жоғалған адамның орналасқан жерін анықтау бойынша іздестіру қызметі басталатын негізгі құқықтық акт ҚР ҚПК болып табылады.

ҚР ҚІЖК 180-бабының 1-бөлігіне сәйкес жеке тұлғаның өтініші не мемлекеттік органның лауазымды адамының немесе ұйымда басқару функцияларын орындайтын адамның хабар-ошарсыз кеткені туралы хабарламасы сотқа дейінгі тергеп-тексерудің басталуына себеп болып табылады.

Көрсетілген себеп бойынша тергеліп жатқан іс бойынша хабар-ошарсыз кеткен адамға қатысты қылмыстық құқық бұзушылық жасау белгілерін көрсететін деректер анықталған жағдайда, іс-әрекет Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің тиісті бабы бойынша сараланады [4].

Бұл ережелер өте маңызды. Мысалы, бұрын, Кеңес заманында адамның жоғалып кетуі туралы мәлімдемелер қылмыстық іс қозғауға себеп болған жоқ. Қылмыстық іс осы адамдарға қатысты қылмыс жасау фактісі расталған кезде ғана қозғалуы мүмкін. Душаркүйге ұшыраған туыстары риясыз заңнамалық белгілеуге кездейсоққан, ол олардың дабыл фактісі төтенше ережелері дұрыс тексерілмеді.

Екінші жағынан, осындай көзқарастың салдарынан жоғалған адамдарға қарсы қылмыстарды іздеу кезінде қымбат уақыт жоғалды. Қылмыстық тергеу шеңберінде жүргізілген іздеу барлық басқа іздеу түрлеріне қарағанда бірнеше есе тиімді екендігі туралы ешқандай арнайы ескертулерсіз түсінікті.

«Қылмыстық құқық бұзушылықтар туралы арызды, хабарды немесе баянатты қабылдау және тіркеу, сондай-ақ Сотқа дейінгі тергеп-тексерудің бірыңғай тізілімін жүргізу қағидаларын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Бас Прокурорының 2014 жылғы 19 қыркүйектегі бұйрығы «хабар-ошарсыз кеткен адамды іздестіру туралы келіп түскен өтініш пен хабарлама СДТБТ-де дереу тіркелуге жатады, «қылмыстың саралануы» деректемесін толтыру кезінде, егер өзге қылмыс белгілерін көрсететін мән-жайлар болмаса, "000" кодталуы қойылады.

Сотқа дейінгі тергеп-тексеру басталған криминалдық сипаттағы өлімнің айқын белгілері жоқ мәйітті табу фактісі бойынша «қылмысты саралау» деректемесін толтыру кезінде, егер өзге қылмыс белгілерін көрсететін мән-жайлар болмаса, өлімнің себебі анықталғанға дейін «001» коды қойылады [31.1].

Бұл жағдайда үлкен құқықтық маңызы бар:

- адамның хабар-ошарсыз жоғалып кетуі туралы өтінішті СДТБТ-де тіркеу міндеттілігі, өйткені біздің мемлекет тарихының алдыңғы кезеңінде мұндай өтініштер тіркелмеген, демек олар қылмыстық тергеуге себеп ретінде қаралмаған;

- СДТБТ-ға тіркеу дереу болуы тиіс, бұл өтініштің тікелей келіп түскеннен кейін тіркелгенін білдіреді. Заң шығарушы қандай да бір мерзімдерді көздемеді, содан кейін тіркеу туралы шешім қабылданатын болады (бұрынғыдай). Деректі тіркеу туралы талап қазақстандық заң шығарушы тұлғаның хабар-ошарсыз жоғалып кету фактісін кідіріссіз қарауға жататын кейінге қалдыруға болмайтын мән-жай ретінде қабылдайтынын білдіреді.

Салыстыру үшін, мысалы, 1676. Ресей Федерациясының ҚІЖК қылмыстық іс қозғауды қарастырады, «егер өтініш берілген сәттен бастап 10 күн ішінде осы мерзімде жүргізілген жедел-іздігі шаралары адамның орналасқан жерін анықтау мүмкін болмаса» [32, 1].

Кейіннен, егер тергеу барысында криминалдық сипаттағы белгілер, яғни хабар-ошарсыз кеткен адамға қатысты қылмыс жасалғандығы анықталса, қылмыстық тергеуге белгілі бір бағыт беріледі, атап айтқанда: анықталған белгілер қылмыстық заңның нақты бабы (баптары) бойынша сараланады.

Қазақстан Республикасы Бас Прокурорының 2017 жылғы 4 тамыздағы «анықтаудан, тергеуден, соттан жасырынған адамдардың, сондай-ақ жазасын өтеуден немесе пробациялық бақылауды жүзеге асырудан жалтарған, хабар-ошарсыз кеткен, туыстарымен байланысын жоғалтқан, өзі туралы анықтамалық деректерін хабарлауға қабілеті жоқ адамдардың, жеке басы анықталмаған мәйіттердің және Атқарушылық іс жүргізу бойынша борышкер, мемлекет мүддесіне қойылған талап-арыздар бойынша жауапкер болып табылатын іздеудегі адамдардың арнайы есепке алуды, мертігуден немесе өзге де зақымданудан, асыраушысының қайтыс болуынан келтірілген зиянның орнын толтыру туралы» Қазақстан Республикасының Заңы:

1) өздеріне қатысты СДТБТ-ға адамның хабар-ошарсыз кеткені туралы өтініш не хабарлама тіркелген хабар-ошарсыз жоғалған адамдар;

2) жеке басы анықталмаған мәйіттер;

3) өздеріне қатысты қылмыстық-іздігі істері жүргізілген, танылмаған мәйіттер, хабар – ошарсыз жоғалған адамдар (бұдан әрі-ҚІБ);

4) туыстарынан (ҚР азаматтарынан) іздеу туралы өтініш келіп түскен және АЕК тіркелген туыстарымен байланысты жоғалтқан адамдар;

5) психикалық немесе өзге ауруға, жастығына және басқа да себептеріне байланысты өзіне анкеталық деректерді хабарлай алмайтын, өзі туралы анықтамалық деректерді хабарлай алмайтын адамдар АЕК-де өтініш тіркелген [33, 1].

Жоғарыда көрсетілген санаттағы адамдарды есепке қою үшін іздігі ісін/жеке басын анықтау ісін бастау туралы қаулы негіз болып табылады, ол үшін адамның хабарсыз кеткені туралы, туыстық байланыстарын

жоғалтқаны туралы арыздар, сондай-ақ өзі туралы анықтау деректерін хабарлауға қабілеті жоқ адамның, жеке басы анықталмаған мәйіттің табылғаны туралы хабарламалар (АЕК/СДТБТ тіркеу нөмірімен) негіз болып табылады.

Басқаша айтқанда, арнайы есепке қою адамның СДТБТ-де хабарсыз жоғалып кетуі туралы өтініштерді тіркеумен қатар жүргізіледі. Бұл жағдайда қарастырылған істер санаты бойынша бастапқы әрекеттерді қабылдау дереу жүзеге асырылады.

Хабар-ошарсыз кеткен адамдарға іздестіру карточкалары мен тану карталары ресімделеді. Дәрменсіз күйде болуына байланысты өзі туралы ештеңе айта алмайтын адамдар, жоғарыда көрсетілген карталар мен карточкалардан басқа дактилоскопиялық карталар ресімделеді.

Біздің ойымызша, қазіргі жағдайда дактилоскопиялық карталарды жасау ғана емес, келесі геномдық сараптама үшін осы адамдардан генетикалық материалды таңдау мүмкіндігі пайда болды. Егер ықтимал туыстар табылса, геномдық сараптама деректері туыстықты жоғары дәлдікпен анықтауға және осылайша дәрменсіз күйдегі адамның жеке басын анықтауға көмектеседі.

Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2009 жылғы 30 наурыздағы «Жаңа буынның паспорттық-визалық құжаттарының мемлекеттік ақпараттық жүйелерін құру және оларды ТМД кеңістігінде одан әрі дамыту мен пайдалану саласындағы ынтымақтастық туралы келісімді бекіту туралы» қаулысында мүше мемлекеттер », онда« биометриялық мәліметтер - бұл адамның физиологиялық ерекшеліктерін сипаттайтын және соның негізінде оның жеке басын (цифрлық фотосурет, саусақ іздері, көздің ирис бейнесі және басқалары) анықтауға болатын ақпарат. болған жағдайда ғана өңдеуге болатын биометриялық жеке мәліметтер) осы Келісімге қатысушы мемлекеттердің заңнамасына сәйкес жеке деректер субъектісінің жазбаша келісімі» [40].

Сот сарапшылары адамның биометриялық мәліметтерін екі топқа бөледі: физиологиялық (немесе статикалық) және мінез-құлықтық (немесе динамикалық). Әрине, физиологиялық биометриялық ерекшеліктер статикалық және ұзақ жылдар бойы, тіпті өмір бойы өзгермейтіндігіне байланысты ең құнды болып табылады. Мінез-құлық биометриясын ерікті немесе әдейі өзгертуге болады.

Әр адам бірегей, бұл оны анықтауға мүмкіндік береді. Геномдық ақпаратты тірі адамның, мәйіттің қасиеттерін көрсететін үлгілер сияқты биологиялық материалдардан алуға болады.

Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының Құқықтық статистика және арнайы есепке алу жөніндегі комитеті аумақтық органының аудандық (қалалық) бөлімшесінің қызметкерлері ақпараттық есепке алу құжаты (АЕК) деректерінің толықтығы мен анықтығын қамтамасыз етеді. Содан кейін көрсетілген қызметкерлер бір жұмыс күнінен кешіктірмей олар тексерген

деректерді «Арнайы есепке алу» автоматтандырылған ақпараттық жүйесіне (АЕА ААЖ) енгізеді және келіп түскен күннен бастап үш жұмыс күні ішінде оларды комитеттің облыстық аумақтық органына ұсынады.

Осылайша, іздеудегі адам туралы ақпарат іздеу жүйесіне үш жұмыс күнінен кешіктірілмей кіреді.

Хабар-ошарсыз жоғалған адамдар іздестіру ісі басталған күннен бастап бір айдан кешіктірілмей халықаралық іздестіруге жарияланады. Хабар-ошарсыз жоғалған кәмелетке толмағандар, сондай-ақ өздерінің автокөлік құралдарымен бірге халықаралық іздестіруге жоғалған адамдар Республикалық іздестіру жариялануымен бір мезгілде жарияланады.

Заң шығарушы халықаралық іздеу ТМД елдерінде жүргізілген іздеуді алмастырмайды деген ескерту жасады. Іздеудің бұл екі түрі қатар жүреді.

Адамның хабарсыз кеткені туралы істер бойынша сотқа дейінгі басталған іс жүргізу бойынша барлық қажетті тергеу және өзге де процестік әрекеттер жүргізілуі мүмкін. Бастапқы кезеңде жоғалған адамның не оның мәйітінің тұрған жерін анықтау мақсатында сотқа дейінгі іс жүргізуді жүргізетін адам:

1) жедел бөлімшелерге қажетті жедел-іздестіру іс-шараларын жүргізу туралы тапсырмалар жібереді:

- мәйітханадағы танылмаған мәйіттердің есебі бойынша тексеру үшін, СМЭ бюросы;

- республикалық және халықаралық іздестірудегі адамдардың есептерімен салыстыру жүргізу үшін;

- хабар-ошарсыз кеткен адамды орналастыру үшін қонақ үйлерді, пансионаттарды, санаторийлерді, базалар мен демалыс үйлерін тексеру үшін;

- вокзалдардың, қонақ үйлердің, санаторийлердің, пансионаттар мен демалыс үйлерінің сақтау камераларында талап етілмеген заттарды тексеру үшін.

2) сұрау салулар жібереді:

- БТИ, жылжымайтын мүлікті құқықтық тіркеу мекемелері, нотариустарға жоғалған жылжымайтын мүлік және оны иеліктен шығару немесе сатып алу жөніндегі мәмілелер туралы ақпарат алу үшін, жоғалған адамның өзіне де, оған қатысты да өсиеттердің, сыйға тарту шарттарының болуы;

- мемлекеттік автоинспекцияның тіркеу қызметіне хабар-ошарсыз кеткен көлік құралдарын есептен шығару немесе есепке қою туралы; оның атына тіркелген көлік құралдарының техникалық байқаудан өтуі туралы; жоғалғаннан кейінгі жол-көлік оқиғаларына қатысуы туралы, танылмаған мәйіттері бар ЖКО туралы мәліметтер алу үшін;

- әуе немесе темір жол көлігіне жоғалған жол жүру билеттерін сатып алу туралы мәліметтер алу үшін тиісті өңірдің көлік басқармасына;

- паспорттық-визалық мекемелерге - № 1 нысанның көшірмесін; паспорттың (оның ішінде паспорттың) жоғалғаны, берілгені, ауыстырылғаны туралы ақпаратты алуға);

- басқа елді мекенде уақытша тіркелу мүмкіндігі туралы мәлімет алу үшін көрші өңірлердің төлқұжат-визалық мекемелеріне;

- Республикалық Шекара қызметіне-жоғалған Қазақстан Республикасының Мемлекеттік шекарасын кесіп өту мүмкіндігі туралы;

- АХАЖ бөлімдеріне-туу туралы куәліктің, неке қию туралы куәліктің, қайтыс болу туралы куәліктің көшірмелерін, жоғалып кеткендердің тегін, атын, әкесінің атын өзгерту мүмкіндігі туралы, талап етілмеген мәйіттерді мемлекет есебінен жерлеу туралы ақпаратты алу үшін;

- әскери есепке қою және жоғалған адамды есептен шығару туралы мәліметтер алу үшін әскери комиссариаттарға;

- жоғалған адам жоғалғаннан кейін зейнетақы алатындығын тексеру үшін зейнетақы төлеу орталығының бөлімшесіне;

- жоғалған адамның өмірін және оның мүлкін сақтандыру туралы сақтандыру компанияларына;

- жоғалғаннан кейін коммуналдық қызметтер төленетінін, төлемдерді кім жүргізетінін анықтау үшін тұрғын үй-коммуналдық мекемелерге;

- банктерге бар шоттар және олар бойынша ақша қаражатының қозғалысы, несие алды ма, сондай-ақ кредит карточкалары бойынша ақша қаражатының қозғалысы туралы;

- есепте тұрғаны туралы психоневрологиялық, наркологиялық, тері-венерологиялық диспансерлерге;

- медициналық мекемелерге, әсіресе стоматологиялық көмек көрсету бойынша, медициналық құжаттарды алу үшін. Қылмыстық іс болған жағдайда ол алу арқылы алынуға тиіс;

- аймақтың денсаулық сақтау департаментіне және тікелей облыстың емдеу мекемелеріне олардың емделуінде із-түзсіз жоғалғандарға ұқсас азаматтардың, балалардың болуы туралы мәліметтерді талап ету үшін, олар өз денсаулығына байланысты өздері туралы ақпарат бере алмайды;

- аймақтың ПД соттылығы және әкімшілік жазалар туралы;

- соттарға үкімдердің көшірмелерін беру туралы;

- ұялы байланыс операторларына абоненттік нөмірді және ұялы телефонның IMEI орнату туралы «[34, 261-268]».

Қазіргі уақытта әр адамның өзімен бірге ұялы байланыс телефоны бар. Алайда, келіссөздерді тыңдау және жазу азаматтардың жеке өмір құпиясына конституциялық құқығын, оның ішінде телефон арқылы сөйлесу мен хат алмасуды айтарлықтай бұзу болып табылады.

Сонымен бірге, біздің ойымызша, осы заңдық ережелердің бұзылуын айтарлықтай дәрежеде бейтараптандыратын жеңілдететін шарт - бұл тыңдау ақпарат тыңдалатын адамның пайдасына бағытталған.

Бұл жағдайда осы санаттағы істер бойынша ұялы телефонды тыңдауға болатын келесі нұсқалар бар:

- жоғалған адамның;
- хабар-ошарсыз кеткен адам байланысқа шыға алатын адамдар;
- хабар-ошарсыз кеткен адамға қатысты қылмыс жасады деп күдік келтірілген адамдарға қолданылмайды.

Жоғалған адамдар туралы келіссөздерді тыңдау мен жазудың бірінші нұсқасы қылмыстық іс жүргізу заңында қарастырылған-бұл жасырын тергеу әрекетін жүргізу. Сонымен қатар, тергеу аясында келіссөздерді тыңдау және жазу ғана емес, сонымен қатар ҚР ҚІЖК 231-бабында көзделген келесі жасырын тергеу әрекеттері жүргізілуі мүмкін:

- электр (телекоммуникация) байланысының желілері арқылы берілетін ақпаратты жасырын бақылау, ұстап алу және алу;
- абоненттер және (немесе) абоненттік құрылғылар арасындағы қосылулар туралы ақпаратты жасырын алу;
- компьютерлерден, серверлерден және ақпаратты жинауға, өңдеуге, жинақтауға және сақтауға арналған басқа құрылғылардан ақпаратты жасырын алу;

«пошта және өзге де жөнелтілімдерді жасырын бақылау» [4].

Көрсетілген жасырын тергеу әрекеттері мамандандырылған тергеу сотының, мамандандырылған ауданаралық тергеу сотының тергеу судьясының санкциясымен жүргізіледі.

Жоғалған адамның немесе ол туралы ақпарат болуы мүмкін адамдардың телефоны арқылы берілетін ақпаратқа қол жеткізуге болатын екінші және үшінші нұсқалар – бұл арнайы жедел-ізвестіру шараларын жүргізу.

Сонымен, қылмыстық іс жүргізу заңнамасында жоғалған адамның өзі және жоғалған адамға қарсы заңсыз іс-әрекеттерді жасады деп күдіктелген адамдардың телефон арқылы сөйлесулерін тыңдауға болатын құқықтық механизмдер бар. Осы заңдық тетіктер арқылы алынған ақпарат ізделінетін адамның орналасқан жерін табуда маңызды болуы мүмкін.

Хабар-ошарсыз жоғалған адамдарды ізвестіру жедел-ізвестіру қызметі міндеттерінің бірі ретінде белгіленген (ЖІҚ туралы Заңның 2-бабының 4-тармағы).

Хабар-ошарсыз кеткен адамдарды ізвестіру бойынша мынадай жалпы жедел-ізвестіру іс-шаралары жүргізілуі мүмкін:

адамдар сауалнамасы;

жеке өмірге, тұрғын үйге қол сұғылмаушылықты, жеке және отбасылық құпияны, сондай-ақ жеке салымдар мен жинақ ақшалардың, жазысқан хаттардың, телефон арқылы сөйлескен сөздердің, пошта, телеграф арқылы және өзге де хабарлардың құпиясын қозғамайтын мәліметтерді алу үшін техникалық құралдарды қолдану;

□ бағытталуы анықтама;

үлгілерді алу;

қызметтік-іздігіру иттерін қолдану;
белгілері бойынша жеке тұлғаны іздеу және сәйкестендіру;
ақпаратты заңсыз алу құрылғыларын іздеу;
«ол заңсыз әрекеттердің іздерін анықтау, жасырын бекіту және алып тастау, оларды алдын-ала зерттеу» [35].

Аталған іс-шараларды жедел қызметкерлер туындаған қажеттілікке сәйкес дербес қабылдауға құқылы. Іс-шаралардың әрқайсысы жеке-жеке қолданылуы мүмкін, бірақ олардың кешені қалыптасқан жағдайларды ескере отырып, әртүрлі комбинацияда қолданылуы мүмкін.

Бұл іс-шаралардың басты артықшылығы-олар адамның конституциялық құқықтарын бұзбайды, сондықтан прокурордың немесе соттың рұқсатынсыз жүзеге асырылуы мүмкін. Заңда осы іс - шараларды қолдану уақыты бойынша қандай да бір шектеулер көзделмейді, өйткені олардың көпшілігі өзге адамдардың қатысуынсыз өткізіледі.

Арнайы жедел-іздігіру іс-шараларын жүргізу прокурордың санкциясымен ғана мүмкін болады. Мұндай заңға мыналар жатады:

- 1) адамды немесе орынды жасырын аудио - және (немесе) бейнебақылау;
- 2) Электр (телекоммуникация) байланысының желілері арқылы берілетін ақпаратты жасырын бақылау, ұстап алу және алу болып табылады;
- 3) абоненттер және (немесе) абоненттік құрылғылар арасындағы қосылулар туралы ақпаратты жасырын алу;
- 4) компьютерлерден, серверлерден және ақпаратты жинауға, өңдеуге, жинақтауға және сақтауға арналған басқа құрылғылардан ақпаратты жасырын алу;
- 5) пошта жөнелтілімдерін және өзге де жөнелтілімдерді жасырын бақылау;
- 6) жасырын кіру және (немесе) орынды тексеру [35].

Арнаулы жедел-іздігіру іс-шаралары ауыр және аса ауыр қылмыстарды, сондай-ақ ЖІҚ туралы Заңның 12-бабы 4-бөлігінің 1-тармағында санамаланған ауырлығы орташа қылмыстарды анықтау, олардың алдын алу және жолын кесу мақсатында, сондай-ақ хабар-ошарсыз кеткен адамдарды іздігіру жөніндегі шараларды жүзеге асыру үшін ғана прокурордың санкциясымен жүргізіледі. Бұл осы ЖІШ белгілі бір дәрежеде азаматтардың жеке кеңістігіне басып кіріп, сол арқылы олардың конституциялық құқықтарын бұзуына байланысты.

Жоғалған адамдарды іздеудің тиімділігі үшін олардың жеке сыртқы ерекшеліктерін сипаттап қана қоймай қажет екенін атап өткен жөн. Сыртқы көріністің емес, тікелей жеке басының ерекшеліктеріне, оның ішкі әлеміне, психологиялық бейімділігіне, белгілі бір әлеуметтік тенденцияларға, топтарға, мінез ерекшеліктеріне, хоббиіне және т.б. байланысты ерекше белгілері өте маңызды болып шығуы мүмкін.

Басқаша айтқанда, адамның сыртқы түрінің портретінен басқа, оны іздеу үшін оның әлеуметтік-психологиялық портретін де орнату қажет.

Сотқа дейінгі іс жүргізуді жүзеге асыратын адам және жедел бөлімшелердің қызметкерлері бірлесіп іздестіріліп жатқан адамның жеке психологиялық, әлеуметтік портретін жасауы тиіс.

Осы мақсаттар үшін заң ғылымы ол туралы ақпарат жинаудың келесі схемасын ұсынады:

«1. Жалпы деректер: туған уақыты мен жері, ұлты, білімі, мамандығы, жұмыс орны мен сипаты, лауазымы, Отбасылық жағдайы, тұрғылықты жері, саяси партияларға қатысы.

2. Тұлғаның анатомиялық ерекшеліктерін, киім стилін, мінез-құлқын, дауыс тембрін жеткізетін сыртқы белгілер

3. Өмір жолы: барлық адамдар сияқты, оның өмірлік компоненттерінің дәстүрлі көрсеткіштері-бұл ата-аналар, бауырлар, олардың саны, отбасылық қатынастардың сипаттамасы, отбасылық атмосфера, мектепке бару, үлгерім, мектеп достарының болуы, белгілі бір адамдар тобына жатуы, мектептегі қарым-қатынастың сипаты, достар арасында, белгілі бір қабілеттердің болуы және олардың көрінісі. тыс жерде, оқу немесе жұмыс, жұмысқа деген көзқарас, ер адамдар үшін әскери қызмет, жұмыс жағдайы, басым эмоционалды күй, отбасы, балалар және т.б.

4. Өмір салалары: өз отбасының және ата-ананың болуы, отбасылардағы қарым-қатынас, балалардың болуы, балаларға, ата-аналарға деген көзқарас, кәсіптің, мамандықтардың болуы, жұмысқа қанағаттану дәрежесі, қаржылық қауіпсіздік және оған қанағаттану, әлеуметтік мәртебе және оның қанағаттануы, қоғамдық және саяси ұстаным және тиісті қызметтің болуы, бос уақытты ұйымдастыру, белгілі бір хоббидің болуы, физикалық және психологиялық денсаулық жағдайы, жеке адамның өз денсаулығына қатынасы.

5. Мінез-құлық: басым көңіл-күй (тегіс, жоғары, депрессиялық), қиындықтарға реакция (шатасу, энергия, немқұрайлылық), эмоциялар мен сезімдердің көріну ерекшеліктері (қозғыштық, ашуланшақтық, сәтсіздіктер мен реніштерге жабысып қалу, ұсақ-түйектердің бұзылуы), ерік-жігердің көрінісі (тәуелсіздік, тәртіп, батылдық, батылдық), қиын жағдайдағы мінез-құлық (тыныштық, шатасу, сөйлеу мен іс-әрекеттегі логика мен парасаттылықтың жоғалуы), мас күйіндегі мінез-құлық (тыныш, агрессивті, бақылауды жоғалтады, көпшіл немесе жабық), моральдық-адамгершілік нормаларды сақтау (жыныстық және жыныстық серіктестерге, борышқа, әділеттілікке, ар-ожданға, өзара көмекке, жақсылық пен жамандыққа және т.б. қарым-қатынас).

6. Темперамент және мінез:

а) темперамент – сыпайылық (ұялшақтық, көшбасшылыққа бейімділік), эмоционалдылық (тыныштық, ашуланшақтық, осалдық, тепе – теңдік, пессимизм немесе оптимизм);

б) мінез-адамдарға (мейірімділік, жауаптылық, талапшылдық, бойкүндік), жұмысқа (еңбекқорлық, адалдық, жалқаулық, жауапкершілік), заттарға (ұқыптылық, әдепсіздік), өзіне (бос әурешілік, менмендік, мақтаныш, менмендік, өзін-өзі тану, қарапайым және т.б.).

7. Мінез-құлық мотивациясы: басым қажеттіліктер (физиологиялық – тамақ, жыныстық қатынас және т.б.), әлеуметтік топқа жату (жеке тұлғаны құрметтеу, өзін-өзі көрсету), құндылықтар мен көзқарастар (жеке, әлеуметтік, материалдық, саяси, идеологиялық мүдделер мен мұраттар).

8. Әлеуметтік бейімделу: әлеуметтік орта (таныстармен және достармен қарым-қатынас сипаты, басқалардың тану дәрежесі, туыстарымен байланыс дәрежесі), әлеуметтік жағдайды қабылдау (жағдайға бейімделу дәрежесі, іс-әрекеттің қисындылығы), өзін-өзі бағалау (шындық дәрежесі, басқалардың өзі туралы пікіріне қатынасы, талап деңгейі, өзіне деген сенімділік).

9. Қабілеттер: жалпы (тегіс және еркін сөйлеу, сандармен жұмыс жасау деңгейі, есте сақтау жеңілдігі, қиялдың байлығы, жалпылаудың толықтығы), арнайы (ұйымдастырушылық, педагогикалық, коммуникативті)» [36, 66-72].

Хабар – ошарсыз жоғалғандарды іздестірудің құқықтық негізі ретінде осы бағыттағы ынтымақтастықты көздейтін ТМД-ға қатысушы мемлекеттер арасында жасалған шарттарды да қарастырған жөн.

Қазіргі уақытта Достастық мемлекеттерінің аумақтық шеңберімен шектелген мемлекетаралық іздеу және алыс шетел мемлекеттерін қамтитын халықаралық іздеу бар деп айтуға болады.

2007 жылғы 7 қыркүйекте ТМД-ға қатысушы мемлекеттердің ішкі істер министрлері кеңесінің отырысында адамдарды мемлекетаралық іздестіруді жүзеге асырудың бірыңғай тәртібі туралы жаңа Нұсқаулық бекітілді.

Осы Нұсқаулыққа сәйкес адамдарды мемлекетаралық іздестіру – бұл «халықаралық келісімдерге және ұлттық заңнамаға сәйкес Мемлекетаралық ақпараттық банкті (бұдан әрі-«МИБ») пайдалана отырып жүзеге асырылатын және кейіннен қамауға алу мақсатында табуға немесе іздестіруге бастамашы мемлекеттен тыс, бірақ ТМД-ға қатысушы мемлекеттер аумағының шегінде іздестірілетіндердің барлық санаттары туралы ақпарат беруге бағытталған ішкі істер министрліктерінің жедел - іздестіру, іздестіру, ақпараттық-талдау және өзге де іс-шараларының кешені» [37, 1].

Мемлекетаралық іздестіру адамдарға қатысты жүзеге асырылады:

а) айыпталушылардың, сотталушылардың, сотталғандардың, күдіктілердің;

б) хабар-ошарсыз кеткен;

в) туыстарымен байланысын жоғалтқан;

г) өздері туралы анықтамалық деректерді хабарлауға қабілеті жоқ;

д) сондай-ақ танылмаған мәйіттерді анықтау кезінде.

Ізделетін және Орнатылатын адамдарды хабар-ошарсыз жоғалған, танылмаған мәйіттерді және өздері туралы анықтамалық деректерді хабарлай

алмайтын адамдарды есепке алу бойынша тексеру тану карталары қоса берілген сұрау салуларды ТМД-ға қатысушы мемлекеттердің ішкі істер органдарының орталық аппараттарының ақпараттық орталықтарына (немесе осы функцияларды ұлттық заңнамаға сәйкес орындайтын өзге де уәкілетті органдарға) жіберу арқылы жүзеге асырылады [38, 185].

2010 жылғы 10 желтоқсанда Мәскеуде Әзірбайжан Республикасы, Армения Республикасы, Беларусь Республикасы, Қазақстан Республикасы, Қырғыз Республикасы, Молдова Республикасы, Ресей Федерациясы, Тәжікстан Республикасы, Түрікменстан, Өзбекстан Республикасы арасында Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығына қатысушы мемлекеттердің адамдарды мемлекетаралық іздестіру туралы шарты жасалды.

Мемлекетаралық іздестірудің орталықтандырылған ақпараттық массивін қалыптастыру және жүргізу 1992 жылғы 3 тамыздағы ішкі істер министрліктерінің ақпарат алмасу саласындағы өзара қарым-қатынастары туралы келісімге сәйкес жұмыс істейтін мемлекетаралық ақпараттық банк (МИБ) шеңберінде Ресей ІІМ Бас ақпараттық орталығы (Ресей ІІМ БҒАО) Нұсқаулықтың 5-тармағына сәйкес жүзеге асырылады.

Мемлекетаралық іздестіру республикалық іздестіру нәтижесіз болған жағдайларда қолданылады.

Танылмаған мәйіттер табылған жағдайда, қайтыс болған адамның жеке басын анықтау, сондай-ақ оны хабар-ошарсыз кеткен адамдардың деректерімен сәйкестендіру проблемасы туындайды.

Мұндай жағдайларда осы құқықтық қатынастарды құқықтық реттеу келесі құқықтық актілерге негізделеді, соған сәйкес жеке басын сәйкестендіру биометриялық мәліметтер негізінде жүреді.

«Дербес деректер және оларды қорғау туралы» 2013 жылғы 21 мамырдағы Қазақстан Республикасының заңында мынадай анықтама бекітілген: «биометриялық деректер – Дербес деректер субъектісінің физиологиялық және биологиялық ерекшеліктерін сипаттайтын Дербес деректер, олардың негізінде оның жеке басын анықтауға болады» [39].

«Жаңа буынның паспорттық-визалық құжаттарының мемлекеттік ақпараттық жүйелерін құрудағы және оларды ТМД-ға қатысушы мемлекеттерде одан әрі дамыту мен пайдаланудағы ынтымақтастық туралы келісімді бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2009 жылғы 30 наурыздағы қаулысында «биометриялық деректер» делінген - адамның физиологиялық ерекшеліктерін сипаттайтын және соның негізінде оның жеке басын анықтауға болатын мәліметтер (цифрлық фотосурет, саусақ іздері, көздің нұрлы қабығының бейнесі және басқа да биометриялық Дербес деректер), оларды осы Келісімге қатысушы мемлекеттердің заңнамасына сәйкес дербес деректер субъектісінің жазбаша нысандағы келісімі болған кезде ғана өңдеуге болады» [40, 1].

«Дактилоскопиялық және геномдық тіркеу туралы» 2016 жылғы 30 желтоқсандағы Қазақстан Республикасының Заңы 2021 жылғы 1 қаңтардан

бастап заңды күшіне еруге тиіс екенін атап өткен жөн. Осы құқықтық актінің 1-бабында мынадай түсіндірмелер қамтылады:

– «биологиялық материал-құрамында геномдық ақпарат бар адамның немесе қайтыс болған адамның денесінің (қалдықтарының) тіндері мен бөлінділері;

- геномдық ақпарат-адамның немесе танылмаған мәйіттің жеке басын анықтауға мүмкіндік беретін дезоксирибонуклеин қышқылының белгілі бір фрагменттері туралы кодталған ақпарат және осы Заңның талаптарына сәйкес дербес деректер (болған кезде) ;

- дактилоскопиялық ақпарат-адамның немесе танылмаған мәйіттің саусақтарының және (немесе) алақандарының папиллярлық өрнектерінің оның жеке басын анықтауға мүмкіндік беретін құрылымдық ерекшеліктері туралы биометриялық деректер және осы Заңның талаптарына сәйкес дербес деректер» [41].

Геномдық ақпарат тірі адамның, мәйіттің қасиеттерін көрсететін үлгілер сияқты биологиялық материалдан алынуы мүмкін. Қазақстан Республикасы Қылмыстық іс жүргізу кодексінің 262-бабына сәйкес «қан, ұрық, шаш, тырнақ қиындылары, дененің сыртқы қабаттарының микроскопиялық қырындылары; сілекей, тер және басқа да бөлінділер; тері үлгісінің таңбалары, тістің көшірме бедерлері; дауыс фонограммалары» [4].

«Дактилоскопиялық және геномдық тіркеу туралы» Заңға сәйкес 2021 жылдан бастап Қазақстан Республикасында жалпыға бірдей міндетті дактилоскопиялық тіркеу енгізіледі. Бұл оқиға хабар-ошарсыз кеткен адамдарды немесе олардың мәйіттерін табу жөніндегі іздестіру қызметінің жай-күйіне оң әсер етуі тиіс.

Жүргізілген зерттеу нәтижесінде қазіргі уақытта Қазақстан Республикасында хабар – ошарсыз жоғалған адамдарды іздестіруді құқықтық реттеуде бір елеулі кемшілік бар-бұл нақты Нормативтік регламенттеудің болмауы деген қорытындыға келдік:

а) азаматтардың хабар-ошарсыз жоғалып кету фактілері бойынша тергелетін қылмыстық істер бойынша іс жүргізу тәртібі;

б) хабар-ошарсыз кеткен адамдарды табу жөніндегі жедел-іздестіру іс-шаралары.

Істердің осы санаты бойынша сотқа дейінгі тергеп-тексеруді жүргізетін адамдар, сондай-ақ жедел бөлімшелердің қызметкерлері өздерінің практикалық қызметінде криминалистік ғылым мен жедел-іздестіру қызметі теориясы ұсынған ұсынымдарды ғана басшылыққа алады.

Алайда қарастырылып отырған қызметтің шарттарын, негіздерін және процедуралық тәртібін анықтайтын арнайы басшылыққа алынатын нормативтік құжаттар жоқ.

Адамдардың хабар-ошарсыз жоғалып кету фактілерін тергеудің тиімділігін арттыру және олардың орналасқан жерін тез анықтау не осы адамдарға қатысты жасалған қылмыстарды ашу үшін адамдардың

хабар-ошарсыз жоғалып кетуі туралы хабарламаларды қарау тәртібі туралы бірыңғай нұсқаулық әзірлеу орынды болар еді, онда сотқа дейінгі іс жүргізуді жүзеге асыратын адамның да, жедел бөлімшелер қызметкерлерінің де іс-қимылдарының міндетті алгоритмін бекіту қажет болар еді.

Жүргізіліп жатқан зерттеу аясында алыс шетел мемлекеттерінің заңнамалық реттеу және хабар-ошарсыз кеткендерді іздестіруді ұйымдастыру жөніндегі тәжірибесі белгілі бір қызығушылық тудырады.

Осылайша, Германияда жоғалып кеткен адамдарды іздестіру барлық полиция құрылымдарының міндеті болып табылады: патрульдік-күзет қызметі, қарауылдық қызмет, Жол қозғалысын реттеуді жүзеге асыратын қызметтер, сондай-ақ нақты қылмыстарды тергеумен айналысатын бөлімшелер. Мұның бәрі Германияда «арнайы полиция бөлімшелері бар, олардың негізгі міндеті-адамдарды ұйымдастыру және іздеу. Алайда, полициямен қатар, басқа субъектілерді іздеуге уәкілетті, мысалы, кедендік іздестіру қызметі, жеке детективтер және қоғам өкілдері» [42, 100].

Жоғалған адамдарды іздеумен айналысатын арнайы полиция бөлімшесінің болуы – еліктеуге лайықты тәжірибе. Мамандандыру қызметкерлердің басты міндеті - бұл адамдарды іздеу дегенді білдіреді, осыған байланысты олар тәжірибе жинақтайды, соның негізінде кейінгі іздестіру жұмыстары құрылады. Мамандандыру адамдарды жан-жақты талдауға жататын ақпаратты тереңірек қабылдаумен қамтамасыз етеді. Олардың жылдар бойы тексерілген жұмыс критерийлері, өзара іс-қимылдарды үйлестіру және т.б.

Іздеуді жүзеге асыру кезінде полиция қызметтерін басқаратын құқықтық база іздестіру іс-шараларын ұйымдастырудың және тактикасының әртүрлі аспектілері Мұқият реттелген «іздеу» (PDV 384.1 «Fahndung») қызметтік бұйрығы болып табылады.

Германияда келесі жүйелер жұмыс істейді:

«1) INPOL (Inpol (Informationssystem der Polizei) — қылмыстық қудалау және қауіптіліктің алдын алу мүдделерінде адамдарды іздестіру мақсатында пайдаланылатын федерация мен ГФР жерлері полицияларының ақпараттық жүйесі.

2) SIS (Schengener Informations system) — Шенген ақпараттық жүйесі — Шенген шартына қатысушы мемлекеттердің еуропалық полиция қызметкерлеріне адамдар мен заттарды іздеу бойынша деректер базасына тікелей қол жеткізуді қамтамасыз ететін полицияның компьютерлік іздеу жүйесі» [43, 17-24.].

«3) Басқа Ақпараттық жүйелер: VERMI / UTOT — хабар — ошарсыз кеткен / танылмаған мәйіттердің полицейлік деректер базасы; AFIS — саусақ іздерін сәйкестендірудің полицияның автоматтандырылған жүйесі; DAD — ДНҚ-ның полицейлік деректер базасы; INTRANET/EXTRANET-полицияның жабық іздестіру деректер базасы және т.б.» [44, 509].

«Елдің барлық азаматтарының сәйкестендіру деректерін шоғырландыра отырып, Германия полициясы, мысалы, екі сағат ішінде табылған мәйіттің жеке басын анықтай алады» [45, 136-141]. «Осы мемлекеттегі ақпараттық жүйелердің көмегімен күн сайын іздеудегі адамдарды тұтқындаудың 45% - на дейін жүргізіледі» [46, 6].

Еуропаның көптеген елдерінде (Ұлыбритания, Германия, Франция, Италия, Испания және т.б.) із-түссіз жоғалған адамдарды іздеу белгісіз мәйіттердің жеке басын анықтаумен біріктірілгенін атап өтуге болады. Іздестіру жұмысының бұл екі бағыты деректер базасын қалыптастырумен қатар, жедел-іздестіру сипатындағы іс-шараларды жүзеге асыру кезінде де ұштасқан [45, 136-141].

Қытайда із-түссіз жоғалғандарды іздеумен айналысатын мамандандырылған орган-бұл Қытайдың орталықтандырылған қоғамдық қауіпсіздік министрлігінің құрылымында орналасқан, ол өз кезегінде ҚХР Мемлекеттік Кеңесінің құрылымдық бөлімшесі болып табылады, ол мемлекеттің қоғамдық қауіпсіздігі мәселелерін реттейді.

Іздеу бойынша негізгі жүктемені төменгі органдар - тұрақты (көшпелі) қоғамдық қауіпсіздік бекеті немесе Бекет бастығынан, саяси басқарушыдан, учаскедегі халықты есепке алуға және қоғамдық тәртіпке жауапты екі-үш полиция қызметкерінен тұратын пайчусо жүзеге асырады. Бұл құрылымдардың қызметкерлері жоғалған адамдардың болуы мүмкін жерлерін олардың бағдарларына сәйкес тексереді.

Ұлыбританияда хабар-ошарсыз кеткендерді, сондай-ақ жасырынған қылмыскерлерді іздеуді ұйымдасқан қылмысқа қарсы күрес агенттігінің құрамындағы барлау басқармасы жүргізеді. Сонымен бірге бұл агенттік Интерполдың Ұлттық бюросын ұсынады.

«Ұлыбританияда Англия, Уэльс және Шотландия аумақтары жергілікті полиция бөлімшелері жұмыс істейтін полиция аймақтарына бөлінген. Біріккен полиция аймақтарында аймақты қамтитын уездер мен уездер қалаларын білдіретін бірлескен полиция органдары құрылады. Осылайша, елімізде қауіпсіздікті қамтамасыз ету, қылмысқа қарсы күрес және іздестіру жұмыстары үшін жауапкершіліктің үш деңгейлі жүйесі қалыптасты. Төменгі полиция органы-полиция станциясы (констабельдер Басқармасы), ол жергілікті деңгейде көптеген мәселелерді шешуге, соның ішінде іздеу шараларын жүргізуге жауап береді» [47, 101].

Елордалық полиция қызметінің құрылымына кіретін қылмысқа қарсы күрес басқармасы (Metropolitan police Service) ауыр қылмыстар мен ұйымдасқан топтар жасаған қылмыстарды тергеуді жүзеге асырады. Бұл бөлімнің құрылымында бөлім бар, оның негізгі міндеті қылмыскерлерді де, хабар-ошарсыз жоғалған адамдарды да іздеу болып табылады.

Францияда сот полициясының орталық дирекциясының басшысы бір уақытта Франциядағы Интерпол Ұлттық бюросының басшысы болып табылады. Бұл бөлім аймақтық бөлімшелердің, провинциялар мен қалалардың

полиция басқармаларының, жандарм провинцияларының қызметін үйлестіреді. Бұл бөлімде жасырынған қылмыскерлер мен хабар-ошарсыз кеткен адамдарды іздестіру жөніндегі орталық басқарма бар, ол хабар-ошарсыз кеткен адамдарды іздестіру жөніндегі негізгі функцияларды орындайды.

«Үндістанның құқық қорғау жүйесінде іздестіру жұмыстарын Интерпол бюросы жұмыс істейтін Орталық тергеу бюросы (СВІ), сондай-ақ қылмыстарды ашуға жауапты жергілікті полиция органдары жүзеге асырады. Орталық бюрода іздеушілердің мәліметтер базасы (Fugitive Investigation Support Unit) шоғырланған, бұл оны басқа құқық қорғау агенттіктеріне пайдалануға мүмкіндік береді» [45, 136-141].

Осылайша, алыс шетел мемлекеттерінде, сондай-ақ Қазақстан Республикасында хабар-ошарсыз жоғалған адамдарды және қылмыстық қудалау органдарынан жасырынған адамдарды іздестіру қатар жүзеге асырылады. Іздеу тәртібінің кейбір оқшаулануы құқық қорғау қызметін ұйымдастырудың ерекшеліктерімен байланысты. Ұйымның кейбір оң ережелері танысу үшін пайдалы болуы мүмкін және біздің мемлекетімізде қолданылуы мүмкін.

Қызыл Крест және Қызыл Жарты Ай Ұлттық бірлестіктерімен бірге Халықаралық Қызыл крест Комитеті хабар-ошарсыз кеткен деп жарияланған адамдардың орналасқан жерін анықтаумен айналысады және оларға туыстарымен байланысуға көмектеседі. Бұл туыстарды іздеуді, байланыстарды қалпына келтіруді, отбасыларды қайта біріктіруді және әлі де хабар-ошарсыз кеткендердің тағдырын нақтылауды қамтиды.

Штаб-пәтері Гаагада орналасқан хабар-ошарсыз кеткен адамдар жөніндегі халықаралық комиссия (ХККЛПВБ) 1996 жылы Лиондағы Үлкен жетілік саммитінде құрылды. Оның бастапқы мандатына Балқан түбегінің батысындағы қақтығыстардан кейін хабар-ошарсыз кетті деп жарияланған мыңдаған адамдармен не болғанын анықтауға көмектесу кірді.

2003 жылдан бастап мандат бүкіл әлемде, соның ішінде табиғи апаттар салдарынан хабар-ошарсыз кеткен адамдардың мәселесін шешуге таралды. ЖКХК үкіметтермен, азаматтық қоғам ұйымдарымен, сот органдарымен, халықаралық ұйымдармен және басқа да мүдделі тараптармен бірге жұмыс істейді. Ол ұлттық заңдардың қабылдануын жақтайды, қоғамдық-саяси ілгерілеуді көтермелейді және хабар-ошарсыз кеткен адамдардың орналасқан жерін анықтау және сәйкестендіру үшін өзінің сарапшылық әлеуетін ұсынады.

Балқан түбегінің батысында МКЛРВБ ДНҚ-ны салыстыру арқылы 27000-нан астам жоғалған адамдардың қалдықтарын анықтауға көмектесті. Сонымен қатар, ол хабар-ошарсыз кеткен адамдар бойынша мамандандырылған интернет-дерекқорды жүргізе бастады, ол арқылы туыстары ақпарат ала алады және бере алады. Деректер базасында билік өкілдері мен сот сарапшыларына істерді бақылауға мүмкіндік беретін «өлімнен кейінгі сұрау» функциясы бар, ал «экскавация учаскесіне қатысты

сұрау» арқылы сіз белгілі бір экскавация аймағына ДНҚ мәртебесі туралы жалпы ақпарат ала аласыз [48, 1].

Осылайша, қазіргі уақытта хабар-ошарсыз жоғалған адамдарды іздеуге бағытталған жақсы дамыған отандық құқықтық база бар деп қорытынды жасауға болады, ол заңдар, кодекстер мен бірқатар заң актілерінің кешенін білдіреді. Бұдан басқа, ТМД мемлекеттері деңгейінде мемлекетаралық, сондай-ақ республиканың шығынындағыдай, ТМД шеңберінде, сондай-ақ халықаралық деңгейде жоғалған адамдарды іздестіруді жүзеге асыруға мүмкіндік беретін халықаралық нормативтік-құқықтық база бар.

2 тарау. ХАБАР-ОШАРСЫЗ ЖОҒАЛҒАНДАРДЫ АНЫҚТАУДЫ ЖЕДЕЛ-ІЗДЕСТІРУ ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ

2.1 іздестіру субъектілерінің өзара іс-қимыл мәселелері белгісіз жоғалған адамдардың

Ғылыми ортадағы «өзара әрекеттесу» ұғымы шамамен бірдей түсіндіріледі. Сонымен қатар, авторлардың анықтамаларында өзара әрекеттесудің жалпы белгісі бар – бұл бір ортақ мақсатқа жету үшін субъектілердің әрекеттерін үйлестіру.

Сонымен, И.М. Гуткин өзара әрекеттесу «заңға негізделген, бір — біріне бағынбайтын органдардың ынтымақтастығы, онда олар қылмыстардың алдын алу, жолын кесу, ашу, кінәлілерді қылмыстық жауапкершілікке тарту, айыпталушыларды іздеу және қылмыстармен келтірілген залалды өтеуді қамтамасыз ету мақсатында қолданылатын құралдар мен әдістерді үйлестіре отырып, келісілген, орынды әрекет етеді» деп жазады [49, 7].

Бұл анықтамада автордың өзара әрекеттесетін субъектілердің – «бір-біріне бағынбайтындардың» тәуелсіздігіне баса назар аударуы маңызды. Шынында да, із-түзсіз жоғалғандарды іздеу субъектілері бір-біріне бағынышты емес, тергеушінің жеке тапсырмаларын анықтау органының өкілі орындауға міндетті бір бөлім шеңберіндегі тергеуші-жедел уәкіл тандемін қоспағанда. Автор өзара әрекеттесу субъектілерінің іс-әрекеттерінің үйлесімділігін және осы өзара әрекеттесудің құралдары мен әдістерінің үйлесімін дұрыс атап өтті.

Біздің ойымызша, бұл анықтамадағы тағы бір әділеттілік автордың заң бойынша өзара әрекеттесу негізіне нұсқауында. Шынында да, заң шығарушы мекеме болмаса, өзара іс-қимыл мүмкін емес еді.

Сонымен, Н.А. Бурнашевтің пікірінше, бұл ұғымды «тергеушінің ішкі істер органдарының жедел және сараптамалық-криминалистикалық қызметтерінің қызметкерлерімен бірлескен, келісілген, жоспарланған іс-әрекеті, оған тән қағидаттар мен бір-бірінің мүмкіндіктері туралы білімге негізделген және қылмыстарды сәтті ашу, тергеу және алдын-алу мақсатында жүзеге асырылады» деп түсіну керек [50, 294].

Бұл анықтамада жоспарлау сияқты өзара әрекеттесуге тән қасиет дұрыс көрсетілген. Яғни, өзара әрекеттесу өздігінен жүрмейді, ал субъектілер бір-бірінің мүмкіндіктерін ескере отырып, алдын-ала келісіп, бірлескен әрекеттерді жоспарлайды.

Сонымен қатар, өзара әрекеттесуші адамдар бір-бірінің мүмкіндіктерін біледі, бұл, әрине, іс-қимылдың жалпы жоспарын жасау кезінде ескеріледі және өзара талаптарды жоққа шығарады.

А.А. Эксархопуло өзара іс-қимылды «заңда, ведомстволық нормативтік актілерде көзделген немесе практикада әзірленген нысандарда жүзеге асырылатын қылмысты ашу мен тергеудің ортақ мақсаттарына қол жеткізу

бойынша келісілген іс-әрекеттер үшін тергеушінің басқа құқық қорғау органдарымен күш-жігерін біріктіру» деп айқындады [51, 230].

Бұл автор өзара әрекеттесу біреудің ізгі ниетінің көрінісі емес, заңмен реттелген іс - әрекетті білдіретініне назар аударады. Бұл мәлімдеме, біз білетіндей, негізделген.

Мысалы, Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрінің 2015 жылғы 16 наурыздағы № 220 бұйрығымен бекітілген Қазақстан Республикасы Ішкі істер органдарының тергеу, анықтау бөлімшелері мен әскери-тергеу бөлімшелерінің қызметін ұйымдастыру жөніндегі нұсқаулықта «тергеушілердің қылмыстық құқық бұзушылықтарды тергеу кезінде ПО-ның басқа қызметтерімен өзара іс-қимылы қылмыстық іс жүргізу заңнамасына сәйкес келісілген жоспарлау, өзара ақпарат алмасу, тергеушінің ұйымдастырушылық рөлімен әрбір қызметтің құзыретін нақты шектеу негізінде жүзеге асырылады» делінген.

«Қазақстан Республикасының Ішкі істер органдары туралы» 2014 жылғы 23 сәуірдегі Қазақстан Республикасының Заңында «ішкі істер органдары өздеріне жүктелген міндеттерді орындау кезінде басқа мемлекеттік органдармен, жеке және заңды тұлғалармен өзара іс-қимылды жүзеге асырады[52]» деп бекітілген.

Содан кейін автор «күш-жігерді біріктіруге» нұсқайды, бұл да әділ, өйткені өзара әрекеттесу тек әдістер мен құралдардың жоспарланған тіркесімін ғана емес, сонымен бірге күш-жігерді біріктіруді білдіреді.

Мысалы, жедел қызмет қызметкерлеріне көмек ретінде патрульдік-күзет қызметінің қызметкерлері, учаскелік полиция қызметкерлері, тұрғындар арасынан еріктілер берілуі мүмкін.

Хабар-ошарсыз жоғалып кеткен адамдарды іздестіру субъектілерінің өзара іс-қимылы туралы мәселені қарау кезінде іздестіру субъектілерінің тізбесін елемеуге болмайды. Біздің ойымызша, ҚР ҚІЖК 180-бабының 1-бөлігіне сәйкес «жеке тұлғаның өтініші не мемлекеттік органның лауазымды адамының немесе ұйымда басқару функцияларын орындайтын адамның хабар-ошарсыз кеткені туралы хабарламасы» сотқа дейінгі іс жүргізудің басталуына себеп болып табылады. Бұдан іздестіру субъектілері адамдардың белгісіз жоғалып кету фактілерін тергеумен байланысты қылмыстық процеске тартылған қатысушылар болады.

Көрсетілген позициядан хабар-ошарсыз кеткен адамдарды іздестірудің негізгі субъектілері сотқа дейінгі іс жүргізуді жүзеге асыратын адамдар, сондай-ақ қылмыстық құқық бұзушылықтарды ашуды және тергеп-тексеруді қоса алып жүретін, тергеушілермен және анықтаушылармен бірыңғай тандемде жұмыс істейтін жедел бөлімшелердің қызметкерлері болады.

Кез келген қылмыстық істі тергеп-тексеру кезінде де, адамдардың хабар-ошарсыз кету фактісін тергеп-тексеру кезінде де қылмыстық іс жүргізу қатынастарының ауқымына өздерінің құқықтары мен мүдделерін қорғайтын немесе білдіретін қылмыстық процеске қатысушылар, сондай-ақ қылмыстық

процессе өзге де қатысушылар тартылады. Бұл адамдар тобы іздеу субъектілері болады.

Бірінші топқа хабар-ошарсыз кеткен адамның жақын туыстары танылуға тиіс жәбірленушілер жатады. Олар, мысалы, кәмелетке толмаған адам ата-анасының біреуінің немесе ата-анасының екеуінің де белгісіз жоғалып кетуіне байланысты құқық қорғау органдарына жүгінген жағдайларда олардың заңды өкілдері ретінде танылуы мүмкін.

Қылмыстық процестің өзге қатысушыларына: куәлар, мамандар, сарапшылар, аудармашылар жатады. Бұл адамдарды іздестіру субъектілері деп тану керек, өйткені олар адамдардың белгісіз жоғалып кету фактілерін тергеуге өз үлестерін қосады, мысалы, іздеуге еріктілер, қоғамдық бірлестіктердің өкілдері және т.б. қатыса алады.

Олар қылмыстық іс үшін елеулі маңызы бар қандай да бір нақты деректерді тапқан жағдайда, бұл адамдардан куә ретінде жауап алынуы мүмкін. Мамандар мен сарапшылар тергеушінің, анықтаушының тапсырмалары шеңберінде қажетті зерттеулер жүргізу арқылы тергеуге қатысады.

Алайда, осы санаттағы істерді тергеудегі жетекші рөл, әрине, құқық қорғау органдарының қызметкерлеріне тиесілі: сотқа дейінгі іс жүргізу, жедел-іздестіру қызметі, сотқа дейінгі іс жүргізу мен жедел-іздестіру қызметінің заңдылығын қадағалау.

Н.Н. Лозовская дұрыс атап өткендей, «әрине, тергеу, жедел-іздестіру және сараптамалық-криминалистикалық бөлімшелер өзіне ғана тән, оларға тән қылмыстарды ашудың құралдары мен әдістеріне ие, сондықтан бұл мүмкіндіктер жеке-жеке емес, тиісті шараларды дұрыс үйлестіру арқылы кешенде қолданылуы маңызды» [53, 180].

Бұл қылмыстық істерді тергеудің тиімділігі бірінші кезекте сотқа дейінгі іс жүргізуді жүргізетін адам мен жедел-іздестіру қызметін жүзеге асыратын қызметкерлер арасындағы өзара іс-қимылдың қаншалықты дұрыс жолға қойылғанына байланысты екені күмән тудырмайды.

Бұл өзара әрекеттесудің ешқандай оқшаулануы жоқ. Бірінші кезекте, осы өзара іс-қимыл шеңберінде бірлескен жоспар жасалуы тиіс. Бұл тергеуші мен анықтау органдарының іс-әрекеттерін дұрыс ұйымдастыруға мүмкіндік береді. Әрекетті үйлестіру жіберілген қателіктерді болдырмауға немесе жоюға мүмкіндік береді.

А.И. Кривенко қылмыстарды тергеу кезінде тергеуші мен жедел-іздестіру бөлімшелерінің өзара іс-қимылының келесі принциптерін анықтайды: тараптардың функцияларын ажырату принципі, тараптардың мүмкіндіктерін оңтайлы пайдалану принципі, уақтылық принципі, алдын-ала тергеу деректерін жасыру және жарияламау принципі, тергеушінің ұйымдастырушылық рөлінің принципі, өзара әрекеттесу субъектілерінің оның нәтижелері үшін жауапкершілік принципі [54, 54-86].

Н.П. Фролкин мен В.Ф. Козлов тергеу және жедел-іздестіру бөлімшелерінің өзара іс-қимылының мынадай белгілерін көрсетеді:

1) тергеу және жедел-іздестіру бөлімшелері қызметінің қылмыстық сот ісін жүргізу міндеттерін шешу (қылмыстарды анықтау, жолын кесу, ашу және тергеу) мақсаты бойынша келісілуі);

2) тергеу және жедел-іздестіру бөлімшелері қызметінің бірыңғай ойға бағынуы;

3) тергеу жедел-іздестіру бөлімшелерінің қызметі құқық нормаларына негізделуге тиіс;

4) өзара іс-қимыл субъектілерінің әрқайсысына тән құралдар мен әдістерді пайдаланудың оңтайлылығы[55, 18].

Өзара әрекеттесу адамдарды іздеуге қызығушылық тудыратын ақпарат алмасуды қамтиды.

Қажетті тергеу және іздестіру әрекеттерінің көлемі белгіленеді. Кез келген басқа қылмыстық істер бойынша сияқты, сотқа дейінгі тергеп-тексеруді жүргізетін адам жедел қызметкерлерге жеке тапсырма жібереді.

Тергеуші анықтау органдары өкілдерінің көмек көрсетуін талап етуге құқылы. «Мұндай көмек көрсетілуі мүмкін»:

а) сәтті тергеу үшін жағдай жасауда (оқиға орнын қорғау, тінту кезінде тәртіпті қамтамасыз ету және т.б.);

б) жедел-іздестіру органы қызметкерінің тергеу әрекетіне қатысуы кезінде (мысалы, тергеу эксперименті, айғақтарды орнында тексеру және т.б.);

в) тергеу әрекетінің тиімділігін арттыруға бағытталған жедел-іздестіру іс-шараларын жүргізуде (жауап алынатын адаммен байланысты анықтау);

г) қажетті ақпаратты алуда және т.б.» [53, 180].

Анықтаудан, тергеуден, соттан жасырынған адамдардың, сондай-ақ жазасын өтеуден немесе пробациялық бақылауды жүзеге асырудан жалтарған, хабар-ошарсыз кеткен, туысқандарымен байланысты жоғалтқан, өзі туралы анықтамалық деректерді хабарлауға қабілеті жоқ адамдардың, жеке басы анықталмаған мәйіттердің және Атқарушылық іс жүргізу бойынша борышкер, мемлекет мүддесі үшін қойылған талаптар бойынша жауапкер болып табылатын іздеудегі адамдардың арнайы есепке алуды жүргізу және пайдалану қағидаларына сәйкес, сондай-ақ алименттерді өндіріп алу, Қазақстан Республикасы Бас Прокурорының 2017 жылғы 4 тамыздағы № 78 бұйрығымен бекітілген асыраушысының мертігуінен немесе денсаулығына өзге де зақымдануынан, қайтыс болуынан келген хабар-ошарсыз кету туралы ақпарат мынадай журналдарға таратылады:

- хабар-ошарсыз кеткен адамдарды іздестіру істерін есепке алу журналы;

- танылмаған мәйіттердің жеке басын анықтау жөніндегі істерді есепке алу журналы;

- туысқандарымен байланысты жоғалтқан тұлғаларға іздестіру істерін есепке алу журналы;

- өзі туралы анықтамалық деректерді хабарлауға қабілеті жоқ адамдарды анықтау жөніндегі істерді есепке алу журналы.

Істердің осы санаты бойынша бастапқы тергеу әрекеттері жоғалған адамның отбасы мүшелерінен, әріптестерінен, достарынан және басқа да куәгерлерден жауап алуға дейін азаяды.

Е.Н. Хазов, А.В.Богданов және В.М. Мартынюк дұрыс атап өткендей, «егер іздеудің бастапқы кезеңінде тергеуші мен жедел бөлімшелер арасында өзара іс-қимыл болса, онда тергеуші, әдетте, іздеуге қатыспайды» [56, 80].

Бұл іс бойынша барлық ықтимал тергеу әрекеттері жүргізілген, сотқа дейінгі іс жүргізуді жүргізетін адам іздеуде жүрген адамның тұрған жерін анықтау үшін тергеудің қол жетімді әдістерін қолданған жағдайды білдіреді. Сондықтан олар өздерінің үміттерін жедел-ізвестіру бөлімшелерінің әдістеріне артады.

Тергеуші мен жедел қызметкердің өзара әрекеті оқиға орнына шыққан кезде басталады. Алайда, бұл іс-шара осы істер бойынша нәтижелі емес, өйткені кезекші жедел-тергеу тобы шығады, ол белгілі себептермен болашақта бұл фактімен айналыспайды.

В.М. Козельдің пікірінше, оқиға орнына белгісіз жоғалып кеткен қызметкерлердің ісі бойынша шығуды қамтамасыз ету өте маңызды:

«- криминалдық полицияның жоғары технологиялар саласындағы қылмыстарды ашу бөлімінің қызметкері, электрондық поштаға сапалы талдау жүргізу, әлеуметтік желілерге мониторинг жүргізу, оқиға болған жерді қарап тексеру, телефон қосылыстарын талдау және т.б. жүргізу кезінде ақпарат жеткізгіштерді алып қою үшін.;

- криминалдық полицияның қылмыстарды ашуды техникалық қамтамасыз ету бөлімінің қызметкері адамның жоғалуының қылмыстық нұсқасын тексеру кезінде жедел қызығушылық танытатын адамдарды полиграф арқылы сұрау үшін;

- криминалдық полиция жедел-ізвестіру бөлімінің қызметкерінен жоғалған адамға қатысты жедел ақпарат алу үшін тұрғын үй секторын, туыстық және достық байланыстарды пысықтау үшін» [57, 348-351].

Біз аталған автормен ынтымақтасамыз, өйткені адам қызметінің кез-келген түрі терең мамандандыруды қажет етеді, тіпті одан да көп, біріншіден, адамдар туралы, екіншіден, жоғары технологиялар саласындағы техникалық құралдарды пайдалану туралы.

Алайда, өкінішке орай, біз жоғарыда аталған ведомстволардың жоғарыда көрсетілген мәселелер бойынша өзара іс-қимылын көрсететін ережелерді бірде-бір нормативтік құжатта таппадық.

Анықтағанымыздай, хабар-ошарсыз кеткендерді іздеудің негізгі жүктемесі жедел бөлімшелердің қызметкерлеріне түседі, сондықтан іздеудің сәттілігі олардың жұмысына байланысты болады.

Бұл жағдайда жедел қызметкерлердің тергеумен өзара әрекеттесуі аз болады, өйткені бұл істер бойынша соңғысы жедел-ізвестіру қызметінің

нәтижелеріне көбірек сүйенеді. Сондықтан жедел-іздістіру қызметін жүзеге асыратын адамдардың ведомстволық өзара іс-қимылы бірінші кезектегі мәнге ие болады.

Егер сіз жедел-іздістіру қызметі туралы ҚР Заңына жүгінетін болсаңыз, онда хабар-ошарсыз жоғалған адамдарды іздеу-бұл жедел-іздістіру қызметін жүзеге асыру бойынша өкілеттік берілген барлық субъектілер шешілуі керек міндет, ал заң келесі органдарды қамтиды:

- 1) ішкі істер органдары;
- 2) Ұлттық қауіпсіздік органдары;
- 3) Сыртқы барлау саласындағы уәкілетті орган;
- 4) Қорғаныс министрлігінің әскери барлау органдары болып табылады;
- 5) Сыбайлас жемқорлыққа қарсы қызмет;
- 6) Қазақстан Республикасы Мемлекеттік күзет қызметі;
- 7) Экономикалық тергеу қызметі.

Бұл түсінікті, өйткені ЖІШ жүзеге асыру барысында осы құрылымдардың қызметкерлері хабар-ошарсыз кеткен адамдарды іздеуге қатысты ақпаратты таба алады. Әрине, бұл қызметкерлер, біріншіден, жоғалған адамдарды іздеу туралы білуі керек, екіншіден, ақпаратты іздеу бастамашысына беруге міндетті.

ҚР Жедел-іздістіру қызметі туралы Заңына сәйкес «Қазақстан Республикасының жедел-іздістіру қызметін жүзеге асыратын органдары:

- өздерінің алдында тұрған міндеттерді дербес, бір-бірімен өзара іс-қимыл жасай отырып, мемлекеттік, қоғамдық және өзге де ұйымдардың мүмкіндіктерін, сондай-ақ азаматтардың жәрдемін пайдалана отырып шешеді;

- осы органдардың құзыретіне жататын қылмыстық әрекеттердің белгілі болған фактілері туралы өзара хабардар етуді қамтамасыз етеді және өзара қажетті көмек көрсетеді» [35].

Жедел қызметкерлердің өзара әрекеті ішкі ведомстволық деңгейде болуы керек. Мұндай өзара іс-қимыл ақпарат алмасуды және бір ведомствоның жедел қызметкерлері арасындағы өзара салыстыруды көздейді:

тігінен-төменгі және жоғары тұрған бөлімшелер арасында, сондай – ақ көлденеңінен-тиісті әкімшілік бірліктердің аумақтық бөлімшелері арасында жүргізіледі.

Ведомствоішілік өзара іс-қимыл осы ведомствоның басқа қызметтерінің қызметкерлерімен өзара іс-қимылды білдіреді.

Мысалы, ішкі істер органдарының учаскелік полиция уәкіл сияқты халыққа жақын қызметкерін, сондай-ақ кәмелетке толмағандар ісі жөніндегі инспекторды назардан тыс қалдыруға болмайды. Ішкі істер органдарының бұл өкілдері өз қызметін қатаң белгіленген әкімшілік учаскелер шегінде жүзеге асырады, бұл оларға қызмет көрсетілетін аумақта жедел қызығушылық тудыратын оқиғалар туралы неғұрлым хабардар болуға мүмкіндік береді.

Ведомствоішілік өзара іс-қимыл патрульдік-күзет қызметінің қызметкерлеріне де қолданылуы мүмкін, өйткені осы бөлімшенің өкілдері

«сыртқы» қызметті атқарады, яғни қоғамдық орындарда және адамдар көп болатын жерлерде тұрақты болады. Осыған байланысты, қаралып отырған қылмыстық істер санаты үшін белгілі бір қызығушылық тудыратын ақпарат олардың назарына түсуі мүмкін.

Іздеу субъектілерінің жақсы өзара әрекеттесуінің мысалы келесі жағдайда суреттелген. Мәселен, 2020 жылғы 6 тамызда Маңғыстау облысында азамат жоғалып кеткені туралы туыстарына хабарлама келіп түсті «Д мекен-жайына Ақтау қаласы полиция басқармасының жедел-тергеу тобы келді. Топ жеке үй мен оған іргелес аумақты тексерді, яғни сотқа дейінгі тергеп-тексерудің тіркелген бірыңғай тізілімі бойынша бастапқы материал жиналды. Іздеуге криминалдық полиция қызметкерлері қосылды. Полиция департаменті бастығының орынбасарының басшылығымен жедел Штаб құрылды және арнайы жедел-тергеу тобы құрылды, оның құрамына ең тәжірибелі тергеушілер мен жедел қызметкерлер кірді.

Облыстың және республиканың барлық аумақтық полиция бөлімшелеріне бағдарлар жіберілді, сондай-ақ халықты ақпараттандыру үшін бұқаралық ақпарат құралдарында және интернет желісінде орналастырылды.

Жалпы, хабар-ошарсыз кеткен адамды іздеуге барлық қажетті күш жұмсалды. 300-ден астам полиция қызметкері, Ұлттық ұланның 150 әскери қызметшісі, Шекара қызметінің 200 әскери қызметшісі. Кинологтар мен 15 қызметтік-іздігіру иттері қолданылды. 250 еріктілер мен полицияның қоғамдық көмекшілері тартылды» [58, 1].

Із – түзсіз жоғалғандарды іздеуде айтарлықтай көмек қоғамдық еріктілер өкілдері немесе ешқандай бірлестіктерде жоқ қарапайым азаматтар болып табылады.

«Қазақстан Республикасының Ішкі істер органдары туралы «ҚР Заңына сәйкес» мемлекеттік органдар, жеке және заңды тұлғалар Ішкі істер органдарына көмек көрсетуге құқылы. Ішкі істер органдарының қызметіне халықтың сенімін арттыру мақсатында азаматтық қоғам институттарымен өзара іс-қимыл жүзеге асырылады және қоғамдық бақылау жүйесі қолданылады» [52].

2016 жылғы 30 желтоқсанда біздің республика азаматтарының мұқтаж адамдарға барынша көмек көрсету жөніндегі бастамасы құқықтық алаңға енгізілді және «волонтерлік қызмет туралы» ҚР Заңында нормативтік регламенттеуге ие болды. Волонтерлік қызметтің негізгі түрлерінің ұзақ тізбесінің арасында із-түзсіз жоғалған адамдарды іздеуге волонтерлердің қатысуы аталды [59].

ҚР Ақпарат және қоғамдық даму министрі Дәурен Абаевтың айтуынша, «бүгінде республика бойынша 200-ден астам волонтерлік ұйым жұмыс істейді. Еріктілер қозғалысымен 50 мыңнан астам адам қамтылды. Ел президенті Қасым-Жомарт Тоқаев 2020 жылды еріктілер жылы деп жариялады. Біз бұл мәселе әлі де талқыланатын болады деп жоспарлап отырмыз, нормативтік-құқықтық базаны табиғи түрде жетілдіретін боламыз, оның ішінде еріктінің

жұмыс тәжірибесін еңбек өтіліне енгізу немесе жоғары оқу орындарына, колледждерге түсу кезінде Волонтерлік қызметті есепке алу мәселесін пысықтап жатырмыз» [60, 1].

Волонтерлік ұйымдар өз қызметін құқық қорғау органдарымен өзара іс-қимыл жасай отырып жүзеге асырады. Олар жоғалған адам туралы ең толық ақпаратты тергеушіден алады, сондықтан жалған ақпаратпен адастырмау керек. Сонымен қатар, еріктілер БАҚ мүмкіндіктерін пайдаланады.

Мысалы, еріктілер ұйымы Rina.kz республикамыздың 32 қаласында жұмыс істейтін қатысушылар «Еуразия» бірінші арнасы және КТК сияқты БАҚ-пен байланыс орнатты.

Волонтерлік ұйымдардың хабар-ошарсыз кеткен адамдарды іздестіру бойынша өздерінің іс-қимыл алгоритмін әзірлегені үлкен қанағат тудырады, оны олар былайша сипаттайды.

«Топты қоңырау шалуды ұмытпаңыз. Ол барлық ауруханаларға аты-жөні бойынша қоңырау шалады, аты-жөнін сұрайды, мүмкін ол өзімен бірге құжаттары болған шығар. Адамдар құжаттарсыз, белгісіз тұлғалар және т.б. жасады ма? Еді өкінішке емес шырқалды - морги оның ішінде. Нәтижесінде еріктілердің әрқайсысы өз бағытымен айналысады, ережелер бәріне бұрыннан белгілі. Олар топтарға бөлінеді, қоңырау шалады, әлеуметтік желілерде жазады және барлық аудандарды айналып өтіп, аумақтарды бір-бірімен бөліседі» [61, 1].

Із-түзсіз жоғалған еріктілерді және еріктілер ұйымдарында жұмыс істемейтін азаматтарды іздеуге қатысу іздеу қызметінің тиімділігін бірнеше есе арттырады. Бұл байланысты, бұл:

- біріншіден, анықтау органдарының штаттық саны соншалықты көп емес, бұл олардың іздеу аумақтарын қамтуын шектейді;

- екіншіден, анықтау органдарының құрылымында іздестіру іс-шараларына тек жедел бөлімшелердің қызметкерлері учаскелік инспекторлар және кейде кәмелетке толмағандардың істері жөніндегі инспекторлар (із-түзсіз жоғалған кәмелетке толмағандарды іздестіру бойынша) кіріседі);

- үшіншіден, волонтерлік ұйымдарда ішкі істер органдарының құрылымына қарағанда азаматтар едәуір көп;

- төртіншіден, республиканың бейбіт тұрғындары еріктілермен байланыс орнатуға дайын (құқық қорғау органдарымен қарым-қатынас кезінде әлі де ұстамдылық пен иеліктен кету байқалады);

- бесіншіден, волонтерлерде және волонтерлік бірлестіктерде жұмыс істемейтін өзге де азаматтарда оларда кәсіби клишенің әзірленуіне байланысты құқық қорғау органдары елемеуі мүмкін мәліметтерді көруге мүмкіндік беретін балғын, «тозбаған» көзқарас бар.

Осылайша, біздің ойымызша, тергеушілер мен тергеу органдарының еріктілер ұйымдарымен өзара әрекеттесуі хабар-ошарсыз жоғалған адамдарды іздеудің ең перспективалы бағыты болып табылады.

Осыған байланысты жоғалған адамдарды іздеуге көптеген азаматтарды және олардың әртүрлі бірлестіктерін тартуға мүмкіндік беретін іс-шара интернет желісінің әлеуметтік беттерін пайдалану болып табылады.

Республиканың ішкі істер органдары хабар-ошарсыз жоғалып кеткен адамдарды анықтауға жәрдемдесуге тиіс байланыстағы бетті іске қосады.

Алматы қаласы полиция департаментінің ресми өкілі, полиция майоры Салтанат Әзірбектің айтуынша, «бұл бет Департаменттің қызметтері мен бөлімшелерінен адамдарды іздеу бойынша мәліметтердің түсуіне қарай жаңартылады. Ақпаратта адамның фотосуреті, оның сауалнамалық деректері, оның жоғалған күні, уақыты және болжамды орны, қажет болған жағдайда іздестірілушінің киімі мен ерекше белгілері туралы мәліметтер, және, сөзсіз, іздеу ісі жүргізіліп жатқан және азаматтар өздерінде бар ақпаратты қайда хабарлай алатын лауазымды адамдардың байланыстары қамтылады.

Әлеуметтік желілердің танымалдылығы мен қарқынды дамуын ескере отырып, біз кең аудиторияға жетуді және соның салдарынан жоғалып кеткендер мен қылмыскерлерді іздестіру географиясын ұлғайтуды көздеп отырмыз. Біздің қоғамда белсенді азаматтық ұстанымы бар адамдардың басым көпшілігі бар екеніне және фактілер бойынша кез келген ақпаратты олар бізге уақтылы хабарлайтынына сенімдіміз» [62, 1].

Хабар-ошарсыз кеткен адамдарды іздестіру жөніндегі халықаралық өзара іс-қимыл әртүрлі нормативтік актілермен реттеледі. Азаматтық, отбасылық және қылмыстық істер бойынша құқықтық көмек пен құқықтық қатынастар туралы Конвенция (Минск және Кишинев конвенциялары) осындай өзара іс-қимылдың құқықтық базасы болып табылады.

2007 жылғы 7 қыркүйекте ТМД-ға қатысушы мемлекеттердің ішкі істер министрлері кеңесінің отырысында қол қойылған адамдарды мемлекетаралық іздестіруді жүзеге асырудың бірыңғай тәртібі туралы Нұсқаулық.

2010 жылғы 10 желтоқсанда Мәскеуде Әзірбайжан Республикасы, Армения Республикасы, Беларусь Республикасы, Қазақстан Республикасы, Қырғыз Республикасы, Молдова Республикасы, Ресей Федерациясы, Тәжікстан Республикасы, Түрікменстан, Өзбекстан Республикасы арасында Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығына қатысушы мемлекеттердің адамдарды мемлекетаралық іздестіру туралы шарты жасалды

«Мемлекетаралық іздестіру-бұл мемлекетаралық ақпараттық банкті пайдалана отырып, халықаралық келісімдерге және ұлттық заңнамаға сәйкес жүзеге асырылатын және кейіннен қамауға алу мақсатында табуға немесе іздестіруге бастамашы мемлекеттен тыс, бірақ ТМД-ға қатысушы мемлекеттер аумағының шегінде іздестірілетіндердің барлық санаттары туралы ақпарат беруге бағытталған ішкі істер министрліктерінің жедел-іздестіру, іздестіру, ақпараттық - талдау және өзге де іс-шараларының кешені» [63, 75-80].

Мемлекетаралық іздестіру мынадай адамдарға қатысты жүзеге асырылады:

- «- күдіктілер, айыпталушылар, сотталушылар, сотталғандар;
- хабар-ошарсыз кеткен;
- туыстарымен байланысын жоғалтқан;
- өзі туралы анықтамалық деректерді хабарлауға қабілеті жоқ;
- танылмаған мәйіттерді анықтау кезінде» [64, 1].

Жоғарыда көрсетілген халықаралық құқықтық актілер шеңберінде екі тараптың заңнамаларымен реттелетін сұрау салынған іс-әрекеттер орындалуға жатады. Нәтижесінде сұрау салынатын Тараптың егемендігіне және қауіпсіздігіне нұқсан келтірілуі мүмкін іс-әрекеттер орындалуға жатпайды.

Мемлекетаралық іздестірудің орталықтандырылған ақпараттық массивін қалыптастыруды және жүргізуді 1992 жылғы 3 тамыздағы ақпарат алмасу саласындағы ішкі істер министрліктерінің өзара қарым-қатынастары туралы келісімге және Интерпол желісі бойынша ынтымақтастықты ақпараттық қамтамасыз ету жөніндегі нұсқаулыққа сәйкес жұмыс істейтін МИБ шеңберінде Ресей Федерациясы Ішкі істер министрлігінің бас ақпараттық-талдау орталығы жүзеге асырады [65, 1].

«Мемлекетаралық іздестіру кезіндегі өзара іс-қимылдың негізгі нысандары:

а) азаматтық, отбасылық және қылмыстық істер бойынша құқықтық көмек пен құқықтық қатынастар туралы қолданыстағы Конвенцияның талаптарына сәйкес айыпталушыларды, сотталушыларды және сотталғандарды іздестіру жөніндегі материалдарды дайындау;

б) ТМД-ға қатысушы мемлекеттердің мемлекеттік билік органдарына, сондай-ақ ТМД-ға қатысушы мемлекеттердің ішкі істер министрлерінің кеңесіне мемлекетаралық іздестірудің келісілген іс-шараларын жүргізуді қиындататын себептер мен жағдайларды жою жөнінде ұсыныстар әзірлеу және енгізу;

в) жедел-іздестіру, жедел-анықтамалық, сәйкестендіру, криминалистикалық және өзге де ақпаратпен (сұрау салу режимінде және бастамашылық), оның ішінде іздестіру міндеттерін іске асырудың озық нысандары мен әдістері туралы ақпарат алмасу;

г) өзара іс-қимыл жасайтын тараптардың келісімі бойынша қызметтік іссапарларға жіберілетін ТМД-ға қатысушы мемлекеттердің құқық қорғау органдарының қызметкерлеріне жәрдем көрсету» [63, 75-80].

Алыс шет елдермен өзара іс-қимыл Халықаралық қылмыстық полиция ұйымының (Интерпол) жарғысы негізінде жүзеге асырылады, оның құрамына 1992 жылдан бастап ҚР кіреді.

Халықаралық немесе мемлекетаралық өзара іс-қимылдың мазмұны ақпарат алмасу, сұрау салуларды орындау және Тараптардың бірінің өтініші бойынша іздестіріліп жатқан адамдардың орналасқан жерін анықтау жөніндегі іс-шараларды орындау сияқты іс-әрекеттерден тұрады.

БҰҰ-да жоғалған және ұрланған адамдарды іздеу мақсатында күштеп жоқ қылып жіберу жөніндегі Комитет құрылды, онымен күштеп жоқ қылып

жіберуге ұшыраған (немесе ұшырауы мүмкін), хабар-ошарсыз кеткен адамдардың орналасқан жерін анықтау үшін Қазақстан Республикасының Ішкі іс министрі мен Қазақстан Республикасының Сыртқы істер министрлігі өзара іс-қимыл жасайды.

Қазақстан Республикасының уәкілетті органдарының шет мемлекеттермен халықаралық өзара іс-қимылы кезінде адамдарды іздеу және сәйкестендіру мәселелері бойынша тікелей арнайы шарттар немесе келісімдер жасасу практикасы қалыптаспаған, тиісті нормалар неғұрлым жалпы жоспардағы шарттардың, Конвенцияның, келісімдердің, меморандумдардың құрамдас бөлігі болып табылады.

Шет мемлекеттердің құқық қорғау органдарының хабар-ошарсыз кеткен адамдарды іздестіру туралы сұрау салуларының орындалуын регламенттейтін жеке құқықтық құжат көзделмеген. Бұл жұмыс қылмыстық істер бойынша өзара құқықтық көмек көрсету контексінде жүзеге асырылады.

2015 жылығы 30 қазандағы құзыретті органдардың адамдарды мемлекет аралық іздестіруді жүзеге асыру жөніндегі регламенті туралы ТМД Үкімет басшыларының Кеңесі бекіткен адамдарды мемлекетаралық іздестіруді жүзеге асыру жөніндегі құзыретті органдардың регламенті туралы шешімге сәйкес:

- із-түзсіз жоғалған немесе туыстарымен байланысын жоғалтқан адамды тапқан кезде іздестіріліп жатқан адамды анықтаған мемлекеттің уәкілетті органы іздестіру бастамашысын хабардар етеді, сондай-ақ іздестіріліп жатқан адамға қатысты одан әрі іс-қимыл жоспары айқындалады;

- туыстарымен байланысын жоғалтқан кәмелетке толған, әрекетке қабілетті адамның туыстарымен байланыс орнатқысы келмейтіндігі және оларға оның тұрған жері туралы ақпарат хабарлауға қарсы екендігі анықталған кезде, іздестіріліп жатқан адамның жазбаша өтініші негізінде оның туыстарына ол туралы ақпарат хабарланбайды. Іздестіру бастамашысы қабылданған шешім туралы хабардар етіледі;

- танылмаған мәйітті не өзі туралы анықтамалық деректерді хабарлауға физикалық мүмкіндігі жоқ адамды тапқан кезде, оларды анықтаған орган ақпаратты іздестіру бастамашыларына береді, сондай-ақ тараптар одан әрі іс-қимыл жоспарын айқындайды;

- іздестіріліп жатқан адамды, өзі туралы анықтау деректерін хабарлауға қабілетсіз немесе танылмаған мәйіт бойынша адамның жеке басын анықтау кезінде құзыретті органдардың орталық аппараттары іздестіру қызметінің түпкі мақсаттарына және қылмыстық қудалау міндеттеріне қол жеткізуге бағытталған аумақтық бөлімшелердің іс-қимылдарын бақылауды және үйлестіруді қамтамасыз етеді [66.1].

Біздің ойымызша, хабар-ошарсыз жоғалған азаматтарды іздеуді қадағалау жөніндегі прокурордың қызметін іздеу субъектілерінің өзара әрекеттесуінің маңызды құрамдас бөлігі ретінде қарастыруға болады.

Қызметтің осы түрін тексеру заңдылық пен іздестіру іс-шараларының уақтылығының қосымша кепілі болып табылады.

Тексерулер жүргізу кезінде прокурорлар мынадай мән-жайларға назар аударуға тиіс:

- ұсталғандар мен қамауға алынғандардың, медициналық мекемелердің, айықтырғыштардың, қабылдау-тарату орындарының, арнайы қабылдау орындарының және басқа да мекемелердің есептері бойынша тексерулер жүргізілді ме;

- криминалистік есептер, автоматтандырылған салыстырмалы зерттеулердің заманауи әдістері мен құралдары, танылмаған мәйіттерді тексеру және салыстыру қолданылды ма? Бұл ретте хабар-ошарсыз кеткен адамдарды іздестіру кезінде ішкі істер органдарының қызметкерлері қажет болған жағдайларда ІІМ МЕО-да жұмыс істейтін жедел мақсаттағы автоматтандырылған ақпараттық-іздестіру жүйелерінің мүмкіндіктерін пайдалануы тиіс екенін ескеру қажет;

- ішкі істер органдарының патрульдік-бекеттік және басқа да қызметтерінің нарядтары белгілер бойынша бағдарланған ба;

- хабар-ошарсыз жоғалып кету жағдайлары бойынша қызығушылық тудыратын мәліметтерді хабарлай алатын барлық адамдардан (отбасы мүшелері, таныстар, көршілер, қызметтестер; хабар-ошарсыз кеткен адам жоғалып кеткен күні немесе бұдан аз уақыт бұрын байланыста болған азаматтар және т.б.) сұралды ма?);

- сауалнама жүргізу кезінде жоғалудың мән-жайы толық анықталды ма; өзімен бірге жоғалып кеткен адамның құжаттары, құндылықтары, ақшасы болды ма; онда қандай киім болды және т.б.;

- хабар-ошарсыз кеткен адамның соңғы тұрған жері немесе тұрғын үйі қаралды ма;

- осы объектілерді мұқият тексеру жүргізілді ме, бұл ретте куәгерлер болды ма, оған қажетті мамандар қатысты ма, қажетті техникалық құралдар қолданылды ма;

- тиісті тапсырмалар, бағдарлар және т.б. басқа аумақтық, көліктік ішкі істер органдарына жолданды ма;

- бар негіздер болған жағдайда іздеу жарияланды ма;

- хабар-ошарсыз кеткен азаматтарды іздестіру бойынша қажетті іс-шараларды өткізу туралы басқа органдардың тапсырмалары қалай орындалуда;

- хабар-ошарсыз кеткендер туралы өтініштер мен хабарламалар бойынша шешімдер қабылданды ма?;

- шешім қабылдау мерзімі сақталды ма;

- қылмыстық іс қозғаудан бас тарту туралы қабылданған шешімдер тексеру материалдарына сәйкес келе ме;

- іздестіру істері басталды ма;

- іздестіру ісін ашу мерзімі сақталды ма;

- қажетті жедел-іздестіру іс-шаралары жүргізілді ме, оларды жүргізу үшін негіздердің және көзделген тәртіптің болуы;

- іздеу негізді түрде тоқтатылды ма?

Осылайша, зерттеу нәтижесінде біз ішкі істер органдарының барлық аумақтық бөлімшелерінде ең тәжірибелі тергеушілер, сондай-ақ жоғары технологиялар саласында жұмыс істеуге мамандандырылған қызметкерлер, полиграфпен жұмыс істейтін қызметкерлер кіретін тұрақты, мамандандырылған жедел-тергеу тобын құру орынды деген қорытындыға келеміз.

Бұдан басқа, статистикалық есептілік бланкілерінде «із-түзсіз жоғалған адамдардың саны» деген бағанды көздеу қажет деп санаймыз.

Біздің ойымызша, бұл жаңалықтар із –түзсіз жоғалған адамдарды іздеудің барлық субъектілерінің өзара әрекеттесуінің тиімділігін арттыруға ықпал етеді, бұл міндетті түрде жұмыстың соңғы нәтижесіне-ізвестірілген адамдарды тез табуға әсер етеді.

2.2 хабар-ошарсыз кеткен адамдарды іздестіруге бағытталған жедел-іздестіру іс-шараларының проблемалары.

Алдыңғы бөлімде біз қазіргі уақытта хабар – ошарсыз жоғалған адамдарды іздестіруді құқықтық реттеуде Қазақстан Республикасында бір елеулі кемшілік бар деген қорытындыға келдік-бұл:

а) азаматтардың хабар-ошарсыз жоғалып кету фактілері бойынша тергеп-тексерілетін қылмыстық істер бойынша іс жүргізу тәртібінің;

б) хабар-ошарсыз кеткен адамдарды анықтау жөніндегі жедел-іздестіру іс-шараларының айқын нормативтік регламенттелуінің болмауы.

Істердің осы санаты бойынша сотқа дейінгі тергеп-тексеруді жүргізетін адамдар, сондай-ақ жедел бөлімшелердің қызметкерлері өздерінің практикалық қызметінде криминалистік ғылым мен жедел-іздестіру қызметі теориясы ұсынған ұсынымдарды ғана басшылыққа алады.

Біздің ойымызша, бұл басты мәселе, онсыз жоғалған адамдарды іздестіру бойынша жұмыстың тиімділігіне қол жеткізу мүмкін емес.

Нормативтік-құқықтық база жедел бөлімшелердің қызметкерлеріне бірқатар өкілеттіктер береді. Алайда, бұл өкілеттіктерді пайдалану оңай емес. Біз анықтаған мәселені толығырақ көрсету үшін тергеушінің жұмысымен салыстыруға болады.

Мысалы, қылмыстық іс жүргізу заңы тергеушіге тергеуге өкілеттік береді, оның барысында ол бірқатар тергеу және іс жүргізу әрекеттерін жүргізеді.

Біріншіден, заң әрбір тергеу әрекетінің негіздерін, шарттары мен процедуралық тәртібін егжей-тегжейлі реттеуді қамтиды. Сонымен бірге, Заңның ережелерінен басқа, ұсынылған заңнамалық арсеналды сәтті пайдалану үшін тергеуші сонымен қатар жеке тергеу әрекеттерін жүргізудің тактикасы мен әдістемесі бойынша сот ғылымының ұсыныстарын басшылыққа алады.

Екіншіден, тергеуші тергеу әдісі бойынша ұсыныстарды пайдаланбаса, тіпті заңды және тактикалық тұрғыдан сауатты ұйымдастырылған тергеу әрекеттері сәтті тергеуді қамтамасыз ете алмайтыны белгілі.

Осылайша, кез-келген қылмыстық істі сәтті тергеу жеке тергеу әрекеттерін жүргізудің негіздерін, шарттары мен процедуралық тәртібін қатаң реттеуге, сондай-ақ қылмыстық құқық бұзушылықтардың нақты түрлерін тергеуге арналған әдістемелік ұсыныстарға негізделген.

Хабар-ошарсыз жоғалған адамдарды іздестіру жөніндегі жедел қызметкерлердің жұмысында жекелеген жедел-іздестіру іс-шараларын, сондай-ақ тұтастай барлық іздестіру жұмыстарын жүргізу бойынша әдістемелік ұсынымдар жоқ.

Қылмыстық құқық бұзушылықтарды тергеу сияқты криминалистика ғылымы құқық бұзушылық түрлеріне қарай оқшауланады, сондай-ақ іздестіру түріне қарай жедел-іздестіру қызметі де көп жылдық практикамен әзірленген өзінің жеке әдістемелік құралына ие болуға тиіс.

Қалай жүргізу және жекелеген тергеу іс-әрекеттерін басқа заңнамалық регламенттеуді талап етеді сауатты тактикасын таңдау, сондай-ақ өткізу жекелеген ЖІШ тиіс сопроваждено тактическими ұсыныстармен сұлбадан шығарылған тәжірибесінен ЖІҚ.

Сонымен қатар, тергеу қызметінің іс жүргізу тәртібі нормативтік актілердің тұтас кешенімен реттелгенін атап өткен жөн, олардың бастысы, әрине, ҚР ҚІЖК. Ұқсас ұқсастық жедел қызметкерлердің жұмысында жоқ.

Осыған байланысты, біздің пікірімізше, жеке ЖІШ өткізу бойынша әдістемелік ұсынымдарды және жалпы адамдардың хабарсыз жоғалып кету фактілері бойынша іздестіру қызметін әзірлеудің өткір қажеттілігі сезіледі.

Алайда, бұдан басқа, хабар-ошарсыз кеткен адамдарды іздестіруге бағытталған жедел-іздестіру іс-шараларының өзге де проблемалары бар.

Біріншіден, біздің ойымызша, жедел-іздестіру бөлімшелерінің қызметкерлері адамның жоғалып кетуі туралы алғашқы ақпаратты қалай қабылдайтынына назар аудару керек. Оның қабылдауы осындай фактілер бойынша көптеген жылдар бойы жұмыс істеген тәжірибеге тікелей байланысты.

«Азаматтардың жоғалып кетуінің статистикасы мынаны көрсетеді: жағдайлардың тек 20% - ында жойылу қылмыс жасаудан туындаған. 80% жағдайда белгісіз жоғалып кету жоғалып кеткен азаматқа қатысты қылмыстық әрекеттермен байланысты емес» [67, 25].

Азаматтардың жоғалып кетуіне байланысты барлық дабылдардың салыстырмалы түрде оң нәтижесін көрсететін көрсетілген статистика жағымсыз салдарға әкеледі. Бұл жағымсыз салдарлар жоғарыда аталған статистикаға негізделген (айтпақшы, олардың жеке жұмыс тәжірибелерінде көрсетілген) жедел бөлімшелердің қызметкерлерін босаңсытады, ең алдымен оқиғалардың оптимистік нұсқасын ұсынады.

Сонымен, іздестіру жұмыстарының бастапқы сәтінде бірнеше нұсқалар бар.

Бірінші нұсқаға сәйкес, хабар-ошарсыз кеткен адам қылмыстың құрбаны болмайды

Осыған байланысты, ең алдымен, нұсқалар қарастырылады (ол апаттың құрбаны болды, өзі туралы әдейі хабарламайды, туыстарымен ұрысып, психикасының бұзылуы болды және т.б.).

Екінші нұсқаға сәйкес, адам несие берушілерден кету, алимент төлемеу, құқық бұзушылықты әшкерелеуден аулақ болу және т.б. ниетімен әдейі өзінің әдеттегі тұрғылықты жерінен қашып кетті.

Тек соңғы нұсқасы жоғалған адамға қатысты қылмыс жасауды қарастырады.

Жасыратыны жоқ, әр жағдайда адамдар жоғалып кетеді, қызметкерлер өздерінің алдыңғы тәжірибелеріне қарап, бірнеше күн ішінде адам үйге өз бетінше оралады деп үміттенеді. Шынында да, көп жағдайда бұл болады. Адамдар өз бетінше оралады, ал олар қазірдің өзінде іздеу жарияланғанына наразы.

Қылмыстық оқиғаға байланысты емес нұсқаларды қарастыру жұмыстың тиімділігіне әсер етеді, өйткені жоғалған адамға қатысты жасалған қылмысты ашуға уақыт пен іс-шаралар кешіктіріліп жатыр.

Хабар-ошарсыз жоғалған адамдарды іздестіру үшін қолданылуы мүмкін арнайы жедел-іздестіру іс-шараларының ішінде ҚР ЖІҚ туралы Заңы компьютерлерден, серверлерден және ақпаратты жинауға, өңдеуге, жинақтауға және сақтауға арналған басқа құрылғылардан ақпаратты жасырын алуды көздейді.

Бұл өте үлкен ресурс, ол адамдарды іздеу үшін маңызды ақпаратты қамтуы мүмкін. қазіргі жағдайда адамдардың тіршілік ету объектілерінің көпшілігі (үйлер, пәтерлер, көшелер, әртүрлі мекемелердің ғимараттары және басқалары) бейне жазу құрылғыларымен жабдықталғаны белгілі. Бұл құрылғылар үлкен көлемде ақпарат береді, оның ағымында адамның жоғалып кету жағдайларына қандай да бір жолмен жарық түсіретін ақпаратты анықтауға болады.

Сонымен қатар, қазір аэроғарыштық түсірілім қолданылады. Қазіргі заманғы техникалық құрылғылар жойылған ақпаратты қалпына келтіре алады.

Мысалы, «Д.А. Бражникова мен В.Ф. Васюковтың мақаласында автомашинаға орнатылған бейнетіркегіштен алынған жад картасын қарау жағдайы сипатталған, онда автоматты режимде жазылған ақпараттың бір бөлігі арнайы жойылған. Жойылған деректерді қалпына келтіруге арналған R-Studio бағдарламалық кешенін пайдалану нәтижесінде бейне қалпына келтірілді» [68, 82].

Қазіргі адамдар Интернет арқылы көп сөйлеседі, әлеуметтік желілерде жеке парақтарды ашады, электрондық пошта, түрлі мессенджерлер, VoIP қосымшалары (интернет-телефония — Skype, ICQ, Viber, WhatsApp, Telegram

және т.б.) арқылы ақпарат алмасады. Басқаша айтқанда, «бүкіләлемдік ғаламтор «кеңістігінде жоғалған адамдар туралы ақпаратты табуға болады.

Мысалы, Қазақстан Республикасында TOP 10-ға В контакте, Одноклассники, Мой мир, Киви, центр тяжести, Блоггер, Ливинтернет, Youtube, Facebook, Википедия сияқты әлеуметтік желілер кіреді, олардың платформасында миллиондаған түрлі материалдар бар, миллиондаған адамдар өзара қарым-қатынасқа түседі, белгілі бір символдармен алмасады және т.б.

Сонымен қатар, осы әлеуметтік желілердегі қарым-қатынас тәулік уақытына да, қарым-қатынас жасайтын адамдар арасындағы қашықтыққа да, қарым-қатынас жасайтын аудиторияның сандық құрамына да, жас санатына да ешқандай шектеулер жоқ. Әлеуметтік медиа үшін мемлекетаралық немесе тіпті континентаралық шекаралар жоқ.

Алайда, виртуалды әлемде қажетті ақпаратты табу және табу оңай емес. Бұл арнайы білімді қажет етеді.

«В.И. Шаров жүргізген Интернеттегі ақпаратты іздеу зерттеулерінің нәтижелері бойынша 75,0% жағдайда қажетті ақпарат тек ішінара болған. Респонденттер ақпаратты іздеудегі сәтсіздіктердің себептерін әр түрлі деп атады, бірақ келесі жауаптар басым: «қажетті сайттар мен мәліметтер базасына қол жетімділіктің болмауына байланысты» -63,6%, «іздеу әдісі жоқ» — 22,7%, «арнайы бағдарламалық жасақтаманы пайдалану керек» — 13,6%. Бұл жедел қызметкерлер, негізінен, Интернеттің жедел маңызды ақпарат алу мүмкіндіктерін әрең ұсына алатындығын көрсетеді» [69, 113].

Е.В. Буряков жедел бөлімшелердің қызметкерлері арасында жүргізілген сауалнама олардың көпшілігі тіпті компьютерлік ақпаратты алудың мәнін толық түсінбейтінін көрсетті [70, 29-32].

Сондықтан біз С.В. Баженовтың пікірімен ынтымақтасамыз, ол «мәліметтерге қол жеткізу үшін маманның көмегі (техникалық немесе бағдарламалық қорғау құралдарын еңсеру, метадеректерді алу, т.б.), сондай-ақ жедел-техникалық бөлімшелердің арнайы техниканы және (немесе) арнайы бағдарламаларды пайдалануы қажет» деп жазады [71, 32].

Заң жедел бөлімшелердің қызметкерлеріне ақпаратты жинауға, өңдеуге, жинақтауға және сақтауға арналған компьютерлерден, серверлерден және басқа құрылғылардан ақпаратты алып тастауға мүмкіндік береді, бірақ олар ақпаратқа қол жеткізу үшін қажетті құралдарды таңдауға көмектесетін арнайы білімнің болмауына байланысты әрқашан бұл мүмкіндікті пайдалана алмайды. Нәтижесінде қазіргі қоғамның ең Ақпараттық өрісі олар үшін жабық болып қала береді.

Біз тергеушілердің жұмысына қайта жүгінуді шештік. Қылмыстың әр түрлі түрлерін тергеу барысында тергеушінің білімінен тыс нақты деректерді зерттеу қажет болады.

Шынында да, сотқа дейінгі тергеу жүргізетін адам барлық білімге ие бола алмайды. Қылмыстық істер бойынша әртүрлі ғылымдар мен мамандықтар саласында білімді қолдану қажеттілігі туындайды. Мұндай

жағдайларда қылмыстық іс жүргізу заңы іс бойынша іс жүргізуге қатысуға маманды тартуды көздейді, ол арнайы танымға ие бола отырып, тергеушіге іс бойынша дәлелдемелерді жинауға, бағалау туралы зерттеуге көмектеседі, сондай-ақ қылмыстық процеске қатысушыларға оның құзыретіне кіретін мәселелер бойынша қажетті түсіндірулер жасайды (ҚР ҚІЖК 80-бабы).

Біздің ойымызша, әртүрлі ақпараттық жүйелерді пайдалану барысында құқық қорғау органдарының жедел қызметкерлері тиісті маманды ЖІШ-ке тарту мүмкіндігіне ие болуы керек.

С.А. Давиденко осы мәселені зерттей отырып, «ақпараттық қамтамасыз ету» мәселелері бойынша жедел қызметкерлерде туындайтын келесі негізгі мәселелерді анықтайды:

- бірыңғай бағдарламалық қамтамасыз етудің болмауы;
- бөлімшелер мен қызметтерді техникамен толық жабдықтамау;
- күнделікті жаңартудың болмауы және алынған ақпаратты дерекқорға қосу» [72, 20-22].

Қазіргі заманғы ақпараттық жүйелерді тиімді пайдалану үшін, біздің ойымызша, уәкілетті қызметкерлер қолдануы керек осы жүйелерді пайдалану жөніндегі нұсқаулықты әзірлеу қажет. Ақпараттың үнемі жаңаруын және дерекқордың дұрыс пайдаланылуы мен толықтырылуын бақылауды қамтамасыз ететін тетік қажет.

Жедел қызметтер қызметкерлерінің іздестіру қызметін ақпараттық қамтамасыз ету жақсы жолға қойылған жүйені ұсынуға тиіс.

Мысалы, Г.Т. Кабанов «жедел есепке алу және ақпараттық-іздеу жүйелерінде» бір тізбектің элементтерін ажыратады, мысалы:

- ПО қажет болуы мүмкін мәліметтерді объектіні тіркеу;
- құжаттарды белгілі бір ПО-да және қызметтерде, сондай-ақ барлық жедел қызметкерлер қол жеткізе алатын орындарда шоғырландыру;
- есепке алу объектілері туралы мәліметтерді жіктеу; мәліметтерді ұзақ уақыт сақтау» [73, 7].

Қазіргі уақытта хабар-ошарсыз кеткен адамдарға қатысты негізгі ақпарат жедел есепке алу істерінде шоғырланған. Бұл есептің кемшілігі-бұл істердегі ақпарат еркін түрде жазылады. Бұл ақпаратты механикалық өңдеуді қиындатады. Бұл осы ақпаратпен қашықтан және бірнеше рет танысу мүмкін еместігін білдіреді. Бұл мәселе туралы бір кездері Б.Я. Нагиленко жазған, оның пікірінше: «қажетті ақпаратты іздеудің мұндай әдісінің күрделілігіне байланысты ол кейде қолданылады, сондықтан жедел есепке алу істеріндегі ақпарат көбінесе талап етілмейді"» [74, 43].

Құқықтық әдебиеттерде сандық ақпаратты өңдеудің аналитикалық әдістерін қолдану қажет пікірлер бар. Виртуалды кеңістікке енген адамдарды келесі топтарға жіктеу ұсынылады:

- «- 5 жастан 10 жасқа дейінгі балалар;
- жасөспірімдер мен жастар (25 жасқа дейін);

- ұрыс қимылдары және төтенше жағдайлар кезінде хабар-ошарсыз кеткен адамдар;

- егде жастағы және белгілі бір психикалық бұзылулардан зардап шегетін адамдар» [75, 80-83].

Мұндай адамдарды топтастыру іздеу жұмысының тиімділігін едәуір арттырады, өйткені ол кейбір ерекшеліктерді ескерместен адамдардың барлық санаттарын қарау қажеттілігінен босатады.

Ақпараттық жүйелерде іздеу үшін жедел қызметкерлерде хабар-ошарсыз кеткен адамға қатысты сәйкестендіру белгілерінің барынша көп саны болуы тиіс. Оларға:

«- ұялы телефон нөмірлері IMEI және IMSI нөмірлері;

- дербес компьютерлердің, планшеттердің, смартфондардың мекенжайлары;

- әлеуметтік желілердегі аккаунттар мен парольдер;

- Интернетке қол жеткізудің логиндері мен парольдері (оның ішінде WiFi, 3G/4G және т.б.), RFID-белгілері бар адам пайдаланған заттар, интернетке шыға алатын гаджеттер, деректерді берудің өзге де цифрлық желілері (пульсометрлер, қадам өлшегіштер және т.б.) туралы ақпарат.);

- электрондық поштадағы, компьютерлік коммуникация жүйелеріндегі (мысалы, ICQ, Skype, IRC және т.б.), желілік компьютерлік ойындардағы аккаунттар мен парольдер;

- хабар-ошарсыз кеткен адам пайдаланған банк карталарының, электрондық төлем құралдарының нөмірлері мен деректемелері (мысалы, Яндекс.Ақша, WebMoney және т.б.);

- соңғы уақытта пайдаланылған жол жүру құжаттары;

- соңғы уақытта құрылған Фото файлдарда (телефондарда, планшеттерде, фотоаппараттарда, компьютерлерде), GPS-навигаторлардағы маршруттарда орналасу орындарын (геотегтерді) белгілеу» [75, 80-83].

Жоғарыда аталған ақпараттық жүйелердің элементтері арқылы виртуалды іздер барлық адамдар туралы бола бермейді. Кейбір адамдар, әсіресе қарт адамдар, заманауи технологиялық құрылғыларды пайдаланбауды жөн көреді.

Алайда, қазіргі әлемде адамның виртуалды әлемде көрінуіне жол бермеу мүмкіндігі жоқ, өйткені қазіргі уақытта қоршаған орта барлық техникалық құрылғылармен «толтырылған» деп аталады. Сондықтан, адамның еркіне қарамастан, ол туралы мәліметтер Ғаламдық ақпаратты өңдеу жүйелерінде болуы мүмкін:

- ұялы байланыс операторлары жүйесінде, өйткені қазіргі уақытта әрбір адам ұялы телефонына ие;

- нақты телефон аппараттары Тіркелетін және абоненттің орналасқан жері айқындалатын ұялы байланыс операторларының техникалық дерекқорларында;

- вокзалдарда, супермаркеттерде, көп пәтерлі үйлердің аулаларында, түрлі мемлекеттік және мемлекеттік емес мекемелерде және т.б. орналасқан сыртқы бақылау камераларының бейне жазбалар базалары;

- көлік қызметтерін көрсететін мекемелердің ақпараттық жүйелер базаларында-бұл жоғалған адамның ұшаққа, поезға, автобустарға жол жүру құжаттарын сатып алуы туралы деректер;

- ақша қаражатымен жасалатын түрлі операциялар (алу, салым, аудару, валюта айырбастау және т.б.) туралы мәліметтер көрсетілетін банктің ақпараттық жүйелерінің базалары.);

- такси шақырту бойынша қызмет көрсететін мекемелердің ақпараттық жүйелерінің базаларында жүргізіледі.

Жоғарыда көрсетілген көздерден мәліметтер алу жедел қызметкерлерге мүмкіндік береді:

- адамның жоғалып кетуіне дейінгі уақытта ұялы байланыс абонентінің орналасқан жерін анықтаңыз, бұл өз кезегінде оның одан әрі жүру бағытының ықтимал нұсқаларын ұсынады, сонымен қатар оның сол кездегі психологиялық жағдайын болжайды;

- кейбір жағдайларда тұлғаның жоғалуы мен белгілі бір белгілі оқиғалар арасындағы байланысты анықтаңыз және осы оқиғалардың куәгерлерінің шамамен шеңберін құрыңыз;

- жоғалып кеткен тұлғаның мүдделерін анықтау, сондай-ақ оның қарым-қатынас шеңберін құру.

Жоғарыда айтылғандардың негізінде біз:

- жеке ЖІШ өткізу бойынша және жалпы адамдардың хабар-ошарсыз жоғалып кету фактілері бойынша іздестіру қызметін жүргізу бойынша әдістемелік ұсынымдар әзірлеу қажет;

- «жедел-іздестіру қызметі туралы» ҚР Заңының 14-4-бабының 1-бөлігі мынадай мазмұндағы мәтінмен толықтырылсын: «қажет болған жағдайларда Ақпараттық жүйелерді пайдалану маманды тарта отырып жүзеге асырылуы мүмкін».

- қазіргі заманғы ақпараттық жүйелерді тиімді пайдалану мақсатында құқық қорғау органдарының жедел бөлімшелерінің қызметкерлері үшін осы жүйелерді пайдалану жөніндегі нұсқаулықты әзірлеу қажет.

Қорытынды

Зерттеудің басында біз алдымен негізгі терминдер ұғымдарының мазмұнын түсінуді орынды деп санадық. Оларға «хабар-ошарсыз кеткен адам» термині және «іздеу» термині жатады. «Хабар-ошарсыз кеткен адам» термині қылмыстық, қылмыстық іс жүргізу, жедел-іздігіру сияқты құқық салаларында, криминалистік ғылымда және құқық қорғау қызметінің практикасында пайдаланылады. Алайда, бірде-бір құқықтық актіде осы термин ұғымының ресми түсіндірмесі жоқ.

«Хабар-ошарсыз кеткен адам» ұғымын барлық салалар ресми түрде қабылдаған құқықтың болмауы, біздің ойымызша, оны әр түрлі түсіндіруге және практикалық қызметте қолдануға әкелуі мүмкін маңызды заңнамалық алшақтық болып табылады. Бұл тұжырымдаманың құқықтық салаларда және құқық қолдану практикасында жүруімен байланысты, мұнда қолданылатын терминдерді біржақты түсіндіру айтарлықтай құқықтық мәнге ие.

Түрлі нормативтік-құқықтық актілердің ережелерін, сондай-ақ қаралып отырған сөз тіркесін құрайтын терминдердің әртүрлі анықтамаларын талдау нәтижесінде құқықтық әдебиетте біз өзіміздің дефинициямызды қалыптастырдық, оны ҚР ҚІЖК-нің 7-бабына 59-тармақпен толықтыру ретінде енгізуді ұсынамыз).

Зерттеу нәтижесінде хабар-ошарсыз жоғалған адамды іздігірудің мәні өзінің тұрған жері белгісіз адамның тұрған жерін анықтауға және белгісіз себептермен оның кенеттен жоғалып кеткені туралы Құқық қорғау органдарына өтініш немесе хабарлама келіп түскенін анықтадық.

Хабар-ошарсыз кеткен адамдарды іздігіруді құқықтық реттеу Қазақстан Республикасының мынадай нормативтік актілерімен ұсынылған:

- ҚР Конституциясы, өйткені конституциялық ережелер мемлекеттік құрылымдарды бірінші кезекте жоғалып кеткен адамдар құрбан болған қылмыстық қол сұғушылықтан қорғауды қажет етуі мүмкін деген ұстанымнан іздеуді ұйымдастыруға міндеттейді. Сонымен қатар, хабар-ошарсыз жоғалғандарды іздеу жоғалған адамның туыстары мен басқа да жақын адамдарының мүдделерін қорғау құралы болып табылады. Ақырында, із-түзсіз жоғалғандарды іздігіру жасалған қылмыстық құқық бұзушылықтарды анықтау және олардың зиянды салдарын жою тұрғысынан мемлекеттің мүдделеріне қызмет етеді;

- ҚР Қылмыстық-процестік кодексі, өйткені ҚР ҚІЖК 180-бабының 1-бөлігіне сәйкес жеке тұлғаның өтініші не мемлекеттік органның лауазымды адамының немесе ұйымда басқару функцияларын орындайтын адамның хабарсыз кеткені туралы хабарламасы сотқа дейінгі тергеп-тексерудің басталуына себеп болып табылады;

- ҚР ЖІҚ туралы Заңы, өйткені хабар-ошарсыз кеткен адамдарды іздігіру жедел-іздігіру қызметі міндеттерінің бірі ретінде белгіленген (ЖІҚ туралы Заңның 2-бабы 4-тармағы);

- бірқатар заңға тәуелді актілер.

Біз қазіргі уақытта хабар-ошарсыз кеткен адамдарды іздестіруге бағытталған жақсы әзірленген отандық құқықтық база бар деген қорытындыға келдік, ол заңдар, кодекстер мен бірқатар заң актілерінен тұрады. Бұдан басқа, ТМД мемлекеттері деңгейінде мемлекетаралық, сондай-ақ республика деңгейінде, ТМД шеңберінде, сондай-ақ халықаралық деңгейде жоғалған адамдарды іздестіруді жүзеге асыруға мүмкіндік беретін халықаралық нормативтік-құқықтық база бар.

Белгісіз жоғалып кеткен тұлғаларды іздестіру субъектілерінің өзара әрекеттесу мәселелерін зерттеу ғылыми ортадағы «өзара әрекеттесу» ұғымы шамамен бірдей түсіндірілгенін көрсетті. Сонымен қатар, авторлардың анықтамаларында өзара әрекеттесудің жалпы белгісі бар – бұл бір ортақ мақсатқа жету үшін субъектілердің әрекеттерін үйлестіру.

Құқық қорғау органдарының өзара іс-қимылы нормативтік актілерде айтылған. Мысалы, Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрінің 2015 жылғы 16 наурыздағы бұйрығымен бекітілген Қазақстан Республикасы Ішкі істер органдарының тергеу, анықтау бөлімшелері мен әскери-тергеу бөлімшелерінің қызметін ұйымдастыру жөніндегі нұсқаулықта. «Қазақстан Республикасының Ішкі істер органдары туралы» 2014 жылғы 23 сәуірдегі Қазақстан Республикасының Заңында «ішкі істер органдары өздеріне жүктелген міндеттерді орындау кезінде басқа мемлекеттік органдармен, жеке және заңды тұлғалармен өзара іс-қимылды жүзеге асырады.

Хабар-ошарсыз жоғалып кеткен адамдарды іздестіру субъектілерінің өзара іс-қимылы туралы мәселені қарау кезінде іздестіру субъектілерінің тізбесін елемеуге болмайды. Адамдардың хабар-ошарсыз жоғалып кету фактісі бойынша сотқа дейінгі іс жүргізу жүргізіліп жатқандығына байланысты, осы тізбеге біз қылмыстық процестің барлық қатысушыларын жатқызамыз.

Алайда, осы санаттағы істерді тергеудегі жетекші рөл, әрине, құқық қорғау органдарының қызметкерлеріне тиесілі: сотқа дейінгі іс жүргізу, жедел-іздестіру қызметі, сотқа дейінгі іс жүргізу мен жедел-іздестіру қызметінің заңдылығын қадағалау.

Бұл қылмыстық істерді тергеудің тиімділігі бірінші кезекте сотқа дейінгі іс жүргізуді жүргізетін адам мен жедел-іздестіру қызметін жүзеге асыратын қызметкерлер арасындағы өзара іс-қимылдың қаншалықты дұрыс жолға қойылғанына байланысты екені күмән тудырмайды.

Тергеуші мен жедел қызметкердің өзара әрекеті оқиға орнына шыққан кезде басталады. Алайда, бұл іс-шара осы істер бойынша нәтижелі емес, өйткені кезекші жедел-тергеу тобы шығады, ол белгілі себептермен болашақта бұл фактімен айналыспайды.

Ең үлкен әсерге құрамына кіретін мамандандырылған жедел топтың адамдары хабар-ошарсыз жоғалып кету фактілері бойынша оқиға орнына барған жағдайда қол жеткізуге болады:

- криминалдық полицияның жоғары технологиялар саласындағы қылмыстарды ашу бөлімінің қызметкері;

- қылмыстық полицияның қылмыстарды ашуды техникалық қамтамасыз ету бөлімінің қызметкері;

- криминалдық полиция жедел-ізвестіру бөлімінің қызметкері.

Сонымен бірге, біз адам қызметінің кез-келген түрі терең мамандандыруды қажет етеді, тіпті одан да көп, біріншіден, адамдар туралы, екіншіден, жоғары технологиялар саласындағы техникалық құралдарды пайдалану туралы.

Алайда, өкінішке орай, біз жоғарыда аталған ведомстволардың жоғарыда көрсетілген мәселелер бойынша өзара іс-қимылын көрсететін ережелерді бірде-бір нормативтік құжатта таппадық.

Анықтағанымыздай, хабар-ошарсыз кеткендерді іздеудің негізгі жүктемесі жедел бөлімшелердің қызметкерлеріне түседі, сондықтан іздеудің сәттілігі олардың жұмысына байланысты болады.

Бұл жағдайда жедел қызметкерлердің тергеумен өзара әрекеттесуі аз болады, өйткені бұл істер бойынша соңғысы жедел-ізвестіру қызметінің нәтижелеріне көбірек сүйенеді. Сондықтан жедел-ізвестіру қызметін жүзеге асыратын адамдардың ведомствоаралық өзара іс-қимылы бірінші кезектегі мәнге ие болады.

Жедел қызметкерлердің өзара әрекеті ішкі ведомстволық деңгейде болуы керек. Мұндай өзара іс – қимыл ақпарат алмасуды және бір ведомствоның жедел қызметкерлері арасында: тігінен – төменгі және жоғары бөлімшелер арасында, сондай-ақ көлденеңінен-тиісті әкімшілік бірліктердің аумақтық бөлімшелері арасында өзара салыстыруды көздейді.

Із – түзсіз жоғалғандарды іздеуде айтарлықтай көмек қоғамдық еріктілер өкілдері немесе ешқандай бірлестіктерде жоқ қарапайым азаматтар болып табылады.

2016 жылғы 30 желтоқсанда біздің республика азаматтарының мұқтаж адамдарға барынша көмек көрсету жөніндегі бастамасы құқықтық алаңға енгізілді және «волонтерлік қызмет туралы» ҚР Заңында нормативтік регламенттеуге ие болды. Волонтерлік қызметтің негізгі түрлерінің ұзақ тізбесінің ішінде із-түзсіз жоғалған адамдарды іздеуге волонтерлердің қатысуы аталды.

Волонтерлік ұйымдар өз қызметін құқық қорғау органдарымен өзара іс-қимыл жасай отырып жүзеге асырады. Олар жоғалған адам туралы ең толық ақпаратты тергеушіден алады, сондықтан жалған ақпаратпен адастырмау керек. Сонымен қатар, еріктілер БАҚ мүмкіндіктерін пайдаланады. Мысалы, еріктілер ұйымы Rina.kz республикамыздың 32 қаласында жұмыс істейтін қатысушылар «Еуразия» бірінші арнасы және КТК сияқты БАҚ-пен байланыс орнатты.

Волонтерлік ұйымдардың хабар-ошарсыз кеткен адамдарды іздеу бойынша өздерінің іс-қимыл алгоритмін әзірлегені үлкен қанағат тудырады.

Осыған байланысты жоғалған адамдарды іздеуге көптеген азаматтарды және олардың әртүрлі бірлестіктерін тартуға мүмкіндік беретін іс-шара интернет желісінің әлеуметтік беттерін пайдалану болып табылады.

Хабар-ошарсыз жоғалған адамдарды іздестіруге бағытталған жедел-іздестіру іс-шараларының проблемалары туралы мәселелерді қарау Қазақстан Республикасында хабар-ошарсыз жоғалған адамдарды іздестіруді құқықтық реттеуде бір елеулі кемшілік бар екенін көрсетті – бұл нақты Нормативтік регламенттеудің болмауы:

а) азаматтардың хабар-ошарсыз жоғалып кету фактілері бойынша тергелетін қылмыстық істер бойынша іс жүргізу тәртібі;

б) хабар-ошарсыз кеткен адамдарды табу жөніндегі жедел-іздестіру іс-шаралары.

Істердің осы санаты бойынша сотқа дейінгі тергеп-тексеруді жүргізетін адамдар, сондай-ақ жедел бөлімшелердің қызметкерлері өздерінің практикалық қызметінде криминалистік ғылым мен жедел-іздестіру қызметі теориясы ұсынған ұсынымдарды ғана басшылыққа алады.

Нормативтік-құқықтық база жедел бөлімшелердің қызметкерлеріне бірқатар өкілеттіктер береді. Алайда, бұл өкілеттіктерді пайдалану оңай емес. Біз анықтаған мәселені толығырақ көрсету үшін тергеушінің жұмысымен салыстыруға болады.

Мысалы, қылмыстық іс жүргізу заңы тергеушіге тергеуге өкілеттік береді, оның барысында ол бірқатар тергеу және іс жүргізу әрекеттерін жүргізеді.

Біріншіден, заң әрбір тергеу әрекетінің негіздерін, шарттары мен процедуралық тәртібін егжей-тегжейлі реттеуді қамтиды. Сонымен бірге, Заңның ережелерінен басқа, ұсынылған заңнамалық арсеналды сәтті пайдалану үшін тергеуші сонымен қатар жеке тергеу әрекеттерін жүргізудің тактикасы мен әдістемесі бойынша сот ғылымының ұсыныстарын басшылыққа алады.

Екіншіден, тергеуші тергеу әдісі бойынша ұсыныстарды пайдаланбаса, тіпті заңды және тактикалық тұрғыдан сауатты ұйымдастырылған тергеу әрекеттері сәтті тергеуді қамтамасыз ете алмайтыны белгілі.

Осылайша, кез-келген қылмыстық істі сәтті тергеу жеке тергеу әрекеттерін жүргізудің негіздерін, шарттары мен процедуралық тәртібін қатаң реттеуге, сондай-ақ қылмыстық құқық бұзушылықтардың нақты түрлерін тергеуге арналған әдістемелік ұсыныстарға негізделген.

Хабар-ошарсыз жоғалған адамдарды іздестіру жөніндегі жедел қызметкерлердің жұмысында жекелеген жедел-іздестіру іс-шараларын, сондай-ақ тұтастай барлық іздестіру жұмыстарын жүргізу бойынша әдістемелік ұсынымдар жоқ.

Қылмыстық құқық бұзушылықтарды тергеу сияқты криминалистика ғылымы құқық бұзушылық түрлеріне қарай оқшауланады, сондай-ақ іздестіру

түріне қарай жедел-іздістіру қызметі де көп жылдық практикамен әзірленген өзінің жеке әдістемелік құралына ие болуға тиіс.

Қалай жүргізу және жекелеген тергеу іс-әрекеттерін басқа заңнамалық регламенттеуді талап етеді сауатты тактикасын таңдау, сондай-ақ өткізу жекелеген ЖІШ тиіс сопрождено тактическими ұсыныстармен сұлбадан шығарылған тәжірибесінен ЖІҚ.

Осыған байланысты, біздің пікірімізше, жеке ЖІШ өткізу бойынша әдістемелік ұсынымдарды және жалпы адамдардың хабарсыз жоғалып кету фактілері бойынша іздістіру қызметін әзірлеудің өткір қажеттілігі сезіледі.

Алайда, бұдан басқа, хабар-ошарсыз кеткен адамдарды іздістіруге бағытталған жедел-іздістіру іс-шараларының өзге де проблемалары бар.

Біріншіден, біздің ойымызша, жедел-іздістіру бөлімшелерінің қызметкерлері адамның жоғалып кетуі туралы алғашқы ақпаратты қалай қабылдайтынына назар аудару керек. Оның қабылдауы осындай фактілер бойынша көптеген жылдар бойы жұмыс істеген тәжірибеге тікелей байланысты.

Статистика азаматтардың жоғалуы туралы барлық уайымдардың салыстырмалы түрде оң нәтижесін көрсетеді, таңқаларлық, теріс салдарға әкеледі. Бұл жағымсыз салдарлар жоғарыда аталған статистикаға негізделген (айтпақшы, олардың жеке жұмыс тәжірибелерінде көрсетілген) жедел бөлімшелердің қызметкерлерін босаңсытады, ең алдымен оқиғалардың оптимистік нұсқасын ұсынады.

Жасыратыны жоқ, әр жағдайда адамдар жоғалып кетеді, қызметкерлер өздерінің алдыңғы тәжірибелеріне қарап, бірнеше күн ішінде адам үйге өз бетінше оралады деп үміттенеді. Шынында да, көп жағдайда бұл болады. Адамдар өз бетінше оралады, ал олар қазірдің өзінде іздеу жарияланғанына наразы.

Қылмыстық оқиғаға байланысты емес нұсқаларды қарастыру жұмыстың тиімділігіне әсер етеді, өйткені жоғалған адамға қатысты жасалған қылмысты ашуға уақыт пен іс-шаралар кешіктіріліп жатыр.

Хабар-ошарсыз жоғалған адамдарды іздістіру үшін қолданылуы мүмкін арнайы жедел-іздістіру іс-шараларының ішінде ҚР ЖІҚ туралы Заңы компьютерлерден, серверлерден және ақпаратты жинауға, өңдеуге, жинақтауға және сақтауға арналған басқа құрылғылардан ақпаратты жасырын алуды көздейді.

Алайда, виртуалды әлемде қажетті ақпаратты табу және табу оңай емес. Бұл арнайы білімді қажет етеді.

Жедел қызмет қызметкерлерінің ақпаратты жинауға, өңдеуге, жинақтауға және сақтауға арналған компьютерлерден, серверлерден және басқа құрылғылардан ақпаратты пайдалану, алу дағдылары, дағдылары болуы тұрғысынан жүргізілген зерттеулер олардың мұндай дағдыларға ие еместігін көрсетті.

Заң жедел бөлімшелердің қызметкерлеріне ақпаратты жинауға, өңдеуге, жинақтауға және сақтауға арналған компьютерлерден, серверлерден және басқа құрылғылардан ақпаратты алып тастауға мүмкіндік береді, бірақ олар ақпаратқа қол жеткізу үшін қажетті құралдарды таңдауға көмектесетін арнайы білімнің болмауына байланысты әрқашан бұл мүмкіндікті пайдалана алмайды. Нәтижесінде қазіргі қоғамның ең Ақпараттық өрісі олар үшін жабық болып қала береді.

Сонымен қатар, қазіргі заманғы ақпараттық жүйелерді тиімді пайдалану үшін уәкілетті қызметкерлер қолдануы керек осы жүйелерді пайдалану жөніндегі нұсқаулықты әзірлеу қажет екені белгілі болды. Ақпараттың үнемі жаңаруын және дерекқордың дұрыс пайдаланылуы мен толықтырылуын бақылауды қамтамасыз ететін тетік қажет.

Зерттеу нәтижесінде біз **келесі тұжырымдарға келеміз:**

1. ҚР ҚІЖК-нің 7-бабын 59-тармағымен мынадай редакцияда толықтыру орынды: «хабар - ошарсыз кеткен адам-тұратын жері белгісіз және белгісіз себептермен оның кенеттен жоғалып кеткені туралы Құқық қорғау органдарына арыз немесе хабарлама келіп түскен адам»;

2. адамдардың хабар-ошарсыз жоғалып кету фактілерін тергеудің тиімділігін арттыру және олардың орналасқан жерін тез анықтау не осы адамдарға қатысты жасалған қылмыстарды ашу үшін адамдардың хабар-ошарсыз жоғалып кетуі туралы хабарламаларды қарау тәртібі туралы бірыңғай нұсқаулық әзірлеу орынды болар еді, онда сотқа дейінгі іс жүргізуді жүзеге асыратын адамның да, жедел бөлімшелер қызметкерлерінің де іс-әрекеттерінің міндетті алгоритмін бекіту керек еді;

3. ішкі істер органдарының барлық аумақтық бөлімшелерінде құрамына неғұрлым тәжірибелі тергеушілер, сондай-ақ жоғары технологиялар саласындағы жұмысқа маманданған қызметкерлер, полиграфпен жұмыс істейтін қызметкерлер кіретін тұрақты, мамандандырылған жедел-тергеу тобын құрған орынды;

4. «жедел-ізвестіру қызметі туралы» Қазақстан Республикасы Заңының 14-4-бабының 1-бөлігі мынадай мазмұндағы мәтінмен толықтырылсын: «қажет болған жағдайларда Ақпараттық жүйелерді пайдалану маманды тарта отырып жүзеге асырылуы мүмкін». Қазіргі заманғы ақпараттық жүйелерді тиімді пайдалану мақсатында құқық қорғау органдарының жедел бөлімшелерінің қызметкерлері үшін осы жүйелерді пайдалану жөніндегі нұсқаулықты әзірлеу қажет.

БЕКІТЕМІН
Қазақстан Республикасы ІІМ
Көліктегі ішкі істер департаменті
Криминалдық полиция басқармасының
бастығы
полиция полковнигі
_____ **Д. Мақсутов**
2021 жылғы «__» _____

Дисертациялық зерттеу нәтижелерін практикаға енгізу
АКТІСІ

Комиссия құрамы:

Төраға – ҚР ІІМ Көліктегі ПД Криминалдық полиция басқармасының бастығы полиция полковнигі Д.Мақсутов

және комиссия мүшелері:

ҚР ІІМ Көліктегі ПД Криминалдық полиция басқармасының бөлім бастығы полиция майоры Ы.Шагиров

ҚР ІІМ Көліктегі ПД Криминалдық полиция басқармасының АМІЖ аға жедел уәкілі полиция подполковнигі С.Макишев

Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының жанындағы Құқық қорғау органдары академиясының магистранты М.Т. Қарсақбаев әзірлеген «**хабар-ошарсыз кеткен адамдарды анықтау бойынша жедел-іздістіру қамтамасыз етудің өзекті мәселелер**» атты дисертациялық зерттеу бойынша алынған нәтижелер мен ұсыныстар Криминалдық полиция басқармасының іздеу бөлімінің практикасына енгізілгендігі жөнінде актіні жасады.

Комиссия төрағасы:

ҚР ІІМ Көліктегі ПД
Криминалдық полиция басқармасының бастығы
полиция полковнигі

Д.Мақсутов

Комиссия мүшелері:

ҚР ІІМ Көліктегі ПД
Криминалдық полиция басқармасының
бөлім бастығы
полиция майоры

Ы.Шагиров

ҚР ІІМ Көліктегі ПД
Криминалдық полиция басқармасының
АМІЖ аға жедел уәкілі
полиция подполковнигі

С.Макишев

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. 2008 жылғы 25 қарашадағы № 31-17 қаулы ТМД-ға қатысушы мемлекеттердің Парламентаралық Ассамблеясының отыз бірінші пленарлық отырысында қабылданды // «Гарант» анықтамалық құқықтық жүйесі <https://base.garant.ru/71307856/>
2. А.Иванилова Қазақстанда «хабар-ошарсыз кеткен» екі мыңнан астам адам бар// <https://mk-kz.kz/incident/2020/03/04/v-kazakhstan-eprovavshimi-bez-vesti-chislyatsya-bolee-dvukh-tysyach-che>
3. ҚР БП Құқықтық статистика және арнайы есепке алу жөніндегі комитетінің мәліметтері// <https://www.gov.kz/memleket/entities/pravstat/press/media/details/7333?lang=ru>
4. Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 4 шілдедегі № 231-V Қылмыстық іс жүргізу кодексі (02.01.2021 ж. жағдай бойынша өзгерістермен және толықтырулармен) https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575852
5. 2008 жылғы 25 қарашадағы « хабар-ошарсыз кеткен адамдар туралы» модельдік заңы // Электрондық ресурс: <http://docs.cntd.ru/document/902157696>
6. 2010 жылғы 5 желтоқсандағы Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығына қатысушы мемлекеттердің адамдарды мемлекетаралық іздестіру туралы шарты // Электрондық ресурс: <http://docs.cntd.ru/document/902157696>
7. С.И.Ожегов орыс тілінің сөздігі: шамамен 57 000 сөздер мен фразеол С.И. Ожегов; астында. ред. Н.Ю. Шведова. – 18-ші басылым., стереотип. – М.: Орыс. тілі., 1986. – 797 к
8. Т.Ф. Ефремова орыс тілінің қазіргі түсіндірме сөздігі: шамамен 160 000 сөз: 3 том / Т.Ф. Ефремова. - М.: Астрель: АСТ, 2006. – Т. – 1165 к
9. Тергеушінің үстел кітабы / КСРО прокуратурасы; Жалпы ред. Г.Н. Сафронова. -М.: Мемлекеттік басылым заң. лит., 1949. – 880 Б.
10. В.М.Шванков хабар-ошарсыз кеткен адамдарды іздестіру (құқықтық, тактикалық-криминалистикалық және жедел-іздестіру аспектілері) : автореф. дис. канд. юрид. ғылым : 12.00.09 / В. М. Шванков. – М., 1968. – 16 с
11. В.Г.Камыш жасырынған қылмыскерлер мен хабар-ошарсыз кеткен адамдарды іздеуді ұйымдастыру және тактикасы: оқу құралы / В.Г. Камыш. - Минск: КСРО ИМ МВШ, 1986. – 62 б.
12. «Азаматты хабар-ошарсыз кетті деп тану немесе қайтыс болды деп жариялау туралы істер бойынша сот практикасы туралы» Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2019 жылғы 31 мамырдағы Нормативтік қаулысы // [Электрондық ресурс]. Кіру режимі: / [/http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1027029#pos=1; -295](http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1027029#pos=1; -295) (өтініш берген күні: 27.11.2021).
13. 1994 жылғы 27 желтоқсанда Қазақстан Республикасының Жоғарғы Кеңесі қабылдаған Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі (Жалпы бөлім) (16.01.2021 ж. жағдай бойынша өзгерістермен және толықтырулармен) https://online.zakon.kz/document/?doc_id=1006061

14. В.М.Атмажитов ПО жедел аппараттарының іздестіру жұмыстары / В.М. Атмажитов, В.А. Лукашов. – М.: Акад. КСРО ПМ, 1987. – 104 б.

15. Басецкий И.И. Беларусь Республикасының «жедел іздестіру қызметі туралы» Заңына терминологиялық сөздік / И.И. Басецкий, В.С. Гайдельцов. - Минск: Акад. ПМ Респ. Беларусь, 2009. – 67 с

16. С.И.Ожегов орыс тілінің түсіндірме сөздігі / ред. проф. Л.И.Скворцова. — 28-ші басылым. перераб. - М.: Бейбітшілік және білім, - 28-ші басылым., перераб. - Мәскеу: Бейбітшілік және білім, 2015. - 1375, [1] Б.

17. Т.А. Ткачук іздеу ұғымы мен түрлері туралы//Ресей заңнамасындағы олқылықтар. 2010. № 2 Б. 240-243

18. И.Ф.Крылов, А.И. Бастрыкин Іздеу, анықтама, тергеу. Оқу құралы. Л., 1984, Б. 5.

19. Е.С. Дубоносов жедел-іздестіру қызметінің негіздері: дәрістер курсы / Е.С. Дубоносов; ред. Г.К. Синилова, Кітап әлемі, 2004. Б.25.

20. Тергеушінің анықтамалығы. Вып. 1: практикалық криминалистика: тергеу әрекеттері:практикалық жәрдемақы. – М.: Юрид. лит, 1990. – 228 Б.

21. Н.Н.Гапанович, И.И.Мартинович қылмыстарды тергеу кезінде тергеуші мен анықтау органының өзара әрекеттесу негіздері. - Минск: БМУ, 1983. – Б.104.. А.Я.Дубинский тергеушінің процедуралық шешімдерін орындау: құқықтық және ұйымдастырушылық мәселелер. - Киев: Наукова думка, 1984. – 132 Б.

22. Ю.М.Федоров, С.И.Янаев Ішкі істер органдарының экономикасы. – М.: КСРО ПМ Академиясы, 1982. – Б.90-91.

23. Т.Н.Алешкина тергеушінің іздестіру қызметінде ғылыми-техникалық құралдар мен әдістерді қолдану. Дисс... канд. юр. ғылым, - М: РФ ПМ ЮИ, 2001. 13 б.

24. В.Родионов Ушели ... невернулся // Милиция, 1995. - № 10. - Б. 11.

25. П.Е.Бөкейханов қалалық, аудандық ішкі істер органдарының криминалдық милициясының іздестіру жұмысын ақпараттық-талдамалық қамтамасыз ету. Автореф. дисс. канд, юр. ғылымдар. –М., Ресей ПМ басқару Академиясы, 2003. – Б. 16.

26. Р.С.Белкин кеңестік криминалистика курсы, Т.2. - М. 1978, - Б.89.

27. Ткачук т.а. іздеу ұғымы мен түрлері туралы//Ресей заңнамасындағы олқылықтар. 2010. № 2 Б. 240-243

28. О.Э.Новак, Л.О.Новак хабар-ошарсыз кеткен адамдарды іздестіру мәселелері // Ішкі істер органдарының іздестіру жұмысының проблемалары. Ғылыми-практикалық конференция материалдары (Саратов қ.14-15 маусым 2007 ж.). - Саратов: Ресей ПМ СЮИ, 2008. - С. 72-78

29. Д.Ф.Флория, С.В. Екимцев із-түзсіз жоғалғандарды іздеудің кейбір аспектілері// құқық қорғау мәселелері 2016. №2 Б. 83-87

30. Қазақстан Республикасының Конституциясы (1995 жылғы 30 тамызда республикалық референдумда қабылданды) (23.03.2019 ж. жағдай

бойынша өзгерістермен және толықтырулармен)
https://online.zakon.kz/document/?doc_id=1005029

31. «Қылмыстық құқық бұзушылықтар туралы арызды, хабарды немесе баянатты қабылдау және тіркеу, сондай-ақ Сотқа дейінгі тергеп-тексерудің бірыңғай тізілімін жүргізу қағидаларын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Бас Прокурорының 2014 жылғы 19 қыркүйектегі бұйрығы
https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31619562

32. Ресей Федерациясының 2001 жылғы 18 желтоқсандағы № 174-ФЗ қылмыстық іс жүргізу кодексі (24.02.2021 ж. жағдай бойынша өзгерістер мен толықтырулармен) https://online.zakon.kz/document/?doc_id=30407315

33. Қазақстан Республикасы Бас Прокурорының 2017 жылғы 4 тамыздағы «анықтаудан, тергеуден, соттан жасырынған адамдардың, сондай-ақ жазасын өтеуден немесе пробациялық бақылауды жүзеге асырудан жалтарған, хабар-ошарсыз кеткен, туыстарымен байланысын жоғалтқан, өзі туралы анықтамалық деректерін хабарлауға қабілеті жоқ адамдардың, жеке басы анықталмаған мәйіттердің және Атқарушылық іс жүргізу бойынша борышкер, мемлекет мүддесіне қойылған талап-арыздар бойынша жауапкер болып табылатын іздеудегі адамдардың арнайы есепке алуды, мертігуден немесе өзге де зақымданудан, асыраушысының қайтыс болуынан келтірілген зиянды өтеу» https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=39240055

34. Т.Д.Телегина адамның белгісіз жоғалып кету фактісі бойынша қозғалған қылмыстық істерді тергеудің кейбір мәселелері//зандылық пен құқықтық тәртіпті нығайту мәселелері: ғылым, практика, тенденциялар. 2011. № 4. 261-268 Б.

35. «Жедел-іздігі қызметі туралы» Қазақстан Республикасының 1994 жылғы 15 қыркүйектегі № 154-ХІІІ Заңы (19.12.2020 ж. жағдай бойынша өзгерістермен және толықтырулармен)
https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1003158

36. Н.С.Ковалев жоғалған азаматтарды іздігі жұмыстарын ұйымдастыру//Ресей ІІМ ғылыми порталы. 2013. № 2 (22). С. 66-72.

37. «Адамдарды мемлекетаралық іздігі жүзеге асырудың бірыңғай тәртібі туралы Нұсқаулық». 2007 жылғы 6 қыркүйекте Ішкі істер министрлері кеңесінің отырысында бекітілген//
https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30862207

38. И.Н.Зубов, Н.Хазов, Н.Д.Эриашвили, А.М.Багет, В.Н.Белоновский, А.М.Освелюк, А.А.Опалева, А.Л.Миронов, С.П.Булавин, С.А.Егоров, Е.Ю.Зинченко, А.С.Прудников, Е.А.Павлов, Ресейдің конституциялық құқығы: оқулық (бакалаврларға арналған) 7-басылым. М.: бірлік-ДАНА, 2015. б. 672.

39. Дербес деректер және оларды қорғау туралы «2013 жылғы 21 мамырдағы Қазақстан Республикасының Заңы // Электрондық ресурс: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226#z836>

40. «Жаңа буынның паспорттық-визалық құжаттарының мемлекеттік ақпараттық жүйелерін құрудағы және оларды ТМД-ға қатысушы мемлекеттерде одан әрі дамыту мен пайдаланудағы ынтымақтастық туралы келісімді бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2009 жылғы 30 наурыздағы қаулысы // Электрондық ресурс: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226#z836>

41. «Дактилоскопиялық және геномдық тіркеу туралы» 2016 жылғы 30 желтоқсандағы Қазақстан Республикасының Заңы // Электрондық ресурс: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226#z836>

42. В.Ю.Сокол Германияда полиция іздеу / / Ресей ИМ Краснодар университетінің хабаршысы. 2009. № 1. 116 б.

43. Іздестіру. Халықаралық іздеу. Шенген ақпараттық жүйесі (SIS) // шет елдердің құқық қорғау органдарының іс-тәжірибесі туралы материалдарды аудару. М., 2000. № 11. 17-24 Б.

44. Zöllner M. A. Informationssysteme und Vorfeldmaßnahmen von Polizei, Staatsanwaltschaft und Nachrichtendiensten: zur Vernetzung von Strafverfolgung und Kriminalitätsverhütung im Zeitalter von multimedialer Kommunikation und Persönlichkeitsschutz. Heilderberg, 2002. S. 509

45. С.Н.Гордеев құқық қорғау органдарының іздестіру жұмыстарын ұйымдастыру (шетелдік тәжірибе) // шетелдік заңнама және салыстырмалы құқықтану журналы № 3 — 2016 Б. 136-141

46. А.А.Хамдамов қылмысқа қарсы күресте шетел полициясының ақпараттық-іздестіру жүйесінің ерекшеліктері // Жиноятчиликка қарши курашда тезкор аппаратлар фаолиянини такомиллаштиришнинг долзарб муаммолари. Ташкент, 2014. С. 6.

47. А.С.Якубов, С.В.Асямов, А.А.Таджиев, Д.М.Мира-зов шет елдердің полициясы: ұйымдастыру жүйесі және кадрларды кәсіби даярлау тәжірибесі: оқу. жәрдемақы. Ташкент, 2010. 164 б.

48. Еуропада із-түзсіз жоғалып кеткен адамдар мен зорлық-зомбылық құрбандары. Адам құқықтары жөніндегі Еуропа Кеңесінің комиссары жариялаған тақырыптық баяндама. Еуропа Кеңесі, маусым 2016// <https://rm.coe.int/16806da748>

49. И.М.Гуткин ИМ жүйесінің анықтау және алдын ала тергеу органдары және олардың өзара іс-қимылы. М., 1973. С. 7

50. Криминалистика: оқулық / ред. А.Г. Филиппова. Толық курс. Бакалавр. 5-ші басылым. М., Юрайт. , 2015. 294 б.

51. Сот сараптамасы: оқулық // ред. Т.А. Седова, А.А. Эксархопуло. СПб, 2001. Б.443.

52. «Қазақстан Республикасының Ішкі істер органдары туралы» 2014 жылғы 23 сәуірдегі № 199-V Қазақстан Республикасының Заңы (02.01.2021 ж. жағдай бойынша өзгерістермен және толықтырулармен) https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31538985

53. Н.Н.Лозовская тергеушінің жедел-іздігі бөлімшелерінің қызметкерлерімен хабар-ошарсыз жоғалғандарды іздігі іс-әрекеті // отандық криминалистиканың заманауи мәселелері және оның даму перспективалары. Криминалистика кафедрасының 20 жылдығына арналған бүкілресейлік ғылыми-практикалық конференция (Халықаралық қатысумен) материалдары бойынша ғылыми мақалалар жинағы. Жауапты редакторы Г.М. Меретуков. Краснодар. 2018. 267 Б.

54. А.И. Кривенко тергеуші мен жедел-іздігі қызметін жүзеге асыратын органдардың өзара іс-қимылы. М., 2006.54-86 Б.

55. Н.П.Фролкин, В.Ф. Козлов қылмыстарды тергеу кезінде тергеу және жедел-іздігі бөлімшелерінің өзара іс-қимылы туралы мәселеге // жедел тергеуші (детектив) 2010.№4. 18 б.

56. Е.Н.Хазов, А.Б.Богданов, В.М.Мартынюк қазіргі кезеңде Ресей ІІМ Ішкі істер министрлігінің жедел-іздігі бөлімшелерінің қызметкерлері анықтау, тергеу және сот органдарынан жасырынған адамдарды іздеу бойынша жұмысты ұйымдастырудың негізгі бағыттары, мәселелері және шешу жолдары // Ресей ІІМ Мәскеу университетінің хабаршысы. № 10 / 2012. 150 Б.

57. В.М.Козел тергеушінің азаматтардың белгісіз жоғалуы туралы қылмыстық істерді тергеу кезінде жедел қызметкерлермен өзара әрекеттесу ерекшеліктері//жинақта: Ф.Н. Плевако атындағы Тамбов құқықтық оқулары. ІІ Халықаралық ғылыми-практикалық конференция материалдары. 2 томдық. Жауапты редактор В.Ю. Стромов. 2019. Б.348-351.

58. Соңғы бес жылда Қазақстанда 13 000 адам жоғалып кетті// <https://www.zakon.kz/5035377-ushel-i-vernulsya.html>

59. Қазақстан Республикасының Заңы 2016 жылғы 30 желтоқсандағы №42-VI ҚРЗ «волонтерлік қызмет туралы» https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=34802272

60. ҚР – да 50 мың адам-еріктілер// https://forbes.kz/news/2019/11/04/newsid_211885

61. Қазақстанда жоғалғандарды іздеу. Кім тиімдірек-еріктілер немесе полиция?// <https://almaty.tv/news/analitika/1827-politsiya-ardagerleri-iz-tuzsiz-dgogalgandardy-izdeu-dguyesine-ozgeris-en>

62. Алматы ПД әлеуметтік желілерде із-түзсіз жоғалғандарды іздігі парақшасын ашты// <https://www.caravan.kz/news/dvd-almaty-otkryl-v-societyakh-stranicu-po-rozysku-bez-vesti-propavshikh-364501/>

63. О.Б.Абакумов, А.В.Богданов, Б.Н.Комахин ТМД елдеріндегі адамдарды мемлекетаралық іздеу және оның ерекшеліктері//халықаралық конституциялық және мемлекеттік құқық журналы. 2016. № 1. 75-80 Б.

64. Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығына қатысушы мемлекеттердің адамдарды мемлекетаралық іздігі туралы шарты <http://docs.cntd.ru/document/420372944>

65. РФ ПМ-нің 2006 жылғы 6 қазандағы № 786, РФ Әділет министрлігінің № 310, РФ ФКҚ № 470, РФ ФСО № 454, РФ ФСКМ № 333, РФ ФТС 971 бұйрығы (2009 жылғы 22 қыркүйектегі ред.) «Интерпол саласы бойынша ынтымақтастықтың нұсқаулықтары мен ақпараттық қамтамасыз етілуін бекіту туралы» федералдық атқарушы билік органдарының нормативтік актілерінің бюллетені. № 47, 20 Қараша 2006 ж., 2 қараша 2009 ж.
66. ТМД Үкімет басшыларының Кеңесі бекіткен адамдарды мемлекетаралық іздестіруді жүзеге асыру жөніндегі құзыретті органдардың регламенті туралы шешім 30.10.2015 ж.//[https:// FSSP.gov. ru / 2540304/](https://FSSP.gov.ru/2540304/)
67. Н.А.Цыбизова Ресей Азаматтық құқығы бойынша азаматтардың белгісіз болмауы: дис. ... канд. юрид. ғылымдар. М., 2018. 170 с
68. Д.А.Бражников, В.Ф.Васюков қылмыстарды ашу және тергеу кезінде мобильді электрондық құрылғылардағы компьютерлік ақпаратты пайдалану // Тюмень Ресей ПМ қызметкерлерінің біліктілігін арттыру институтының хабаршысы. 2016. № 2 с. 81-83
69. В.И.Шаров интернет жедел-іздестіру және процессуалдық ақпарат көзі ретінде // Ресей ПМ Нижний Новгород академиясының хабаршысы. 2016. № 3(3 С. 111-114
70. Е.В.Буряков іздеу қызметіндегі ақпараттық технологиялар // Ресей ПМ Омбы академиясының Ғылыми хабаршысы № 3(70), 201 С. 29-32
71. С.В. Баженов «компьютерлік ақпарат алу» жедел-іздестіру шарасы // Ресей ПМ Омбы академиясының ғылыми жаршысы. 2017. № 2 (65 https://nv.omamvd.ru/wp-content/uploads/2017/11/2017_%E2%84%96_265.pdf
72. С.А.Давиденко хабар-ошарсыз жоғалған адамдарды іздестіру қызметін ақпараттық қамтамасыз ету мәселелері және оларды шешу жолдары// жинақта: қылмыстық сот ісін жүргізуде адамның құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз ету: ұйымдастырушылық, процессуалдық және криминалистикалық аспектілер. Қырым студенттік заң форумының материалдары. Жауапты редакторлар М.А. Михайлов, Т.В. Омельченко. 2018. С. 20-22.
73. Г.Т.Кабанов жедел есеп және ақпараттық-іздеу жүйелері: оқу құралы. Минск, 1994. 7-9 б.
74. Б.Я.Нагиленко ИО ЖІҚ ақпараттық-талдамалық қамтамасыз ету: Оқу құралы. М., 2004. С. 1. С. 3. 2 С.С.Овчинский жедел-іздестіру ақпараты: теория және практика мәселелері. М., 1976. Б.56.
75. В.А.Мещеряков Ю.В.Мещерякова адамдардың белгісіз жоғалып кетуін тергеу процесінде ақпараттық технологиялар мен ақпаратты өңдеудің аналитикалық әдістерін қолдану // құқық қорғау қызметінің мәселелері 2'15 б. 80-83